

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР
АКАДЕМИЯСИ АЛИШЕР НАВОЙИ НОМИДАГИ
АДАБИЕТ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ХАЛҚ ДОСТОНЛАРИ

АЛПОМИШ

II

ТОШКЕНТ
«ЎЗБЕКИСТОН»

82.3 Ўз
А 54

Айтувчи **ФОЗИЛ ЙУЛДОШ ўғли**
Ёзиб олувчи **МАҲМУД ЗАРИФОВ**

Қискартириб, биринчи нашрга тайёрлаган
ҲАМИД ОЛИМЖОН

Тўла нашрга тайёрловчилар:
ХОДИ ЗАРИФ ва **ТУРА МИРЗАЕВ**

Нашр учун масъул — А. ҲАКИМЖОНОВА

Алпомиш: (Ўзбек халқ достони) /Айтувчи Фозил Йўлдош ўғли; Ёзиб олувчи Маҳмуд Зарифов; Қискартириб биринчи нашрга тайёрлаган Ҳ. Олимжон; Тўла нашрга тайёрловчилар: **Х. Зариф** ва Т. Мирзаев; Нашр учун масъул А. Ҳакимжонова]. Қ 2.— Т.: «Ўзбекистон», 1993.— 224 с.

Сарл. олдида: Ўзбекистон Республикаси ФА. А. Навоий номидаги адабиёт ин-ти.

ISBN 5-640-01626-4

«Алпомиш» достонининг иккинчи янгида Ҳакимбековнинг қайноғаси Бойсарини олиб келиши учун Қашқоқ элига сафари ва у ерда етти йил зиндонда қолиб кетган зокалари тасвирланади. Ранг-баранг ва жисмонан янги эдилар тасвири орқали эл-юрт биринги, оила бутунлиги, халқлар ва эллар тарихининг қайтаниши.

Алпамыш. Ч. 2.

82.3Ўз.

№ 573—93

Навоий номидаги Ўзбекистон
Республикаси
Давлат кутубхонаси

А 4702620101-96 125—93
М 351 (04) 93

Литературно-художественное издание

АЛПАМЫШ

часть II

На узбекском языке

Издательство «Ўзбекистон», 700129, Тошкент, Навои, 30.

Мусаввир Б. ХАЙБУЛЛИН
Бадий муҳаррир А. ДЕҲҚОНХУҲАЕВ
Техн. муҳаррир С. СОБИРОВА
Мусаххих С. ТОҲИРОВА

Тершига берилди 04.09.93 й. Босишга руҳсат этилди 21.10.93 й. Формати 84×108^{1/32}.
«Литературная» гарнитурда юкори босма усулида босилди. Шартли бос. л. 11,76.
Нашр. л. 13,06. Тиражи 50 000. Буюртма № 1802. Баҳоиси шартнома асосида.

«Ўзбекистон» нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Нашр № 260—91.

Ўзбекистон Республикаси «Шарқ» нашриёт-матбаачилик
концернининг босмахонасида босилди.
ГСП, Тошкент, Буюк Турон кўчаси, 41.

© «ЎЗБЕКИСТОН» нашриёти, 1993.

Бек Алпомиш беклик қилиб, Қоражон билан бирга даврон суриб, хўп мамлакатни обод қилиб, Барчин билан ўйнаб-кулиб, юртига эга бўлиб, булар бунда юра берди. Эндиги гапни қалмоқлардан эшитинг. Қочқинчи қалмоқлар элига бориб, Қалмоқшоҳнинг олдида жам бўлиб, маслаҳат қилиб, Қоражоннинг энаси Сурхайил мастон ҳам келиб, маслаҳатнинг бир четида бу кампир ҳам туриб, шунда Қалмоқшоҳ катта-кичик амалдорларига қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Мен айтарман бундай кунда доду дод,
Катта-кичик, турган бунда жамоат,
Ўйлашайлик, беринг менга маслаҳат,
Бойсаридан тегди менга касофат,
Қасиридан ўлди қанча азамат,
Катта-кичик, беринг энди маслаҳат.
Байдоқ-байдоқ бундан лашкар борибди,
Ўрта чўлда ўзбакларни кўрибди,
Қайтмай булар туриб уруш қилибди,
Бу урушда анча одам ўлибди,
Қанча одам ярадор бўп келибди,
Ўйланглар, касофат кимдан бўлибди.
Мен ҳам муна элда турган тўраман,
Бу ишларни Бойсаридан кўраман,
Бойсарини мен ҳам нима қиламан?
Маслаҳат бер, катта-кичик қариндош,
Ҳар на бор молини талаб оламан,
Ўз молига ўзин етим қиламан,
Шу ишни қилсам деб ўйлаб-кўраман,
Маслаҳат бер, беклар, сўраб тураман,
Нима десанг, айтганингни қиламан.

Бу сўзимни яхши ўйлаб кўринглар,
 Қариндошлар, бир маслаҳат беринглар,
 Маъкул бўлса, бундан турмай боринглар,
 Ҳар на бор молини тортиб олинглар.
 Эшитгин мендайн шоҳнинг тилидан,
 Кетолмабди бунда калмоқ элидан,
 Ҳеч иш келмас Бойсарининг қўлидан.
 Бу сўзларни мендай шоҳинг айтади,
 Бойсарини талон қилсак қайтади.
 Бойсарига каттиқ азоб берамиз.
 Ўзини хизматкор қилиб соламиз,
 Катта давлат, молин тортиб оламиз.
 Ўйлаб туриб қайтиб омон берамиз.
 Ўлиб кетди ул неча валламатим,
 Ўйласам қолмайди танда тоқатим,
 Илгари кўп эди қилган ҳурматим,
 Энди бўлар Бойсарига бу сиёсатим,
 Қандай бўлди бу менинг маслаҳатим,
 Жавоб бергин, катта-кичик элатим.

Бу сўз йиғилган калмоқларнинг ҳаммасига маъкул тушди. «Қалмоқшоҳ рост айтади, Бойсари бўлмаса, бу ишлар бўлмас эди, бунча одам ўлмас эди», — деб Бойсарининг молини талаб олмоққа анча одам жўнатди. Бу сўзни айтиб, жўнаб борапти:

Бош бўлган неча сипоҳи,
 Буюрди Қалмоқнинг шоҳи,
 Чилбир чўлига бормоққа,
 Жавоб берди кўп калмоққа,
 Бойсарининг молин тортиб олмоққа,
 Бойсарини бойлаб ҳайдаб келмоққа,
 Жавоб тегди саттагина аҳмоққа.
 Эшитган шоҳнинг дотини,
 Миниб бариси отини.
 Бу шаҳардан чўлга юриб,
 Нечовлар пиёда бўлиб,
 «Бешта-ўнта олармиз», деб
 Қалтагин эйнига солиб.
 Ҳеч ким чиқолмас йўлига,
 Боргандир Ойна кўлига,
 Отли-пиёда чувашиб,
 Етишди Чилбир чўлига.
 Қарайди Бойсари ночор,

Келаётир кўп қалмоқлар,
Тўқсон тўқайда йилқи бор,
Айланиб барини тўплар,
Хўп бир тўплаб санаб кўрар,
Хатлаб ўтказди мирзалар,
Қалмоқшоҳга тобе қилар.
Бойсари ҳам юртнинг шойи,
Не бўлди шўрнинг гунойи,
Билмас қандай қалмоқ ўйи,
Тўқсон кўра бордир кўйи,
Чўпонларнинг барисин йиғиб олади,
Бойсари кўйлардан жудо бўлади.
Чўлда юрган кўрар шундай қияни,
Хатлаб олди бундан қирк минг туяни.
Ўтказгандир қатор-қатор норини,
Подшолик айлади ҳамма зарини,
Хатлаб олди нисандида борини,
Қуритти-ку Бойсарининг шўрини.
Барин хатлаб мазгилига келади,
Бойсарига кўп сиёсат қилади,
Худо қилган ишга банда кўнади,
Ёлғизлиги асар қилиб боради.
Қолганига кўп пушаймон қилади,
Ўрликдан наф топмай энди жилади,
Бу шўрли ёлғиз-да нима қилади,
Бир одам кўлидан нима келади?!
Шунча давлатидан жудо бўлади,
Бойсарини шоҳга ҳайдаб жўнади,
Шу замонда ҳайдаб кетиб боради.
Дод деганман эшитмайди сўзини,
Еш оқизиб бунда икки кўзини,
Ҳар кимга сарғайтиб гулдай юзини,
Ҳайдаб борар Бойсарининг ўзини.
Аччиғланса, бунга қамчи тортади,
Фалак жабри бунинг бағрин йиртади,
Пиёда Бойсарини ҳайдаб кетади.
Бойсаридан ҳеч ким хабар олмаса,
Қариндоши, ўғли, кизи бўлмаса,
Ҳеч ким бунинг ёрдамини олмаса?!
Сиёсат қип ҳайдаб кетиб боради.
Зўрлигини қалмоқ бунга билдириб,
Зўрлик билан айтганига кўндириб,
От ўйнатиб не қалмоқлар боради,
Тақдирида ёзилганни кўради,

Қалмоқшоҳга элиб тўғри қилади,
 Езган хатни Қалмоқшоҳга беради.
 Бойсаридан неча сўзни сўради,
 Жавоб беролмайди, кўркиб туради.
 Сиёсат кўрсатди қалмоқнинг шоҳи,
 Кўп экан,—деб,—Бойсарининг гуноҳи.
 — Бойсарини «яхши хурмат» этарман,
 Бошин кесиб, буни дорга тортарман.
 Бизнинг юртга не ишларни солганди,
 Мендай шоҳнинг оша ақлин олганди,
 Кўп ишларни бунда келиб қилганди,
 Шу вақтгача билмай мендай султонди,
 Энди бунга ўлим лозим бўлганди (р).
 Бойсарига каттиқ азоб берарман,
 Жаллодлар кўлига топиш қиларман,
 Хукми кушга сени тайин қиларман.
 Турган мазгил-жойинг қалмоқлар жойи,
 Бу сўзларни айтар мендайн шойи,
 Қаватида кўл қувшириб сипойи.
 Саф-саф бўлиб турган қалмоқ балоди (р),
 Нима деса, ул Бойсари кўнади,
 Кўнмаганда нима илож қилади,
 Ҳозир қалмоқ жуда зўр ёв бўлади,
 Бойсарига азоб бериб туради.
 Не иш эканин хон Бойсари билмади,
 Сўрамоққа бунда ҳолат қолмади.
 Қараб туриб кўзда ёши тизилар,
 Бойсарининг қараб бағри эзилар.
 Бойсарихон хўп дарҳайрон бўлади,
 Бори давлатини кўлдан беради,
 Қалмоқ бари шундай ишни қилади.
 Қалмоқ халқи шундайн эл бўлади,
 Ўзбакларнинг бир уруғи бўлади.
 Бойсарини ғазаб қилиб сўради,
 Ночор бўп Бойсари шоҳга қаради.

Бойсари Қалмоқшоҳга қараб, гуноҳини сўраб турибди:

Ғарибликда менинг сўлган тарзим бор,
 Қалмоқшоҳим сенга айтар арзим бор,
 Не сабабдан мен бўлибман гуноҳкор?
 Мусофирман, кўриб сенинг эдингни,
 Ўз жонима мен қилганман зулмини,

Кимга айтай энди ўлар ҳолимни,
Хатлаб тортиб олди бори молимни,
Ҳеч ким сўрамади мунда ҳолимни,
Одамларинг қилиб қайғу-зулмни,
Нишон кўймай олди барча молимни.
Мен сўйласам кўп сиёсат қилибди,
От ҳукминда сенга ҳайдаб келибди,
Сенинг сўйлаганинг бундай бўлибди,
Мендай фақир нима гуноҳ қилибди?!
Барча давлатимни кўймай оласан,
Жаллод йўқлаб мени топиш қиласан,
Қилган гуноҳимни қайдан биласан?!
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Бу ишлардан қолган мен ҳам беҳабар,
Не сабабдан, шохим, бўлдим гуноҳкор?
Ноҳақ қилдинг энди менга зулмни,
Талон қилиб олдинг барча молимни,
Ахиринда қилдинг мундай зулмни,
Ғазабман чақирдинг жаллодларингни,
Қалмоқшоҳ, сен қаттиқ қилдинг кунимни,
Бир одам деб сўрмадинг ҳолимни.
Раҳм қилмай кўзда қонли ёшима,
Қартайганда қамчи уриб бошима,
Етолмайман кетган қариндошима,
Ҳайдаб келди зулм билан қошинга.
Мусофир элларда бўлдим хору зор,
Бошим кесиб дорга тортса жаллодлар,
Бойсари дер нега бўлдим гуноҳкор?

Бу сўзни эшитиб, Қалмоқшоҳ бир сўз деб турган экан:

У ҳамдамим кетди менинг Қоражон,
Тўксон алп эди-ку юртимда султон,
Шундай зўрлар бўлди ер билан яқсон,
Қасофат ишини сендан кўрдим ман.
Гуноҳкорсан, эшит айтган сўзимни,
Ўйдираман сенинг нарғис¹ кўзингни,
Ўртага ташладинг Барчин қизингни.
Мен ҳам сенга кўп яхшилик қилганман,
Юртимдан жой бериб раҳбар бўлганман,

¹ Кўлөзмада *нарбас*

Шул алплардан жудо бўлиб қолганман,
Шуйтиб бул ишларни сендан кўрганман,
Бил, Бойсари, мен гуноҳкор қилганман.
Сендайин лодоннинг кўнглин бўларман,
Алплар қасосини сендан оларман,
Нима бўлса билганимдай қиларман,
Бошинг кесиб сени дорга иларман.
Бир одамсан, ҳали ўлиб кетмагин,
Яхшилик қилайин, сен унутмагин,
Яна қайтиб сен ўзингдан кетмагин.
Ўлдирмайин, тўғри йўлга солайин,
Ўз молингга сени сардор қилайин,
Мен ҳам сенга меҳрибонлик қилайин.
Кўп йиғлайсан, бунда фиғон қиласан,
Бир одамсан, аччиқлансам ўласан,
Мол боқар каттаси бўлиб юрасан,
Такдирингда нима борин кўрасан,
Кунинг битса, ажалингда ўласан.
Жўнатгансан талаш бўлган қизингди,
Ўлдирмайин мен ҳам сенинг ўзингди,
Жон ширин-да, сенинг кўнглинг бузилди,
Қилган ишларингга ўлим лозимди(р),
Ҳали ҳам мен озод қилдим ўзингди,
Мол боқарга сардор бўлмоқ лозимди(р).

Бу сўзни эшитиб, Бойсарининг кўнгли таскин топиб, моли кетса ҳам жони қолгандай бўлиб, нима деганига ўзини рози қилиб, жами молларини қўлидан олиб, катта одам эди, ўз молига ўзи етимлик қилиб, мол боқадиганларнинг устидан сардор бўлиб, шўл ишга Бойсарини рози қилиб, қалмоқларнинг нима деганига кўниб, Қалмоқшоҳ қўл кўйдириб, муҳрлаб олиб, молларнинг устидан қарайдиган сардор бўлиб, шунчалик «даражани» Қалмоқшоҳ Бойсарига бериб, Бойсарига бул ишларни топшириб, ўз мазгилига қайтариб юборди. Қалмоқ юртида шу сарсончиликни кўриб қолди. Шундай бўлиб, молни боқиб юра берди.

Сурхайил мастон, бу кампир ҳамма ишга аралаш, Қалмоқшоҳнинг қилган ишларини кўриб, бул ҳам ўз нафсига тортди: «Бойсарининг молини талаб опти, ўз молига ўзини етим қипти, подшоҳларнинг наздига шул ҳам иш бўпти»,—деб ўрнидан туриб, бир сўз деб турибди:

Хазон бўлиб боғда гуллар сулмади,
Сўлган гулга булбул келиб кўнмади,
Бу қилган ишингга кўнглим тўлмади,
Сенинг қилган ишинг ишдай бўлмади.
Элни сўраб турган катта тўрасан,
Бойсарининг молин талон қиласан,
Ўз нафсингга тортиб молни оласан,
Бойсарига омон жавоб берасан.
Қилганинг назлингга ишдай бўлами,
Сен мол олсанг, ўлганнинг хуни тўлами?!
Қанча молга эга бўлиб турасан,
Ўлганлар хунини қандай қиласан,
Молдор киши бўлиб ёйлаб қоласан,
Мол эгасин сен ҳам етим қиласан,
Хун довлайман, нима жавоб берасан,
Болаларим нобуд бўлган, биласан.
Сурхайил дер, бир иш бошлаб турайин,
Кўнгилда боримни айтиб кўрайин,
Қани, сенинг яхшилигинг билайин,
Устаю мардикор сендан сўрайин.
Кўнглим шудир: Мурад тепа борайин,
Чилбир чўлдан жой ораста солайин,
Шу ўзбакнинг йўлин тўсиб кўрайин,
Бойсарида нима ишим бор менинг,
То ўлганча Алпомишман бўлайин.
Агар кўлга келса Бойсиннинг хони,
Ўлдирсам, тўланар ўғлимнинг хуни,
Даркор эмас ўзбакнинг моли,
Шу бўлади Сурхайилнинг саволи.
Ешга тўла мендай ночорнинг кўзи,
Қандай бўлди Сурхайилнинг бу сўзи.
Шоҳ қошида баринг инъом оласан,
Шул сўзима нима жавоб берасан.

Бу сўзни Сурхайилдан эшитиб, Қалмоқшоҳ ҳам
Сурхайил мастонга қараб, бир сўз деб турган экан:

Ночор, айтган сўзинг мен ҳам билайин,
Нимани хоҳласанг, шуни қилайин,
Сўрасанг аввали мендан хизматкор,
Қанча десанг, менинг бермоғим даркор,
Яна ҳам сўрасанг устаю гилкор,
Шаҳар қилсанг, қила бергин муқаррар,
Обод қилсанг, менинг бермоғим даркор.
Устига қўяйин неча амалдор,

Бу ишларга сен бўлмагин чиқимдор.
Кўрсатиб бўлғайсан бошида саркор,
Хар не бўлса қилиб бермоғим даркор.
Қанча одам сен сўрасанг, берайин,
Қаерга буюрсанг, ҳозир қилайин,
Бурунгидай ҳурмат қилиб турайин.
Қулоқ солгин мендай шоҳнинг тилига,
Кўзинг тўртдир Қоражоннинг йўлига.
Бир мазгил қилганинг ўғлинг билади,
Ўзбак юртдан бир кун ўғлинг келади,
Бари боланг тирилгандай бўлади,
Кўнглингдан ғубори кетиб туради,
Кўнглинг бўлма, шоҳинг хизмат қилади.
Сенинг ҳам улларинг бу юртда сардор,
Хар қайсиси эди мисли аждаҳор,
Ўлиб кетди бунда шундай зўрабор,
Қелолмас эди-ку ҳеч бир душманлар.
Ўйлаб турсам юрагимда дардим бор,
Сурхайил, берайин неча хизматкор,
Бурунгидай тортинмагин, айта бер.
Агар аскар сўрасанг ҳам берарман,
Қанча дунё бўлса ҳозир қиларман,
Қадимгидай иззатингни қиларман.

Сурхайил мастон бу сўзни эшитиб, айтган сўзи маъқул бўлиб, қанча хизматкор, қанча уста сўраб олиб, қанча мардикор, буларни ишлатадиган қанча муҳрдор, амалдор, соп сулув қирқ қиз, шундай қизлар: кўрганнинг аклин олгудай, жамолига ҳар ким ҳайрон қолгудай, бир кўрган одам жамолига маст бўлиб, шу ўртада айланиб қолгудай қизларни олиб, Сурхайил мастоннинг қайтиб бораётгандаги сўзи:

Айтган ишим мавжуд бўлиб,
Подшоликдан одам олиб,
Амалдорлар йўлга солиб,
Бир нечалар йўл бошқариб,
Сурхайил айтганин қилиб,
Қанча арава жўнади
Овқат билан анжом солиб.
Кетди устаю мардикор,
Боради Сурхайил айёр,
Оро бериб неча қизлар,
Сурхайилга хизмат қилиб,

Бораётган сарвинозлар,
Шоҳга ёккан кампир сўзи,
Атрофида қиркин кизи,
Кийгани гулгун қирмизи,
Қалмоқ юртнинг сарвинози.
Кўрганларнинг ақлин олиб,
Хусни бир-биридан ғолиб,
Сурхайилга ҳамроҳ бўлиб,
Бир нечаси наъма чалиб,
Шундай бўлиб борар қизлар,
Чилбирнинг чўлини излар.
Тўқайстон кўлга кетди,
Олди Мурод тепа етди,
Ул тепада кўниб ётди.

Мурод тепага бориб, Мурод тепанинг яқинидан, Чилбир чўлидан бир жой ораста тузатди. Неча вақтлар устаю мардикорларни ишлатди, кўнгираларини пўлатдан сўқдириб, бўсағаларини олтиндан чоптириб, дарвозаларига тилланинг сувини югуртиб, ёкут, мрамар тошларидан намоишга ўтқизиб, ичкима-ички бу мазгил жойларни тузатиб, Қалмоқшоҳ келиб бу жойларни кўриб, шунда бу иморатлар тамом бўлиб, устаю мардикорларнинг ҳаммасига жавоб бериб жўнатди. Соп подшоликдан ароқ-шарок, беҳуш дориларни ғамлаб кўйибди, ўзига оро-торо бериб, бу мазгилда юрибди. Қалмоқшоҳ ҳар замон келиб, аскарлари билан хабар олиб турибди. Бойсарининг кўрган кунини ўзбек беклар эшитса, излаб келар, деб юрибди. Ҳар куни кампир чиқиб дурбунни олиб, ўнгу сўлга қараб турибди, шу ташвишларни Сурхайил билан ваъда қилиб, Қалмоқшоҳ иккови бир бўлиб, келса, ўзбакларни кўлга туширамиз, деб юрибди.

Бойсари ўз молига ўзи етимлик қилиб юрибди. Ногаҳон мол бошида юриб эди, бир қатор карвон ўтиб бораяпти. Молини кўйиб, карвонларнинг олдига чиқиб, бир сўз деб турибди:

Шундай бўлди менга ҳақдан фармонлар,
Жаҳонни сайр этиб кезган карвонлар,
Йўл бўлсин, карвонлар, қайда борасан?
Хабар бергин қайси элдан келасан,
Борар юртинг менга хабар берасан.
Жафо тиғи бу кун жондан ўтади,

Мени такдир шу кулфатга элтади,
Катта йўлдан сендай карвон ўтади;
Карвонлар ҳам туяни тўхтатади.
Хар на дардин карвонларга айтади,
Ғариблигим суягимни ўртади,
Йўл бўлсин, карвонлар, қайда борасан?
Тўрт қилгандир эгам икки кўзимди,
Қартайганда хўр бўп қолган ўзимди (р),
Сен англагин гулдай сўлган тарзимди,
Тўхтадинг, эшитгин айтган арзимди.
Хабар бергин қайси элдан келасан,
Ростин айтгин қай шаҳарга борасан?
Азамат мард эдим, бўлганман ночор,
Бу чўлларда шундай бўлдим хору зор,
Элимдан айрилиб бўлдим дарбадар,
Бу сўзима жавоб беринг, карвонлар.
Кўнглим бўлиб сендан савол сўрайин,
Сенинг борар юртинг мен ҳам билайин,
Борар жойинг хабар бергин кўрайин.
Ул сабабдан сендан савол сўрайин
Дардманман, дардимни ёриб турайин
Дардим бордир, сенга арза берайин,
Йўл бўлсин, карвонлар, сендан сўрайин.

Бу сўзни эшитиб, карвонлар ҳам Бойсарига қараб,
бир сўз деб турган экан:

Хар шаҳарман шу шаҳарда юраман,
Тойчихоннинг мамлакатин кўраман,
Юриб ўзим савдогарлик қиламан,
Қалмоқлар шахридан чиқиб келаман,
Асли ўзим қанжиғали бўламан,
Бойсин шаҳарига кетиб бораман,
Беҳад молни бу шаҳардан оламан,
Мен ҳам мато, кимхоб юклаб бораман,
Бойсин бозорига молим соламан,
Худо берса, кўп фойдаци оламан,
Рўзғоримни бориб обод қиламан.
Бир худонинг берганига қўнаман,
Бу чўлларда туни-куни юраман,
Меҳнат тортиб Бойсин-Кўнғирот бораман,
Мен ҳам билсанг, Кўнғирот элдан бўламан,
Бу юртни кезган мен савдогар бўламан,
Кашалдан Кўнғиротга кетиб бораман,

Сўрасанг, гапингга жавоб бераман,
 Мени билсанг, асл ўзбак бўламан.
 Мен билмайман, неча кунда бораман,
 Элда юрган мен бозорчи бўламан,
 Юк босди туямни, йўлга кираман,
 Кўп ҳаяллаб, сўзга кулоқ соламан,
 Сўзинг бўлса айтгин, йўлдан қоламан,
 Карвонман-да, юрсам йўлни оламан,
 Қўнғирот юртга мен ҳам кириб бораман,
 Мундан борсам, элатимни кўраман,
 Ҳаялламай жўнамакчин бўламан,
 Нима десанг, сўзингдолиб бораман.
 Кўп сўрадинг, айтгин нима ишинг бор,
 Тарзинг кўрдим, сен бўлибсан хору зор,
 Қўнғирот элда кимга айтар сўзинг бор?
 Аҳволингдан сен менга бердинг хабар,
 Ул элатда кимга айтар дардинг бор?
 Қараб туриб кўп сўради карвонлар.
 Замонингда сен ҳам дарёдай тошиб,
 Сен қолгандай табғирингдан адашиб,
 Кўп сўзни сўйладинг ақилинг шошиб,
 Яқинлаб келгансан менга ёнашиб.

Бу сўзни карвонлардан эшитиб, карвонларга қараб,
 Бойсари ҳам бир сўз деб турган экан:

Кариндошсан, қилай изингни тавоф,
 Сен менинг сўзима бергансан жавоб,
 Бир сўзим бор айтай, қилсанг кўп савоб.
 Қалмоқ элда мусбфирман сандираб,
 Сўзимни айтмайман ҳеч кимга қараб,
 Чиқиб эдим мен акамдан ўпкалаб,
 Ҳозир менга қалмоқ бўлгандир тараф.
 Қалмоқ менинг билмаганим билдирди.
 Ҳар на деса, айтганига кўндирди.
 Карвонлар, эшитгин менинг тилимни,
 Қалмоқ қилди бир қабоҳат зулмни,
 Талаб олди менинг бори молимни,
 Кулоқ соп, сўрамас бу аҳволимни,
 Додлаганман эшитмайди тилимни,
 Қаттиқ қилиб ўтқизганман кунимни,
 Ҳеч ким билмас бу сири-аҳволимни,
 Кўролмайман Бойсин-Қўнғирот элимни,
 Қалма шаҳодат мусурмоннинг тилига,

Мен қолганман айролиқнинг ҳилига,
 Мустарман-ку қалмоқларнинг қўлига,
 Ким бурилар Бойсарининг ҳолига,
 Арза берай Бойсин-Қўнғирот хонига,
 Элтиб берсанг Бойбўри меҳрибонига,
 Сен бурилгин мендай мискин ҳолига,
 Ўзи етим, билсанг, ўзи молига.
 Сири-ҳолим, сенга айтар сўзим бор,
 Барчин деган бундан кетган қизим бор,
 Берган хабаримни Барчинга еткар.
 Барчин қизим бу йўлима интизор,
 Мен қолганман бу шаҳарда хору зор,
 Албатта сўзимни қизимга еткар.
 Бу айтган сўзимни ҳазил билмагин,
 Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
 Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
 Менинг гапим айтди-қўйди демагин.
 Янглишиб айтибман сенга сўзимни,
 Эсимга олмабман Барчин қизимни.
 Ҳаялласанг, оша оғир олмагин,
 Қизима бер, Бойбўрига бермагин.
 Бундан бориб элатингга киргайсан,
 Барчиннинг қошига тикқа боргайсан,
 Арза битиб Барчинойга бергайсан.
 Қиз ҳам бўлса, болам бўлгайди омон,
 Мен бўлибман бу чўлларда саргардон,
 Кетмади бошимдан қоронғи туман,
 Ёлғиз қизим эди менга меҳрибон.
 Бойсарининг айтган сўзи шу бўлар.
 Қариндошсан, яхши хизмат қиласан,
 Мундай бориб Барчинойни кўрасан,
 Ўз қўлимдан битган арзам берасан,
 Нима бўлса шу хизматни қиласан,
 Ҳозир менинг аҳволимни кўрасан,
 Кўрганинг Барчинга айтиб борасан,
 Шундай қилсанг, менинг кўнглим оласан.
 Хаёлингга бошқа сўзни олмагин,
 Барчиндан ўзгага хатни бермагин.
 Қулоқ солгин мендай ночор тилига,
 Омон-эсон боргин Бойсин элига,
 Албатта бер Барчинойнинг қўлига.

Бу сўзни Бойсаридан эшитиб, карвонлар Бойсарининг сири-аҳволини, айтган сўзларини, қалмоқларнинг

зўрлик билан олган молларини ўз кўзича арзага солиб,
битиб олиб, Бойсари ўз холига йиғлаб, хўшлашиб,
карвонлар ҳам йўлга равона бўлди. Бул карвонларнинг
кетиб бораётгандаги сўзи:

Кўнглин бўлиб бу Бойсари қолади,
Арза олиб бундан карвон жўнади,
Туя оёғи билан кетиб боради,
Бойсарининг асли-наслин билади,
Бир-бирига йўлда айтиб боради:
«Илгари бул Кўнғирот элда тўради,
Бир гап билан бул юртларга келади
Ахирида хўп аҳволни кўради».
Бир нечаси билиб савол қилади:
«Илгаридан бўйни йўғон бўлади,
Закот деса, бермай ўрлаб келади,
Пўк ейми бу ёқда, нима қилади,
Ахирида шундай бўлиб ўлади,
Милладор бўп энди арза беради».
Бир-бирига бу сўзди айтиб боради,
Худо деб карвонлар йўлни олади,
Йўлда туясини тортиб боради.
Бораётир бу карвонлар тўп бўлиб,
Урри, газандага жуда кўп бўлиб,
Бир-бирига айтган сўзи эп бўлиб.
Карвонлар боради бир тўзон қилиб,
Хар замонда кўнар молга дам бериб,
Кеча-кундуз тинмай энди йўл юриб.
Кетар карвон неча дарбантдин ошиб,
Карвон юрса кетар йўлга ярашиб,
Гоҳ кечалар йўлдан чиқар адашиб,
Уйку олиб кетар акили шошиб,
Бир-бирин чақириб йўлларга тушиб,
Оқшом бўлса, бир-бирига етишиб.
Фойда талаб карвон кетиб боради,
Хар тарафга, ўнгу сўлга қаради,
Йўқ фойдани ҳисоблашиб боради,
Бир-бириман бу ўрлашиб қолади.
Кундуз шундай бўлиб булар юради,
Оқшомига кўп интифок бўлади,
Нима бўлса, эҳтиётни қилди,
Оқшом анжомини қўлга олади,
Тонг отган сўнг фароғатни қилади,
Хар на жабр бўлса, йўлда кўради»

Сувли ер кўринса, бориб кўнади,
Туясин ўтлатиб кетиб боради,
Шундай меҳнат қилиб фойда кўради,
Етсам деб карвонлар йўлда юради.
Бундан кичаб энди карвонлар кетди,
Неча ой, неча кун орада ўтди.
Кўз юбортиб кўради мамлакатди,
Энди кўрди Бойсиндай музофотди,
Оралаб боради сонсиз элатди,
Бойсин шаҳарига тикки йўл тортди.
Элни кўриб вақти хуш бўп қолади,
Туяларин тўғри йўлга солиди,
Бойсин шаҳарига булар боради,
Узоқ эмас, энди яқин қолади.
Қанча мато булар юклаб боради,
Халойиқлар карвонларни кўради,
Карвон келди, дейишиб одам туради,
Бир нечалар неча сўзни сўради,
Таниганлар ҳорма-бор бўл қилади.
Бир нечаси от устида сўради,
Бир нечалар сўраб ўтиб боради.
Келгани бул юртга овоза бўлади,
Шаҳарнинг ичига етиб боради,
Карвон бориб бир саройга кўнади.
Бугун Бойсин элнинг шундай бозори,
Қатта-кичик бозор дейди, келади,
Хамма келиб карвонларни кўради.
Қофила бошининг эсига келади,
Бойсарининг арзасини олади,
Барчинга берай деб кетиб боради,
Бойбўрининг мазгил-жойин сўради.
Қатта одам белгили жойда бўлади,
Бекнинг давлатхонасига боради,
Жиловхонада энди тўғри бўлади,
Амалдорлар қофила бошин кўради,
Танигандан келиб хабар олади,
Амалдорлар таниб буни сўради,
Барчинойда ишим бор деб туради.
— Ишинг айтгин бизлар маълум этайик,
Сўзинг бўлса, Барчинойга айтайик.

Шунда ул амалдорларга қараб, қофила боши бир сўз деб турган экан:

Қалмоқлар юртига гузарим тушди,
 Юкимни тўлдириб ундан келибман,
 Бойсарининг аҳволини кўрибман,
 Кўп туришиб баста жавоб қилибман,
 Ул сабабдан мен бу ерга келибман.
 Мен ҳам савдогарман, айтар арзим бор,
 Бекорига сўзламоқлик не даркор,
 Барчинойга уч-тўрт оғиз сўзим бор.
 Хабар борса, Барчинойни кўраман,
 Отасининг хабарини бераман,
 Бўлак одамларни нима қиламан,
 Ой Барчинни мен ҳам сўраб тураман.
 Хазил дема қофила бошин сўзини,
 Хон Бойсари кўп сўраган қизини,
 Бераман отасин айтган қарзини,
 Кўриб ўтай Барчинойнинг ўзини.
 Қофила бошни айлантириб турмагин,
 Хабар бергин, оша ҳалак қилмагин.
 Катта ерда айтиб турар арзим бор,
 Барчинойим ҳали мендан беҳабар,
 Мен карвонман, шаҳар жойда ишим бор,
 Буюргин Барчинга битта хизматкор,
 Қофила бошин айтган сўзи шу бўлар.
 Ул саройда менинг беҳад молим бор,
 Мен борганча жўраларим интизор,
 Барчинойга хабар бермоғинг даркор.
 Кўп ҳаяллаб мен ҳам бунда тураман,
 Ҳаялласам мен савдодан қоламан,
 Ҳаялламай келса Барчин муштипар,
 Отасининг сўзин маълум қиламан.
 Бий отаси бўлиб қопти саргардон,
 Хабар ололмайди ҳеч ким ҳолидан,
 Барчинга билдириб ўтай бул замон.

Бу сўзни эшитиб, амалдорлар бир хизматкорни Барчинга буюрди. Бориб Барчинга хабар берди. Барчин ичкаридан чиқиб, бу карвон қофила бошини кўрди, Барчинга «Яқинлаб кел»,—деб турди.—Бизлар Қалмоқ юртига бордик, отангни кўрдик, сени кўп сўраб бир хат бизга топиш қилди, нима борини ўқиб эшитасан,—деб қайтиб йўлга равона бўлди. Ўз бозорчилик ишига карвон ҳам кетди. Барчин хатни олиб, уйига қайтди, мазгилига етди, ўтириб бу хатни ўқиб кўрапти. Ўқиб кўриб, ўз шаънига бу сўзни айтиб турибди:

Лайли-Мажнун эди жаҳонга устод,
 Фалакнинг қавлидан дод билан бедод,
 Бий отама унда бўпти қиёмат,
 Бор экан бошида турли аломат,
 Бир қарвондан юборибди арза хат,
 Бу хатни кўрибман қолмади тоқат,
 Отам деб қиларман бул замон фарёд,
 Бузилсин, йиқилсин ул чархи ношод,
 Дунёнинг ғамидан бўлмади озод,
 Қалмоқлардан қутулмади саломат,
 Отама бўлибди ваҳми қиёмат.
 Султон отам унда хор бўп қолибди,
 Бошидан ўтганин хатга солибди,
 Дунё молин барин тортиб олибди,
 Қалмоқлар қўлида мустар бўлибди,
 Мендай муштипарга хабар қилибди,
 Отамнинг аҳволи қандай бўлибди.
 Буни кўриб Барчин сулув жилади,
 Йиғлаганман нима илож қилади,
 Термулиб ҳар ёққа Барчин қаради,
 Шундай отам жуда хор бўп қолади,
 Мен билмайман куни қандай бўлади,
 Отам дейди, кўп сарғайиб туради.
 Хатда борин таъриф қилиб йиғлади,
 Талабини яратгандан тилади,
 Эшикдан Алпомиш кириб келади,
 Қараса, Барчиной йиғлаб туради,
 Буни кўриб шунқор хафа бўлади,
 Нима гап деб Барчинойдан сўради,
 Қўлига Барчиной хатни беради,
 Хатда борин бул хам ўқиб кўради,
 Ўқиб кўриб оша диққат бўлади,
 Барчинойга бу тасалли беради.
 — Йиғлама, гул юзлим, бундан борарман,
 Хафа бўлма, сени шодмон қиларман,
 От ўйнатиб қалмоқларга борарман,
 Йиғлама, отангни олиб келарман.
 Мендай тўранг қалмоқларга боради,
 Борса қалмоқларга қирғин солади,
 Хафа бўлма, отанг келиб қолади.
 Ҳозир кўрар тақдирдаги меҳнатин,
 Сенинг ҳурматингдан бўлар хизматим.
 Бу элларда юрт сўраган тўраман,
 Олмас пўлат қайраб қўлга оламан,

Насиб этса қалмоқ юртга бораман,
Бу ишларнинг қасосини оламан,
Кўрмаган кунларни унга соламан,
Отангни саломат олиб келаман.
Отанг ҳозир шундай бўлиб тургандир,
Кетар вақтда оша ўрлик қилгандир,
Энди шўрли пушаймон қип юргандир,
Ўз ишидан наф топмайин қолгандир.
Йиғлаб сенинг ҳолинг абгор бўлганди,
Олиб келай Бойсаридай султонди.
Хатга қараб бундай хафа бўласан,
Йиғламагин бий отангни кўрасан,
Қайта бошдан қадимгидай бўласан,
Сен отангни кўрсанг, ўйнаб-куласан,
Кўнғиротнинг юртида даврон сурасан.

Бу сўзларни Барчинга тасалли айтиб, Алпомиш чиқиб, отасининг қошига бориб, отасига қараб, отасидан жавоб сўраб, бу сўзни айтиб турган экан:

Ота, бир сўзим бор маълум қилайин,
Жавоб беринг қалмоқ элга борайин,
Ота, сиздан бул жавобни сўрайин,
Қашал элдан бийни олиб келайин.
Қалмоқ унга кўп зулмни қилибди,
Карвонлардан бунда хабар келибди,
Билсанг, ўғлинг Қашал бормоқ бўлибди.
Билгин, ота, мендай бекнинг ишини,
Бориб кесай Қалмоқшоҳнинг бошини,
Жавоб бериб жўнат Алпомишингни.
Бизлар тирик қалмоқ шундай қиларми,
Ўз молига ўзи етим бўларми,
Биз эсонда шундай ишни қиларми,
Бу иззага одам токат қиларми?
Эшитиб қолмади, ота, токатим,
Кўриб хафа бўлди мендай фарзандинг,
Миниб кетай бундан Бойчибор отим,
Хор бўлибди Бойсаридай авлодинг,
Урушли кун тоша келар ғайратим,
Жавоб бергин Қашал кетар фарзандинг.
Бундан борсам, қалмоқларни кўрарман,
Елғиз борсам, кўп қалмоқни қирарман,
Бойсаридай бийни олиб келарман.
Ота, сиздан жавоб сўраб тураман,

Рухсат беринг, қалмоқ элга бораман,
Тақдиримда нима борин кўраман,
Ярашиққа от кокилин ўраман,
Душманларман борсам уруш қиламан,
Бойсарини олиб элга келаман.
Келиб обод қилай Бойсин элимни,
Жавоб бериб жўнат мендай улингни.

Бу сўзни эшитиб, Бойбўри ўғлига қараб, бир сўз
деди:

Кўрар кўзим, кулоқ солгин тилима,
Даврон суриб юргин Бойсин элинга,
Бориб келдинг, болам, қалмоқ элина,
Талаб қилма душманлар мазгилина.
Мен қартайдим, болам, қайда борасан,
Елғизсан-да, бориб нима қиласан,
У юртларда, болам, қандай бўласан,
Келиб мендан жавоб сўраб турасан,
Мен жавоб бермайман, нега борасан.
Бораман деб, болам, шердил бўлмагин,
Йигитлик асари—ғайрат қилмагин,
Балони ўзингга сотиб олмагин.
Хафалигимда бориб келдинг қалмоққа.
Қўйгин, болам, энди талаб қилмагин,
Ўртанган ўтларга жоним солмагин,
Кўрар кўзим, қалмоқ элга бормагин.
Эшитгин сен, болам, айтган ноламни,
Мен жўнатмайман-ку сендай боламни,
Қариганда солма турли аламни,
Жўнатмайман кўрар кўзим, боламни.
Тағи, болам, қалмоқ талаб қиласан,
Ўйнаб-кулиб элда даврон сурасан,
Қалмоқ деб оғзингга, болам, оласан,
Тинчиганда бир балони қиласан.
Бойсари ҳам тақдиридин кўрар-да,
Қуни битса, ахир бир кун ўлар-да,
Ўлмаса, бир кунни ўзи келар-да,
Ҳар ишни бандага худо қилар-да,
Худо қилганига банда кўнар-да,
Қўйгин, болам, борма қалмоқ юртига.
Бу ишинга сира хурсанд бўлмайман,
Ўзим ўлмай сенга жавоб бермайман,
Жавоб бериб сендан жудо бўлмайман,
Болам, зинҳор борма қалмоқ юртига.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам отасига қараб, бир сўз деб турган экан:

Ота, менинг бормаганим бўларми,
Сенинг ининг қонлар йиғлаб қоларми,
Бормасам шу ишга, ота, бўларми?
Оқ кировка, олтин совут қияман,
Бор кучимни билагима жияман,¹
Олмос олсам қирмизи қон қуяман,
Ғанимларнинг танасини уяман,
Қарчиғайман, душман бошин қияман.
Эсим олса, бўтадайин бўзлайман,
Душман кўрсам, кесиб бағрин тузлайман,
Аслим шерман, ўзим йўлбарс излайман.
Бу сўзимни, ота, оғир олмагин,
Елғиз-да, деб мени номард билмагин,
Қандай бўлса, мени йўлдан урмагин,
Холисилла дуода бўл, бек ота,
Мен кетсам, отажон, ваҳм қилмагин.
Қулоқ соп эшитгин айтган нидога,
Ўлим навбат етар шоҳу гадога,
Омонат топширгин кодир худога,
Хафа бўлмай жавоб бергин, бек ота.
Мен биламан, ота, сенинг ҳолингди,
Кўп қайтариб йўлдан урма улингди,
Холисилла дуога оч қўлингди,
Яхши гапман жўнат жону дилингди,
Оғринмай, отажон, жавоб бер энди.
Жавоб сўраб мен сарғайиб тураман,
Отамсан-да жуда ҳурмат қиламан,
Қалмоқлар ишига диққат бўламан,
Мен бормасам, хафаликда ўламан,
Холисилла жавоб бергин, бек ота,
Дуо қил, қалмоққа бориб келаман.

Бу сўзларни Алпомиш айтди. Бойбўри эшитди.—
Кўзимнинг тириклигида жавоб бермайман,—деб ўрлаб
ётибди.—Бойсарининг ўзингга кераклик қизини олиб
келдинг, Бойсарини бошингга урасанми?—деб ўрла-
шиб ётди. Алпомиш қайтди, уйига келса, Барчин тин-

¹ Йиғаман.

читмаяпти:—«Султон суяғини хўрламас» деган гап бор, сенинг эсонлигингда отам қалмоқ юртида хор бўлиб қоладими,—деб бу сўзни айтиб турибди:

Муштипарман, энди нима қилайин,
Бормасанг, жавоб бер, ўзим борайин,
Отамнинг ҳолидан хабар олайин,
Энди қолган умрим сарфлаб кўрайин,
Бу шохлик шавкатни нима қилайин,
Аёлман, деб қандай қараб турайин,
Бел бойладим, энди ўзим борайин,
Қалмоқларга бир қабоҳат қилайин,
Турарим йўқ, энди мен ҳам жўнайин,
Бир отнинг устига ёлғиз минайин,
Эркак либос кийиб, анжом олайин,
Қалмоқнинг юртига ёлғиз борайин.
Бу ерда қолмади сабри-қарорим,
Шундай бўлди бу менинг ихтиёрим,
Отамнинг йўлида қурбондир жоним,
Бормасанг, жавоб бер, давлатли хоним,
Мен қалмоқ борарман бундан, султоним.
Бий бобомнинг мен қошига борайин,
Бобома йўлиқиб ўзим сўрайин,
Отамнинг кейнидан энди борайин.
Хазон чолмай боғда гуллар сўлмади,
Ҳарчанд айтдим, айтган сўзим бўлмади,
Бегижон, бўшлигинг сира қолмади.
Ўз билганинг қилиб бунда юрасан,
Ҳар ишга тортиниб, бўшлиқ қиласан,
Мен кетаман, энди ўзинг қоласан.

Бу сўзни эшитиб, Алпомишнинг диққатлиги ошиб, ўйланиб юрди. Отасидан ҳам хўб жавоб сўраб кўрди. Алпомишнинг Қалдирғоч деган синглиси бор эди, унинг куёвини Бектемир бойвачча дер эди, тортувли кўнғиротнинг беги эди, Алпомиш қанжиғали кўнғиротнинг беги эди, Алпомишнинг диққатлиги ошиб, Бектемир бойваччанинг қошига бориб, иккови маслаҳат қилиб, Бектемир бойваччага қараб, бу сўзни айтиб турган экан:

Тинчлиги йўқ бек Алпомиш келибди,
Бектемир, маслаҳат қандай бўлибди,
Мени енганг жуда диққат қилибди,

Отасидан бунга хабар келибди,
 Бир хатни савдогар оп кеп берибди,
 Шундан бери тоқат қилмай юрибди,
 Келган хатни у ҳам ўкиб кўрибди,
 Отасини қалмоқ ўсал қилибди,
 Эндиги маслаҳат қандай бўлибди?
 Мен отамдан бориб жавоб сўрадим,
 Неча қайта ундан рухсат тиладим.
 Жавоб бермай, мазгилима келаман,
 Тинчим йўқ уйимда, дилтанг бўламан,
 Отамнинг иложин қандай қиламан?
 Асли мен ўзим бормоқчин бўламан,
 Отам жавоб бермас, қандай қиламан?
 Маслаҳат қилгани сенга келаман.
 Бзовита бўлди гул юзли дилбар,
 Менда ҳеч қолмайди тоқату қарор,
 Бормоқ маслаҳати қандайин бўлар?
 Бир маслаҳат бергин, сенда ихтиёр.
 Маслаҳат қиб яхши ўйлаб кўрайик,
 Бу элда бундайин қараб қомайик,
 Қандай бўлса, қалмоқ юртга борайик,
 Енганнинг отасин олиб келайик,
 Шуйтиб маслаҳатни сендан сўрайик.

Иккови маслаҳат қилиб, маслаҳатни бир ерга қўйиб, Бойсарини излаб бормоқчи бўлиб:—Қандай бўлса, Бойбўри жавоб бермайди, Бойбўри билса, жавоб бермас, билиб қолса, бизни юргизгани қўймас, унга билдирмаймиз, оқшомлаб жўнаймиз,—деб маслаҳат қилди. Тағи бирга бормоқчи бўлиб қирқ йигит қўшилди. Қирқ иккиси кетмоқчи бўлиб, кечқурун овқатланиб, йўл юрмоқнинг ҳаракатини қилиб, қирқ икки сардор отини эгарлаб, эл маст ухлаган вақтда уруш-яроғини ғамлаб, жўнамоқчи бўлди. Шу вақтда Бойбўри далада юриб эди, буларни кўриб қолди, олдидан чиқиб, буларга қараб, бир сўз деб турган экан:

То ўлгунча сўйлаб қолган тил бўлсин,
 Узунли-қисқали тўнинг мўл бўлсин,
 Бемаҳалда миниб отнинг белига,
 Қирқ икки сардорим, сенга йўл бўлсин?
 Менинг сўзим қулоғингга олмадинг,
 Қўй деганман Қўнғирот элда турмадинг,
 Отам деб сен мени ҳурмат қилмадинг,

Менинг розилигим сизлар билмадинг,
Мен сўрайман, туриб кулок солмадинг,
Ўзи туккан беклар, сенга йўл бўлсин?
Белинга бойлабсан заррин пўтангни,
Кечиргай худойим қилган хатонгни,
Хафа қилиб кетдинг мендай отангни.
От, ярок, асбобни шайлаб оласан,
Бемаҳалда баринг отни миңасан,
Қайсар сифат беклар, қайда борасан?
Сенсан менинг бунда ёлғиз фарзандим,
Қалмоқнинг юртига бўпти ғазотинг,
Болам, сенга бўлмай колди хурматим,
Бойсарини излаб сенинг хизматинг.
Бойсари деб ҳамманг бундан борасан,
Сўраган сўзима жавоб берасан,
Кулок солмай, болам, қайда борасан?
Гина қилмай, саволимни билсанг-чи,
От жилвин тортиб қараб турсанг-чи,
Бу сўзима, кўзим, жавоб берсанг-чи,
Бемаҳал юришни, беклар, кўйсанг-чи!
Сендай беклар бу элатда тўради (р),
Сен қайтсанг, отанг рози бўлади,
Бул ишингга норози бўп туради,
Кетишингни сендан отанг сўради.
Давлатим бор, шоли-шолдам ўрадим,
Гул тарзим саргайиб сенга қарадим,
Бемаҳалда, болам, сендан сўрадим,
Йўл бўлсин, фарзандим, қайда борасан?
Бундай бўлиб бошинг олиб кетмагин,
Бу юришда бўлмас сенинг мақсадинг,
Хали ҳам қайт, борма, жоним, фарзандим,
Шулдир сенга кўп айтган насиҳатим.
Кумушдандир қарчиғанинг чегаси,
Сенсан, болам, давлатимнинг эгаси.
Қайтгин, кўзим, борма Қалмоқ юртига.
Қозининг олдида шабгир нойиби,
Йигитга панд берар отнинг майиби,
Сен бўласан бу юртимнинг сойиби,
Кўрар кўзим, борма Қалмоқ шаҳрига.
Қалмоқлар пойингда юрган бўлмасин,
Хийла-макр билан ақлинг олмасин,
Душманларнинг айтган сўзи бўлмасин,
Қонлар йиғлаб мендай отанг қолмасин,
Қайтгин, болам, борма душман юртига.

Пандим олмай, беклар, бундай киласан,
Дуо олмай, баринг кетиб борасан,
Кулоқ солмай, отга қамчи урасан,
Бул юришинг ёмон, қандай бўласан,
Хар қайсинг шердай чопиниб борасан,
Қайтгин энди, бориб нима киласан?!

Харчанд Бойбўри сўради, сўзига жавоб бермади.
«Бу миясини еган тентак чол, илгари қанча миннатдор
бўлганимизда жавоб бергани йўқ, энди бизнинг окшом-
лаб жўнаганимизни қаёқдан биледи, тағи балодай бў-
либ, йўлга чиқиб туради, гапига жавоб берсанг, жило-
вингдан олади, тармашиб бало бўлади»,—деб ўйлаб
Бойбўрининг сўзига кулоқ солмади, кетиб бораётган
йўлидан қолмади, Бойбўрининг насихатини кулоғига
олмади. Бойбўри ҳам қайтди. «Уларнинг кетиши ёмон
бўлди, Қалмоқ юртдан келуви гумон бўлди»,—деб ўй-
ланиб қолди.

Алпомишнинг кетиб бораётгани:

Бедовларга қамчи чашиб,
Оқшом юрар шабгир тортиб,
Жўнади қирқ икки сардор,
Хар қайси мисли аждаҳор.
Боради шундай йўл юриб,
Бедов отга қамчи уриб,
Қалмоқ юртини ахтариб,
Бу беклар баҳрини очиб,
Парқинидан кўпик сочиб,
Остидаги зап маст отлар
Гоҳ йўлларда олиб қочиб.
Қалмоққа қилди ғазотди,
Хон Бойсарининг ҳурмати,
Вақти хуш бўп қолган элда
Барчингул деган фарзанди,
Бораётир сатта беклар,
Қаерда қалмоқнинг юрти.
Қалмоқ юртга етсам, дейди.
Бойсарини кўрсам, дейди,
Хол-аҳволин билсам, дейди,
Ундан хабар олсам, дейди,
Қалмоқ додин берсам, дейди,
Баччағарни кирсам, дейди,
Жуда андай қилсам, дейди.

Булар ҳам шундай тўради (р),
Хар бир тарафга қаради.
Мундай йўлда эллардан,
Неча сувли кўллардан,
Зоғ учмаган чўллардан,
Не бир қия йўллардан,
Қатта адир, беллардан,
Бир камишзор кўллардан,
Ўтиб кетиб боради.
Шундай бўлиб йўл тортди,
Қалмоққа яқин етди.

Булар мунда бораяпти, ҳеч бир душмандан беҳабар.
Энди гапни Сурхайил мастондан эшитинг. Буларнинг
йўлида туриб, ҳар ёкни дурбун билан қараб, кўриб,
қунига хабар олиб юрар эди. Қунарлардан бир қун қара-
ди, қараса, қирқ икки сардор, ҳар қайсиси мисли ажда-
ҳор, буларни кўриб, ҳиллайи-мақрлик қилиб, чочини
ёйиб, бетини юлиб, буларнинг олдидан чиқиб қолди.
Шунда беклар кампирни кўриб, отнинг жиловини тор-
тиб, отни тўхтатиб, кампирдан бу сўзни сўраб турибди:

Чўлларда йиғлайсан бундай муғойиб,
Не сабабдан, момо, чочингни ёйиб,
Бу чўлларда ғариб бўлиб оҳ уриб,
Юрибсанми сен бировни ахтариб?
Ўртанган ўтларга жонингни солиб,
Кўп сиқилиб йиғлар, момо инграниб,
Кўрдим аҳволингни, бўлибсан ғариб.
Сен ҳам йиғлаб қобоғингни уясан,
Чочинг ёйиб, момо, қора қиясан,
Юришингни, момо, сендан сўрайман,
Хабар бергин, кимдан ситам кўрасан?
Не сабабдан бундай абгор бўласан,
Мазгилинг қаерда, бунда юрасан?
Бизни сўрсанг, узоқ йўлдан келамиз,
Қистаб юриб йўл азобин кўрамиз,
Сени кўриб жуда ҳайрон қоламиз,
Кўнғиротнинг бизлар беги бўламиз.
Не сабабдан, момо бундай юрасан?
Сен ўзингни бундай жинни қилдингми,
Шу юришни ўзинг яхши билдингми,
Кўзимлаб айрилиб, бўзлаб қолдингми,
Не сабабдан, момо, бундай бўласан?

Бошдан ўтган кулфатингни сўрайин,
Нима аҳвол ўтди сендан, билайин,
Чўлда юрган момо, сендан сўрайин,
Не сабабдан бул аҳволда юрасан,
Қайси элда, қайси юртдан бўласан,
Бул юришинг Мажнундай бўп турасан,
Не сабабдан бўзлаб, йиғлаб юрасан,
Хабар бергин, кимдан ситам кўрасан.

Бу сўзни эшитиб, кампир ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Дардманман, дардимни сенга айтайин,
Қалмоқ хони шундай қилди, кайтайин?
Хазон чалиб боғда гули сўлсин-да,
Менинг муножотим қабул бўлсин-да,
Дуо қилай, Қалмоқшоҳи ўлсин-да,
Ул ҳам мендай сарсон бўлиб қолсин-да!
Қалмоқшоҳи лашкар тортиб келгандир,
Қабоҳат кунларни менга солгандир,
Қалмоқшоҳ зулмидан болам ўлгандир,
Қалмоқшоҳим менга азоб бергандир.
Менинг ҳам бир етти ўғлим бор эди,
Қаторда гуркираб юрган нор эди,
Хар қайсиси мингга баробар эди.
Армон билан етти ўғлим ўлдирди,
Душман қурғур билмаганим билдирди,
Қалмоқшоҳи чўлда саргардон қилди.
Остингда юз алвон ўйнайди отинг,
Белингда ярқиллар кескир пўлатинг,
Қаерларда, болам, ўсган элатинг?
Қалмоқшоҳдан кўпдир тортган захматим.
Тарзим кўриб менинг ҳолим сўрадинг,
От устидан, болам, менга қарадинг,
Нима ишда юрган талаб-муродинг?
Менинг ҳолим, болам, мунда сўрадинг,
Қалмоқлардан кўпдир менинг захматим.
От ўйнатиб қайси юртдан келасан,
Қай чаман булбули, кимнинг улсан,
Ҳолим кўриб, менга раҳбар бўласан,
Сен ҳам бир-бировнинг жони-дилсан.
Айтсам сири-ҳолим, сўраб биларсан,
Келиш юртинг менга маълум қиларсан.
Тарзингга қарайман қирқ икки номдор,

Юртингда белгили яхши жойинг бор,
 Қай шаҳардан келган сендайин беклар,
 Қалмоқшоҳдан куйган мендай муштипар.
 Қалмоқшоҳдан дод деб йиғлаб юраман,
 Бир мунгликман, нима илож қиламан,
 Чочим ёйиб, мен ҳам тентак бўламан,
 Қалмоқлар зарбидан куйиб-ёнаман,
 Мен ўртаниб, йўлда йиғлаб кўраман,
 Сизларга суяниб, ўғлим қиламан,
 Қўнғлим бўлиб, мен ҳам йиғлаб тураман,
 Худо қилганига шуйтиб кўнаман.
 Етти улдан айрилиб мендай муштипар,
 Қалмоқлар ғуссаси ўтди, хору зор,
 Фарзандим, деб мен бўлибман интизор,
 Қалмоқшоҳда оладиган ўчим бор.
 Юришингдан хабар бергин, сен беклар,
 Хар на дардин айтди мендай муштипар,
 Қайси элдан бунда етишдинг, қайсар.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам момосига қараб,
 бир сўз деб турган экан:

Мени билсанг Қўнғирот элдан келаман,
 Қўнғиротнинг кўчқори ўзим бўламан,
 Сардорларни ҳамроҳ қилиб келаман,
 Қалмоқшоҳ устига кетиб бораман.
 Қалмоқшоҳман бир дўғилиб кўраман,
 Қалмоқлар қуввати қанча, кўраман,
 Қўнғирот юртдан қалмоқ излаб келаман,
 Излаганга сўраганинг бўламан,
 Қалмоқшоҳдан ўчингдолиб бераман.
 Момо, билгин чўлда ғариб холингни,
 Қалмоқлар ўлдирса сенинг улингни,
 Мен оларман Қалмоқшоҳдан хунингни,
 Қўролмайсан ўлган жони-дилигни.
 Қартайибсан, дуо қилиб тур энди,
 Қалмоқларга қилган ишим кўр энди.
 Бек Алпомиш дейди менинг ўзимди,
 Хунини тўлатай ўлган қўзингди,
 Қалмоқларман қон тўкишмоқ лозимди(р),
 Қалмоқшоҳ устига кетиб бораман.
 Қалмоқшоҳга борадиган ишим бор,
 Менинг ҳам бир ғариб бўлган кишим бор,
 Кўн жафони унга солган қалмоқлар,

Оти Бойсаридир, юртида номдор,
Шуни излаб келган мендайин қайсар,
Бу ишида жабр кўрар қалмоқлар.
От ўйнатиб Қалмоқ юртга кирарман,
Қалмоқшоҳ устига тикка борарман,
Қайда бўлса уни топиб оларман,
Кўрмаган кунларни унга соларман.
Шу кунда сени ҳам хурсанд қиларман,
Йиғламагин шоҳни излаб борарман,
Жами қасосингни йиғиб оларман.

Бу сўзни эшитиб, кампир яна бир сўз айтиб турган экан:

Бу чўлларда меҳрибонлик қилдинг сан,
Кўнглини кўтардинг мендай муштипар,
Қайта бошдан, болам, айтар арзим бор.
Бир кеча бўлайин сенга хизматкор,
Бир кечага таом бермак ҳақим бор.
Олис йўлдан меҳнат тортиб келасан,
Бизникига бугун меҳмон бўласан,
Мен энангман, сен-ку ўғлим бўласан,
Менинг қилган хизматимни кўрасан.
Ўғилларим ўлиб кетди хору зор,
Ҳозир ўғлим йўқдир қирқта қизим бор,
Қизларимнинг бари бўлар хизматкор,
Ўғлимнинг ўрнини қизларим босар.
Акамдай деб бари хурсанд бўлади,
Сизларни кўрганда кўнгли тўлади,
Бариси бўй етган, хўп баркамолди (р).
Хизматидан, кўрсанг, кўнглинг тўлади,
Нима десанг, айтганингга кўнади,
Бариси ҳам ўрта бўйли болади (р),
Қизлар билан мендай энанг қолади,
Тонг отганча қўймай хизмат қилади,
Тонг отган сўнг сенга жавоб беради.
Қалмоқлар тилини энанг билади,
Бошқаради, яхши йўлга солади,
Қалмоқларга бул бошқариб боради,
Қанча қалмоқ бўлса сендан ўлади,
Кўрдим сени, ким баробар бўлади,
Шундай қилсанг, энанг кўнгли тўлади.
Шу сўздайтиб бекнинг ақлин олади,
Ҳаммасига бул сўз хуш кеп қолади.

Қалмоқман ваъдалаш, айёр балоди(р),
Беклар бунинг айтганига кўнади,
Шуйтиб барисининг аклин олади.
Бул бекларни эргаштириб жўнади,
Анг ўзбаклар била кетиб боради.
Бу кампирнинг вақти хуш бўп қолади,
Ул бекларни олиб энди жўнади,
Хаммаси эргашиб кетиб боради.
Қувонгандан кампирнинг акли шошиб,
Йўл бошлаб пиёда олдиға тушиб,
Эна дейди, бораётир гаплашиб.
Сўз айтиб боради, кўнглини хушлаб,
От билан баробар кампир анғишлаб,
Бораётир ҳар қайсига сўз ташлаб,
Ҳар алвон гапириб вақтини хушлаб.
Ақлини олдим дейди, айёр боради,
Назар солиб ўнгу сўлга қаради.
Бир мунглик деб беклар писанд қилмади,
Бу кампирдан ҳеч бир ҳадик олмади,
Кўнгилида нима борин билмади.
Эна дейшиб, бирга кетиб боради,
Ярқиллаган бул маконни кўради,
Уллари қилган деб кўнглиға келади.
«Ўғлининг борида кампир шой экан,
Хўп бекликдай ўхшатган мазгил-жой экан».
Дарвозани очиб ичкари кирди,
Бул маконни кўриб табассум қилди.
«Подшо билан ўғли тараф бўлган-да,
Шоҳлардан кам эмас, буни қилган-да,
Тараф бўлиб бунинг ўғли ўлган-да,
Ҳозир бу жой қизларники бўлган-да».
Бир ораста мазгил-жойни кўрганда,
Шундай гап бунинг кўнглиға келган-да.
Кампир шундай дарвозадан киради,
Қизларига қаттиқ довуш қилади:
— Акаларинг тирилгандай бўлади,
Акангнинг хунини тўлаб беради.
Бу сўзни эшитиб қизлар қаради,
Диловар бекларни қизлар кўради,
Кампирнинг тилини қизлар билади.
Айёрлиги юртға маълум бўлади,
Одати белгили кампир балоди(р),
Ҳийла билан бу мазгилға келади.
Беклар келиб энди кўнмоққа толиб,

Чопиб келар қизлар бели буралиб.
Кампир қизга насихатни беради:
«Бунинг бари сенинг аканг бўлади».
Югуриб келиб қизлар кўнглини хушлади,
Битта-битта келиб отни ушлади.
Беклар бунда энди отдан тушади,
Отни бойлаб бул қизлар эргашади.
Бораётир қизлар шундайин бошлаб,
Бекларнинг остига либосни ташлаб,
Бу бекларни мажлисхонага бошлаб.
Бул бекларни кўп парвариш қилади,
Табассум қип қизлар таъзим беради,
Адабига вақти хуш бўп туради.
Жамоли ярқиллаб ақлин олади,
Рўмоли пириллаб хизмат қилади,
Қўл ювдириб, дастархонни солади.
Писта-руста, қандалатни ташлади,
Қизлар хизмат қилиб, энди бу ишди,
Жуда ҳам бекларнинг бул вақти хушди (р),
Таомнинг устидан қизлар тортади
Бекларга оп келиб қовурма гўшди.
Беклар жуда яхши хизмат фаҳмлади,
Қирмизи чойникка чойлар дамлади,
Ароқ-шароқларни кампир ғамлади,
Сухбатга кераклик нарса жамлади.
Қирк қиз хизматида бўлиб туради,
Қалмоқларнинг кизи сулув экан, деб
Жамолига бунда беклар қаради,
Жамоли барқ уриб ақлин олади.
Хаёлига қизиқ суҳбат келади,
Буларнинг кўнглига шундай келади:
«Нима десанг, бул қизлар кўнади,
Одамнинг кўнгилидаги бўлади,
Кўнмаса, бу ерга нега келади,
Эркакнинг қошида нима қилади?!»
Бу бекларнинг жуда кўнгли тўлади,
Нима кераклисин мавжуд қилади,
Қуннинг ўзи кечга тортиб боради,
Бекларнинг кўнглига шундай келади:
«Оқшом ётсак, бул бир бало қилади,
Бу қизлар битта-битта бўлади,
Иккиси шунда ҳам етмай қолади».
Буларнинг кўнглига шундай келади,
Қуннинг ўзи айни пешин бўлади,

Беклар чиқиб отдан хабар олади,
Дарвозани очиб шундай қаради,
Беклар билмас, кампир хабар беради,
Қалмоқшоҳ лашкари келиб қолади,
Қарнай тортиб ўнгу сўлни олади,
Қалмоқшоҳи келди, дейди Сурхайил
Бул меҳмон бекларга хабар беради.
Ўзи чиқиб бу лашкарни кўради,
Қалмоқлар лашкари яқин келади,
Бу кампирнинг ҳақиқати билади,
Беклар энасидай кўриб қолади.
Икки ёққа кампир хабар беради,
«Билдирмаса, бизни босиб олади,
Ангниб қопти, хўп яхшилик қилади»,
Жуда ҳам кампирдан рози бўлади.
От-асбобни шайлаб беклар минади,
Зиёд нарса мазгил-жойда туради,
Дарвозадан энди чиқиб боради,
Дарвозадан чиқиб қайсар қаради.
Яқинлади қалмоқ лашкар,
Бу сўздайтиб ўзбак беклар.
Учраса ёрнинг марди,
Кўзга дори пойи гарди,
Бизлар Қўнғиротнинг бекзоди,
Қирмаганлар номард бўлсин.
Мудом бўлса ёри қобил,
Ҳар маҳал ваъдадан тобил,
Майдонли кун пўлат добил,
Туймаганлар номард бўлсин,
Йигит пири ҳазрат Довуд,
Оқ кировка, олтин совут
Киймаганлар номард бўлсин.
Бу сўзни айтади Ҳакимхон,
Яқин келиб қолди душман,
Қалмоқ қилиб кўп пушаймон,
Саф-саф бўлиб ҳам бу замон,
Яқинлаб борди Ҳакимхон,
Бир ажойиб бўлсин майдон.
Сизлар ҳам Қўнғирот хони,
Бугун уруш, хун майдони,
Чочилар нечовнинг қони,
От қўйинг Бойсин султони.
От қўйинглар ҳар бир ёндин,
Юз кайтарманг бу майдондин,

От қўйинг душман устига,
Кулоқ сонг бекнинг тилига,
Олмосни олиб қўлига,
Қон тўкинг Чилбир чўлига.
Бу сўзни айтади шунқор,
Шердай бўлди мард йигитлар,
От қўйди, облоху акбар.
Ҳар қайсиси эрдай бўлиб,
Ҳар яғрини қирдай бўлиб,
Тоғда ақирган шердай бўлиб,
Душман қолар ердай бўлиб,
От қўйди қалмоқ устига,
Ҳаммалари бирдай бўлиб.
Гувуллаб қалмоқ от қўйди,
Юлдуз учгандайин бўлиб,
Карвон кўчгандайин бўлиб,
Шундай аралашиб қолиб,
Чилбир чўлни тўзон олиб,
Чапараста уруш бўлиб,
Мардлар майдонда оҳ уриб,
Бир аждаҳордай ишқириб.
Одам тўлиб баланд-пастда,
Ботирга майдон ҳавас-да,
Одам десанг даста-даста,
Номардлар майдонда хаста,
От чопади аста-аста,
Урушмоққа бўлиб уста.
Қилич солиб алвон-алвон,
Бандам десин қодир мавлон,
Шул сифатда бек Ҳакимхон
Қон тўқар майдон ичинда.
Гангиди кўрқокнинг боши,
Оқади кўзининг ёши,
От устида душман боши,
Шулдир бекларнинг саваши.
Тоғ аскарин чалиб туман,
Бермай душманларга омон,
Шул сифатда бек Ҳакимхон,
Бош кесар майдон ичинда.
Бир-бирига қилич солди,
Не қалмоқлар овиб қолди,
Жазосини товиб қолди,
Дўстаман бўп ерга тушиб,
Тоза қумни қовиб қолди.

Фуруллаб қалмоқлар келар,
Пўлат найза, қилич солар,
Кўпайиб қолди ярадор.
Эр йигитлар жондан кечиб,
Майдонда қонларни кечиб,
Кўрқоқлари писиб қочиб,
Ботирлари баҳрин очиб,
Қочганин найзаман санчиб,
Бир аломат уруш бўлди,
Чилбир чўлда қон тўкилди.
Мунда беклар уруш қилди,
Қалмоқларга хўп иш қилди,
Бу майдонда туриш қилди,
Қалмоқлардан нечов ўлди.
Хийла билан келиб эди,
Бу бекларга дучор бўлди,
Шу вақтда келган қалмоқ
Ўз юртига қочиб берди.
Мунда турсак ўлармиз, деб,
Бир балога қолармиз, деб,
Жазомизни кўрармиз, деб.
Қочсак омон қолармиз, деб.
Қалмоқларнинг ақлин олди,
Бир хил ерда ўлик қолди,
Бир неча ярадор бўлди,
Бир нечалар қочиб кўрди.
Қалмоқларни тўплаб олди,
Етганига найза солди,
Қалмоққа сиёсат қилди,
Қувиб йўлга олиб борди.
Юртга қалмоқ қочиб кетди,
Энди беклар мундан қайтди,
Кун ҳадди намозгар бўпти.
Бу мазгилга борайик, деб,
Бугун оқшом турайик, деб,
Қандай бўлса кун кеч бўлди,
Фароғатда бўлайик, деб,
Қалмоқ шоҳ устига эртан
Чошка вақтда борайик, деб,
Бошқаватдан кўрайик, деб,
Қалмоқ юртин қирайик, деб,
Подшосин ўлдирайик, деб,
Қаттиқ кунни солайик, деб,
Қайтиб келаётир беклар

Бугун бунда бўлайик, деб,
Энам билан турайик, деб,
Бугун суҳбат курайик, деб,
Хизматини кўрайик, деб.

Урушдан қайтиб, Сурхайил мастоннинг қошига келиб, отларни бойлаб ташлаб, қизлар билан беклар ўтириш бошлаб, бекларнинг вақтини хушлаб: «Бугун бунда турармиз, эртан тонг отган сўнг Қалмоқшоҳнинг устига борармиз», — деб ўтириш-суҳбат бошлаб, олтин косаларни қизлар кўлига ушлаб, алиёр тортиб, бекларга коса узатиб, қизларнинг айтаётган сўзи:

Қўнғирот элдан келган хоним,
Бир фасл бўлди майдонинг,
Сизга қурбон менинг жоним,
Бу келган азиз меҳмоним,
Ҳеч бўлмасин пушаймонинг,
Яксон бўлғай-да душманинг,
Зарра қолмасин армонинг,
Шу бугун коса давронинг,
Олинг, аллаёр-аллаёр.
Хоним, аллаёр-аллаёр.
Кийганим гулгун қирмизи.
Бизлар бу кампирнинг қизи,
Қўнғирот элнинг добилбози,
Бизлар қалмоқ сарвинози,
Бекка ёққай қизнинг сўзи,
Ақлинг олган жоду кўзи.
Бердим коса шароб солиб,
Маҳтал бўлсам кўлим толиб,
Қизлар бир-биридан ғолиб,
Уст-устига коса бериб,
Ўтиришдан қўнғил тўлиб,
Олинг, аллаёр-аллаёр.
Ҳали ёш, бўлар қамоли,
Бошида ловдан рўмоли,
Ойдай яркиллар жамоли,
Олиб ичар Қўнғирот хони,
Қизларман бўлиб даврони.
Хизмат қилар санам дилбар,
Бирдай ўтирибди беклар,
Машриқа кўйлак, энги тор,
Хуснин кўрса, кетар ғубор,

Жамоли пари, хурча бор,
Қаддингдан айланай, беклар,
Олинг, аллаёр-аллаёр.
Тиши гавҳар дурдай бўлиб,
Беҳиштдаги хурдай бўлиб,
Бари шундай коса берар,
Қиркин қизлар бирдай бўлиб,
Тўрда ўтириб ичаётир,
Эр йигитлар шердай бўлиб,
Берганин қайтармай олиб,
Бу бекларнинг кўнглин хушлаб,
Ўйин қилар зулфак ташлаб,
Нечовлари коса берар,
Ноз билан белини ушлаб.
Бу бекларнинг йўли бўлар,
Жуда бекни иззат қилар,
Беҳуш дорилардан солиб,
Узмай қуйиб берар қизлар,
Кўринг энди сарвинозлар,
Бу қизлардан кўнгли тўлар,
Беклар кўнгли шодмон бўлар,
Бир-бирига йўқдир арзи,
Ёқади қизларнинг сўзи,
Аллаёр тортган овози.
Бул ҳийладан хон беҳабар,
Узмай коса берар қизлар,
Бошида кампири айёр,
Бадани қизиган беклар,
Бир нечаси маст бўп ётар,
Бир хили қайтармай ютар,
Окшом бўлди фасли сахар,
Узмай коса берар қизлар,
Маст бўп қолди қирқ бир сардор.
Унча-мунча қор қилмайди,
Қизиган Ҳакимбек шунқор,
Қирқ қиз сузган шаробини
Қўтин узмай бунга берар,
Елғиз ичаётир қайсар.
Билмайди Ҳаким бечора,
Қилсам деб айёр масхара,
Ичаётир шундай тўра.
Ҳийла билан ақлин олар,
Қанча бўлса ортмай қолар,
Билмайди шундайин номдор,

Сулаб ётир қирк бир сардор,
Неча хум арокни ичиб,
Энди маст бўп қолди қайсар.

Бу суҳбатни охир қилар,
Косаларни олиб қизлар,
Бу беклар қолди беҳабар,
Иш кўрсатиб бундай айёр,
Маст бўлиб қирк икки номдор,
Қалмоқшоҳга борди хабар,
Кўрингиз кампир жодугар,
Бу кулфатга қолди беклар.
Кераклисин йиғиб олиб,
Устига ўт кўйди айёр,
Бу оловнинг ёруғиман,
Қалмоқшоҳдан келди лашкар.
Келиб кўрди-ку қалмоқлар,
Куйиб кетган қирк бир номдор.
Кампир ишни ўсал қипти,
Қирк бири одам ўлибди.
Алпомишга асар қилмай,
Қолди бу оловда қуймай.
Қалмоқ подшо кўрди келиб,
Қирк бири куйиб кул бўлиб,
Бек Алпомиш тирик қолиб,
Қалмоқ бари қилич солиб,
Алпомиш ётир бунда маст,
Ураётир қилич, олмос,
Ҳеч бир испихон қор қилмас,
Қилич қайтар, илжи бўлмас.
Алпомиш масти беихтиёр,
Ўкка тутади қалмоқлар,
Ўки ботмай бундан қайтар,
Бари саргардон қалмоқлар,
Сурхайилдан гина қилар:
— Сенинг ўзинг ёмон айёр.
Нега бадбахт олов кўйдинг,
Қурғур айёр, янги кўрдинг,
Қирк бир одамин куйдирдинг.
Жуда бежо ишни қилдинг,
Тиғи олмос қор айламас,
Ўлмасини энди билдинг.
Маст бўп беш кун, ўн кун ётар,
Бир кун масти тарқаб кетар,

Бизнинг юртни яксон этар.
Бу одами ўлмаганда,
Саҳал ишман ўзи кетар,
Йиғлай бергин энди айёр,
Вайрон бўлди қалмоқ шаҳар,
Бизнинг юртда жонзод қўймай,
Хаммани ўлдириб кетар.
Бу ишдан сен ҳам беҳабар,
Хийла қилмай, ўлгин, айёр,
Вайрон бўлар қалмоқ шаҳар,
Бир ўй топгин, курғур айёр.

Қалмоқшоҳ Сурхайилга туриб айтди: — Алпомиш-ни маст қилмадинг, бир балони маст қилиб бердинг, бу қирқ бир одамнинг қўйгани қасрига шаҳарда жонзод қолмай, тиғи дамдан ўтказиб кетади.

Алпомиш энадан туғилган вақтда Шоҳимардон пири борган эди, Шоҳимардон пири этагига солган эди, отини Ҳакимбек қўйиб, ўнг эйнига беш панжа урган эди, Шоҳимардон пирнинг тарбият қилганидан ўтга солса, қуймас эди, қилич солса, ўтмас эди, милтик отган билан ўқи ботмас эди, ул сабабни қалмоқлар билмасдан, қандай балога дучор бўлиб қолдик, деб аланглашиб қолган эди.

Сурхайил мастон туриб айтди: — Сен подшосан, нима қилсанг, ҳукминг етади. Муна Мурод тепанинг каватидан чуқур зиндон қаздирсанг, олиб бориб зиндонга ташласанг, зах ерда беш кун, ўн кун, бир ой, бир йил ётар, чириб ўлиб кетар. Бу сўзи Қалмоқ юртининг хаммасига маъқул тушди. Энди чувуллаб бу сўзларни айтиб, зиндон қазиётир:

Ҳазон бўлмай боғда гуллар сўлмасин,
Масти тарқаб яна туриб қолмасин,
Эрта бўнғлар, зиндон кечга қолмасин.
Ҳар не деб сўйласам, буни билинғлар,
Бир соат дам олмай хизмат қилинғлар,
Қирқ қулоч зиндонни қазиб бўлинғлар,
Қатта-кичик — баринг урнаб кўринғлар.
Бул айтган сўзимни ҳазил билмагин,
Турпоқ торт, каттаман деб қараб турмагин,
Ҳеч қайсинг ҳам сипойилик қилмагин,
Қатта, кичик демай, жовлик урнагин,
Масти тарқаб, баринг ўлиб қолмагин,

Хаёлингни ҳар тарафга бўлмагин,
Эътиқодман қазгин, тақал қилмагин,
Бекорига сира қараб турмагин.
Қалмоқшоҳнинг деганини билади,
Эътиқодман бари хизмат қилади,
Сипойилар турпоқ тортиб туради,
Бари аланглаб жуда хизмат қилади,
Хаёлида кеп қолгандай бўлади,
Одам узмай хабар олиб туради,
Ҳакимбекни зиндон қилмоқ бўлади,
Қирқ қулоч зиндонни казиб кўради,
Чикқан турпоқ тепадай бўп қолади.
Қалмоқлар зиндонни тамом қилади,
Байдоқ-байдоқ қанча қалмоқ келади.
Қалмоқшоҳ аскарни билан туради,
Алпомиш қошига энди боради.
Қўзғамокқа ҳеч бир ҳолат келмади,
Кўп зўр уриб кўрди мунда қалмоқлар,
Қуввати келмади ёзган аҳмоқлар,
Қандай бўлар, дейди энди қалмоқлар,
Шундай бўп қалмоқлар кўнглин бўлади,
Зўр урганман ҳеч қуввати келмади,
Қанча бўлса, хонни қўзғаб бўлмади.
Бешта-ўнта отдан олиб келади,
Ҳайвонзотни ойкеп қўшиб туради.
Тортар деб қалмоқлар буни ўйлади
Шатак қилиб шундай отга бойлади,
Ҳайвонларга аччиқ камчи тайлади
Зўр уриб кўрди-ку бу отлар,
Тортмоққа бўлмади бунда қувватлар,
Тортиб қўзғатолмай бул ҳайвонзодлар
Ўйланишиб қолди қанча қалмоқлар.
Барча қалмоқ тараддудни қилади,
Ҳарчанд бул отларда ҳолат бўлмади.
Қанча қалмоқ бул хавфсиниб туради,
«Масти кетса, одам қўймай қиради,
Қилган ишин қичов қилиб кўради,
Эртароқ бўлса, деб ғайрат қилади,
Ҳозир ўлик, маст бўп ётган балоди (р),
Туриб келса, бундан ким қолади».

Минган оти Бойчиборни олиб кеп,
Бойчиборнинг қуйруғига бойлади,
Атрофида қалмоқ ёри айлади.

Кийғир деган куш ўлтурар кияда,
Хайвонзоднинг эси бордир Бойчибор,
Акли бордир одамзоддан зиёда.
Эгасининг ахволини кўради,
Кишнаганда кўз ёши сел бўлади,
Худонинг иродаси шундай бўлади,
Ёри бериб қалмоқ камчи уради,
Бу хайвонзод энди тортиб жўнади,
Зиндон яқин, шундай бориб қолади.
Банда кўнар тангри қилган ишига,
Бориб турди бу зиндоннинг бошига.
Кўриб хайвон безовита бўлади,
Кўп қалмоқ ўртага олиб туради.
Килич оп зиндоннинг четида турди,
Зиндондан ирғи деб Чиборни урди.
Букилиб жонивор ўзини отди,
Жуппай бўлиб энди зиндондан ўтди,
Отнинг қуйруғига қилич солибди,
Килич тортди, шундайин кесиб ўтди,
Кўзғалиб Алпомиш зиндонга кетди,
Мастликда зиндоннинг остига етди.
Хали ўлик, ўзин билмай ётибди,
Ихтиёри бул ўзидан кетибди,
Алпомишни қалмоқлар зиндон қилибди.
Банди қилиб энди Чиборни олди,
«Бу Бойчибор бизга не ишлар қилди»,
Бўлак от подшолик хизматкор минди,
Банди қилиб Қалмоқшоҳга еткарди.
Қалмоқ бориб Бойчиборни кўради,
Ўртага олиб шундай банди қилади,
Тойчихон кўлида банди бўлади.
Зиндон бўлган бекни хайвон билади,
Ваҳм босиб бўйнини ерга солади,
Ўту ем берганман сира емади,
Бойчиборга Қалмоқ зулм қилади.
Тўксон ботмон чўян ғулни келтириб,
Бойчиборнинг бу бўйнига солади,
Олтмиш ботмон энди темирни йиғиб,
Оёғига бул парчинлаб уради.
Ётолмай, туролмай хайвон қолади,
Энди қалмоқ кўзғалмасдай қилади,
Шул азобни энди Чибор кўради,
Хайвонзод-да, нима қилса кўнади,
Кўнмаганда нима илож қилади,

Шул аҳволда банди бўлиб қилади.
Бойчиборни шундай бандга олади,
Банди бўлиб бу мастликда қолади,
Қоровуллар хабар олиб туради.
Қалмоқларнинг энди иши тинади,
Неча кунлар шул аҳволда бўлади,
Бир кунлари бекнинг масти тарқади,
Шундай кўзин очиб энди қаради,
У ўзини бул зиндонда кўради.
«Тақдирим шул», — деди, ҳаққа жилади,
Ўтган ишни сира билмай қолади.

Ўз аҳволига бул сўзларни айтиб, зиндонда йиғлаб,
бул ўтган ишларга пушаймон қилиб, ўзини зиндонда
кўриб, Алпомиш бу сўзларни айтиб турибди:

Ҳақ таоло мени қилди саргардон,
Кўзима кўринмас ер билан осмон,
Мазгилим бўлибди қоронғи зиндон,
Неча вақт мен эдим Қўнғиротда султон,
Сув билан оламни яратган раҳмон,
Энди мендан ўтиб кетди бу даврон.
Чикмоғим гумондир менинг зиндондан,
Ғариб бўлиб тор зиндонда ўлдим ман.
Ҳеч ким келиб мендан хабар олмаса,
Ўли-тирим¹ қариндошлар билмаса,
Ер остида қолганимни кўрмаса,
Қўнғирот элдан биров йўқлаб келмаса,
Қалайсан, деб мендан хабар олмаса,
Аҳволимни ота-энам кўрмаса.
Ўли-тири¹ эканимни билмаса,
Учиб чиқай десам, қанот бўлмаса,
Чикмоққа тангрим йўлни бермаса,
Ғариб ўлдим, ҳеч ким мени билмаса.
Армон билан қалмоққа бўлдим гирифтор,
Бу қалмоқлар мени қилди хору зор,
Маст бўлибман, мен зиндонга сазовор,
Аҳволимдан мамлакатим беҳабар.
Азоб кўриб ширин жоним бу танда,
Қалмағўй бандаман, бўлдим шарманда,
Армон билан ўлиб кетдим зиндонда,
Билмай суҳбат қурдим шундай маконда.
Ҳаддан ошиб мен манманлик қилибман,

¹ Ўлик-тириклигим.

Бир бадбахт кампирга дучор бўлибман,
Ҳар на деса айтганига кўнибман,
Униман бирга мазгилига келибман,
Айёрлигин билмай ангда қолибман,
Арок-шарок ичиб маст бўп қолибман.
Бу курғурлар билганини қилгандир,
Беҳуш дорилардан менга бергандир,
Азаматлар қалмоқ кўлида ўлгандир,
Менга ҳам кўп ташвишни қилгандир,
Ўлдиролмаи бари ҳайрон бўлгандир,
Ахир оп кеп бу зиндонга солгандир,
Мазгилим қоронғи зиндон бўлгандир,
Ахволимни қалмоқ забун қилгандир,
Шундай қип ўлдирди мендай султонди.
Ҳеч кимга келмайди менинг қувватим,
Беэга бўлгандир тожу давлатим,
Вайрон бўлди менинг ўсган элатим,
Балки илон, чаён бўлиб улфатим,
Заҳар-зақум бўлди еган овқатим,
Шундай бўлди менинг тақдир-қисматим,
Зиёда бўп ошиб кетди меҳнатим,
Сўйлашмоққа йўқдир менинг улфатим,
Ахир шундай қилди қурган суҳбатим,
Бу зиндонда чириб кетар жасадим.
Мен ётибман ўз холимдан беҳабар,
Хору зор бўлганман зиндонда ночор,
Қариндошлар бу йўлима интизор,
Бул ишни бошқарган ҳақ парвардигор.

Бек Алпомиш тор зиндонда қолади,
Ҳар замон зиндончи хабар олади,
Иш қилиб қалмоқлар хурсанд бўлади,
Бу Сурхайил ишни ўрин қилади,
Энди қалмоқ бари тиниб қолади,
Ўлганини ҳамма эллар билади,
Ўлди дейди, юртга овоза бўлади.
Эмиш-эмиш Қўнғирот элга боради,
Ҳар ерда одамлар гап қип юради.
Рости-ўтирганин ҳеч ким билмади,
Қўрган одам йўқдир, сўраб бўлмади.
Бир маломат овозаси боради,
Эшитганлар унда ҳайрон қолади,
Билмаймиз бул ишлар қандай бўлади.
Йўк бўлмай, овоза бўлиб юради,

Бир-биридан қариндошлар сўради,
Сўраганман аниғини билмади.
Бойбўрининг қулоғига тегади,
Ҳар кимдан югуриб-елиб сўради,
Билмаймиз деб элат жавоб беради,
Дарҳайрон бўп энди гангиб қолади,
Бойбичага сириин айтиб кўради.
Элу халққа шул овоза бўлади,
Уйқуси очилиб, оқшом жилади,
Барчинойни билмасин деб туради,
Билмайман бул ишлар қандай бўлади,
Ҳар оқшом иккови ўйлаб кўради,
Буларнинг ўлганини ким билади,
Ҳеч ким билмас, элга овоза бўлади.
Шул гап элатнинг оғзида юрибди,
Бу сўзни бир кунни Барчин билибди,
Қалдирғочга сириин айтиб турибди,
Хотинлардан Барчин сўраб кўрибди,
Сўраса, ўлгани аниқ бўлибди.

Ўлди, деб овозасини эшитиб, буларнинг қандайини билмай, ҳеч кимдан сўраб аниғини билолмай, Барчин ҳеч кимга билдирмай, сир бермаган киши бўлиб, ҳаммаси ҳам ўз ҳолига йиғлаб, бу сўзларни айтиб турибди:

Айрилиқ ўтига бағримни доғлаб,
Боролмайман мен тўрамни сўроғлаб,
Фироқида қолдим бунда қон йиғлаб.
Ўлди, деб овоза бунда келганди (р),
Отамни излаб Қашал элга борганди,
Аниғин билмадим кетган султонди.
Одамлар гапириб элда юрганди,
Маломат гап элда овоза бўлганди,
Авбаҳолам менинг тўрам ўлганди (р),
Элу халққа шуйтиб гап бўп юрганди (р),
Билмайман аҳволи қандай бўлганди (р).
Мен йиғлайман, тўрам дейман муғойиб,
Ҳозирги кетиши тириклай ғойиб,
Кеча-кундуз мен йиғлайман сарғайиб,
Бунинг молу мулки ҳозир бесойиб;
Ота-энаси қолди бунда оҳ уриб,
Боролмаса ҳеч ким бекни ахтариб,
Тўрам ўлиб унда қолгандир ғариб,
Кимга айтиб йиғлай дардимни ёриб,

Бек Алпомиш ўлди, ҳаммаси ғариб.
Узоқ юрт-да, етолмаса йўл юриб,
Ким бориб келади анигин билиб,
Парво қилмай бир неча ўйнаб-кулиб,
Бизлар қолдик ғам лойига булғаниб.
Бир нечалар шоду хуррам бўлгандир,
Бир нечага навбат яқин келгандир,
Ўлганин анигин қуллар билгандир,
Ул сабабдан кўтарилиб юргандир,
Кашал бориб шундай полвон ўлгандир,
Мулки кўлдан кетайин деб қолгандир.

Анигини билмай бу сўзларни айтиб ўтди, неча ой, неча вақт орадан ўтиб кетди. Булар Кашал бориб, ўлиб кетган деб юртга неча мартадан овоза бўлиб кетди. Энди ўлганини аниқ билиб, умидини узиб, кўнглини бузиб, қора кийиб, буларнинг қариндошлари аза тутиб қолди. Аза билан бир йил ўтди, бир йилдан кейин йил оши бериб, азасини очди.

Бойбўрининг Бодом чўридан бўлган Ултонтоз деган ўғли бор эди. Алпомиш бор вақтида чўридан бўлган бола деб ҳеч ким писанд қилиб гапирмас эди. Хизматкор қуллар қаторинда юрар эди. Бир озғинтой йилки боққанига катталиқ қилиб ҳам турар эди. Қарамаса ҳам, Бойбўрининг ўғли-да, деб хизматкорлар хурмат қилар эди.

Кашал бориб Алпомиш ўлиб кетди. Эндиги навбат Ултонтозга етди. Алпомишнинг бор вақтидаги амалдорни Ултонтоз хизматга солибди, Қоражонни кўриб: «Бундай бесўнақай, катта одам элда юрса, одамларни оёқ ости қилиб босиб кетади», — деб Қоражонни қишлоқдан чиқариб, элга кўштирмай, Олатоғ деган тоғдан жой бериб қўйди. Қоражон ҳам тақдирига тан бериб, Олатоғда юра берди. Бектемир бойвачча Алпомиш билан, қирқ йигит билан бирга бориб, у юртда ўлиб кетди, энди ҳамма Ултонтозга тобе бўлибди. Қалдирғоч-ойим ҳам Ултонтознинг кўлида қолиб кетди. Қалдирғочойимни Ултонтоз Бобир кўлига буюриб, туя боқтириб қўя берди. «Энди Барчин ҳам фақирнинг тани-да, икки бошдан бизга тегаети», — деб юрибди.

Алпомиш банди кетганига неча вақт ўтган, ҳамманинг ҳам кўнглидан чиқиб кетган. Бор деган билан ҳам ҳеч ким ишонмайди. Алпомиш банди кетган вақтда Барчинининг бўйида ҳомила гумон қолган, бул пайдо

бўлган, Алпомишнинг жойини тутар деб отини Едгор кўйди.

Шундай замон бўлиб неча вақт ўтди. Барчин ўғлини олдига олиб ўтириб, бу сўзларни айтиб, ўзига тасалли бериб ўтирибди:

Ўлмаса Едигор болам эр етар,
Омон-эсон болам ўлмай эр етса,
Бойбўрининг юрагидан чер кетар,
Отасин ўрнини Едгоржон тутар.
Ота юртин Едгор кўзим тебратар,
Ғаним бўлган душманларни бўзлатар,
Отаси эр эди, эрдай бўп ўтар,
Отасининг юртин шундай бўп тутар.
Шунда кетар менинг кўнглимдан ғубор,
Ҳозирги каттамит чўриман қуллар,
Ҳозир бенавбатга тегди ихтиёр,
Не ғўзаллар мамлакатда хору зор,
Қулдан жабр қўрди элда катталар,
Давлат шунда, ҳар не деса ихтиёр,
Не қилмоққа бу бадбахтнинг ҳадди бор.
Қул ҳам бўлса қурғур ёмон муҳрдор,
Ҳеч бир одам бўлолмайди баробар.
Ойимларни қилиб қўйди хизматкор,
Бобир қўлда ой Қалдирғоч муштипар,
Туя боқиб юргандир-да хору зор.
Эсимга олсам кўзда ёшим сел бўлар,
Ғариб бўлиб қолди шундайин ночор,
Ҳали ёшлиқ қилар сағир Едгор.
Едгор болам камолига киради,
Душман қўлни кўрса додин беради,
Энасининг кўнглидагин билади,
Ғаним бўлган душман бунда ўлади.
Барчин шундай бўлиб кўнглин кўтариб,
Ўз кўнглига хўп тасалли беради,
Худо қилган ишга банда кўнади,
Гоҳ йиғлайди, гоҳи ойим кулади.

Едгор ҳам йўл юргандай бўп қолади,
Бобир қўлдан ой Қалдирғоч келади,
Едигорни келиб энди кўради.

Неча марта Едигордан айланиб:

— Ғариб бўп эзилди менинг юрагим,
Акамнинг ўрнига қолган, чироғим,

Бу сўздайтиб ой Қалдирғоч туради,
 Ёдигорни бағрига босиб суяди,
 Ой Қалдирғоч анча хурсанд бўлади,
 Қалдирғочой туяга олиб жўнади.
 Гоҳ кўтариб, гоҳи чўлда юргизиб,
 Бобир кўлга қараб кетиб боради,
 Худо дейди, яратганга жилади,
 Талабини бир облодан тилади,
 Ёдигорни бул тасалли қилади,
 Бек Алпомиш келгандай бўп қолади,
 Бобир кўлда туя боқиб юради,
 Ёдигор иккови бирга бўлади.
 Ҳар замонда гапиртириб кўради,
 Тили янги чиққан, Ёдгор болади (р),
 Сўйлатиб кўрганда хурсанд бўлади.

Шуйтиб булар бунда юра берди. Неча вақт, неча
 замон орада ўтди. Алпомиш зиндонда ётибди. Қараса,
 зиндоннинг бошида бир ғоз канотини ёзиб айланиб
 турибди. Ғозни кўриб, Алпомиш бу сўзни айтиб ту-
 рибди:

Э, жонивор, Кўнғирот элдан келдингми,
 Ҳумоюндай менга соя солдингми,
 Тор зиндонда мендан хабар олдингми,
 Кариндошдан элчи бўлиб келдингми?
 Зиндонда гангиган бу бекнинг боши,
 Оҳ тортсам тўкилар кўзимнинг ёши,
 Илоҳим қурисин подшолар иши,
 Кажга айланган шум фалакнинг гардиши
 Зиндонни айналган ғойибнинг куши,
 Сўроғимни билмас менинг ҳеч киши.
 Ғариб бўлиб колдим бунда зиндонда,
 Азоб кўрар ширин жоним бу танда,
 Илгари юриб эдим қанча давронда.
 Мендай мардни бу зиндонда кўрасан,
 Зиндонни айланиб парвоз қиласан,
 Мен билмасам қайси элдан келасан,
 Нега сен айландинг, ўзинг биласан.
 Мендан ўтиб кетди ул неча даврон,
 Мен қиларман ўтган ишга пушаймон.
 Пушаймон қилганман ҳеч наф қилмайман
 Қутулмадим Юсуф каби зиндондан.
 Зиндонни айланиб парвоз қиласан,

Соғмисан сен, ё шикаста балосан?
Неча сўзни шункор ғоздан сўради,
Сўз айтмакка ғознинг тили бўлмади.
Давлатли хон энди шундай қаради,
Ёлғиз ғозни у яқинда кўради,
Айланиб зиндонга яқин келади.
Муни кўриб Ҳақим кўнглин хушлади,
Ўзин келиб ғоз зиндонга ташлади.

Шунда ғозни ушлаб кўрди. Ғознинг бир оёғи синган, бир қаноти майиб бўлган, ўк тегиб ҳолати кетиб, шу ерга йиқилган. Ҳақимбек туриб айтди: «Ўз элимда, Бобир кўлинда юрган вақтларимда шу ғоз менга йўликса, бутун йўлиқар эди. Ҳозир зиндонда ярим одамман-да, бу ғоз менга ярим йўлиқди».

Неча кунлар ғоз билан суҳбат қуриб ётди, ғознинг яралари битди. Парвоз қилиб, кўтарилиб учадиган бўлди. Ҳақимбек: — Элу халқимга менинг ўлик-тирик хабаримни сен етказсанг, — деб хат қилиб, ғоз қанотининг шопарига мухтасар қилиб, ғозга қараб, бир сўзни тайинлаб турган экан:

Белимга боғлаган заррин пўтам бор,
Худойим кечиргай қилган хатом бор,
Кўнғирот элда Бойбўридай отам бор,
Албатта отама арзамни еткар.
Мен йиғлайман юрагимда алам бор,
Вайрон бўлган элда кулбахонам бор,
Кўнғирот элда оқ сут берган энам бор,
Албатта энама арзамни еткар.
Мен эдим неча вақт элда добулбоз,
Тул бўп қолди Барчинойдай сарвиноз,
Арзамни ёрима етказ ёлғиз ғоз.
Оҳ урганда кўздан оқар селоб ёш,
Золим билан ҳаргиз бўлманглар йўлдош,
Бир синглим бор, менинг билан эмикдош,
Бобир кўлда хала дейди, йиғлайди,
Синглимга арзамни еткар, ёлғиз ғоз.
Сенга айтган неча алвон тилим бор,
Хафа фалак бошга солган зулм бор,
Қайда борсам бир бошимга ўлим бор,
Хазон бўлиб тар очилган гулим бор,
Пайдо бўлган сағир, Едгор улим бор,
Албатта ўғлимга арзамни еткар.

Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Бир нечалар ўз холидан беҳабар,
Олатоғда алп Қоражон дўстим бор,
Албатта дўстимга арзамни еткар.
Қайтайин эзилди бағрим чегаси,
Кўтаролмай синди бошим жиғаси,
Авбаҳолам Ултон юртнинг эгаси,
Албатта инимга арзамни еткар.
Кулок сол, жонивор, айтган нолишима,
Хафа фалак захар қўшган ошима,
Кўнғирот элда қовму қариндошима,
Арзамни еткаргин денгу дўшима,
Бу сўзларни айтар мендайин шункор,
Эсиз умрим бу зиндонда хору зор,
Кундуз ётиб, оқшом учгин, жонивор,
Саломат арзамни Бойсинга еткар.
Яна йўлда сени лочин кўрмасин,
Лочин кўриб боз чангига олмасин,
Юришингни олғир қушлар кўрмасин,
Оқшом юргин, сени лочин билмасин,
Бекнинг арза хати зое бўлмасин,
Эҳтиёт бўл, туйғун қушлар кўрмасин,
Хизмат қил, арзамни Бойсинга еткар.

Бу сўзларни ғозга тайин қилади,
Бекнинг сўзин бу ёлғиз ғоз билади,
Бу жонивор туриб парвоз қилади,
Алпомишнинг арзачиси жўнади.
Бек Алпомиш қолди бунда зиндонда,
Бу ёлғиз ғоз кўтарилди осмонга.
Тор зиндонда қолиб дуо қилади,
Алпомиш ҳурмати шундай бўлади,
Бекнинг арзасини олиб боради,
Кўнғирот юртин кўзлаб учиб жўнади.
Кундуз ётса, оқшомига йўл тортди,
Оқшом ётса, кундуз қичади кетди,
Неча қорли тоғлардан ўтди,
Ўн тўрт кеча-кундуз бунда ғоз учиб,
Шакаман тоғига яқинлаб етди.
Қичов қилиб ғоз қаноти толибди,
Қараб тоғда ўнгу сўлни кўрибди,
Бу ёлғиз ғоз эҳтиётин қилибди,
Шакаман тоғига чарчаб қўнибди,
Энди кўниб, бу ганқиллаб турибди.

Бу ғозни бир кампирнинг ўғли отган эди, йиқилмай ярадор бўлиб кетган эди, йиқилмай кетганига алам қилиб, неча йилдан бери ўласи бўлиб ётган эди. Бу тоғни Шакаман тоғи дер эди. Одамининг ҳаммаси егани қушнинг гўшти эди. Мерганчиликни кўп орийат билар эди. Ҳеч қайсисининг отгани хато кетмас эди, ҳеч бир қушга омон бермас эди. Мерганликка шундай қушиш қилган халқ эди. Бир шу ғозгина кампирнинг ўғлидан йиқилмай кетган эди. Алам қилганидан касал бўлиб ётган эди. Ғознинг ғанқиллаган довуши кампирнинг ўғлининг қулоғига бориб, дарди бўшалиб, бошини кўтариб, энасига қараб бир сўз деб турган экан:

Бу ўлкадан ўтмагай-да нишоним,
Кўп бўлар кўнглимда ҳам пушаймоним,
Шакаман тоғига келди душманам,
Эна, ўқлаб бергин ўқу ёйимни.
Шакаман тоғига борайин якка,
Оқсоқ ғознинг гўшти дори чичқоққа.
Жон боринда бир ҳаракат қилайин,
Шакаман тоғига ёлғиз борайин,
Ёлғиз ғозни мен ҳам уриб келайин,
Эна, ўқлаб бергин ўқу ёйимни.
Бу душмандан кўп азобни кўраман,
Ҳаялласам, мен билмай қоламан,
Ғоздан қуруқ қолсам, тайин ўламан,
Энди борсам, буни отиб келаман.
Ҳаяллама, тоққа ёлғиз борайин,
Ёлғиз ғозни қўлга берсин худойим,
Мен ҳам бориб нобуд қилиб келайин,
Эна, ўқлаб бергин ўқу ёйимни.
Хафа қилма, эна, мендай улингди,
Бу ёлғиз ғоз сўлдиргани гулимди,
Ҳаяллама, жоним эна, тур энди,
Эна, олиб келгин ўқу ёйимди.
Ҳаялласанг, ғоз парвоз қилмасин,
Бу душмандан ўғлинг қуруқ қолмасин,
Бу ғам билан мендай ўғлинг ўлмасин,
Тақал қилма, бу ғоз жўнаб қолмасин,
Борай писиб ўсал-шумни билмасин,
Қандай бўлса боришимни кўрмасин,
Энди бу ғоз сира омон қолмасин,
Эрта кунин кечга тортиб юрмасин,
Эна, ўқлаб келгин ўқу ёйимни.

Бу сўзни ўғлидан эшитиб, кампир ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Подшоларнинг қатнаб юрар элчиси,
Элчиларнинг бўлар экан тилчиси,
Бу ёлғиз ғоз Алпомиш арзачиси,
Кўйгин, болам, арзачига ўлим йўк,
То ўлганча тирик кулга тиним йўк.
Банди бўлган бекни ҳурмат қилади.
Шундай бекни бул ғоз ҳурмат қилади,
Бобир қўлга хат кўтариб боради.
Фалак уриб сенинг гулинг сўлмасин,
Бекнинг арзачиси бунда ўлмасин,
Бекнинг арза хати зое бўлмасин.
Кўйгин, болам, арзачини ўлдирма,
Жоним кўзим, билмаганим билдирма,
Дўст йиғлатиб, душманганимни кулдирма,
Қалдирғочга хат кўтариб боради,
Қандай бўлса ёлғиз ғозни ўлдирма.
Мусулмонсан, бундай ишни қилмагин,
Бекнинг элчисига душман бўлмагин,
Хат кўтарган ғозни, болам, урмагин,
Бекорига билмай аҳмоқ бўлмагин.
Учар куш парвоз кип бундан борганди,
Тор зиндонга бориб бекни кўрганди,
Қариндошин ул арзага солганди,
Неча сўз арзага тайин қилганди,
Қанотлари толиб бунда кўнганди (р),
Буни отиб, ишинг қандай бўлганди,
Бу сўздайтиб ўғлин йўлдан урганди (р),
Неча сўз тимсолдан айтиб берганди (р).
Кўп яшагин, жоним болам, ўлмагин,
Бу райингдан қайтгин, нобуд қилмагин,
Арзачини болам отиб келмагин,
Бу ишингни, кўзим, яхши билмагин,
Ғоз гўшига, болам, интиқ бўлмагин.
Бу сўзни кўнглингга оғир олмагин,
Яхшилик қил, ёмонликни қилмагин,
Кўйгин, кўзим, ёлғиз ғозга бормагин.

Бу сўзни эшитиб, кампирга қараб, ўғли бир сўз деб турган экан:

Мендаин ўғлингнинг кўнглин бўласан,
Ёлғиз ғознинг тарафини оласан,

Мундай бўлсанг, сен имонсиз ўласан.
Оҳ урганда кўздан оққан ёшингми,
Ўтиришда сенинг қўнғил хушингми,
Шу ёлғиз ғоз, ё эна, ўйнашингми?
Ҳадик бериб мендайин фарзандинга,
Мени солиб айрилиқнинг ўтига,
Ёлғиз ғознинг тарафини оласан...
Бу сўз айтиб кўп аччиғи келади,
Кампир ўғли бу ўрнидан туради,
Парли ёй ўқини қўлга олади,
Ғозга қараб кампир ўғли жўнади,
Паскамман паналаб кетиб боради.
«Жуда шум ғоз, бул ҳам мени билмасин,
Бораётганимни сира кўрмасин,
Анда қолсин, урай, омон бўлмасин».
Бу сўзни ўйлаб ғозга яқин боради,
Дардли қул дардини кимга ёради,
Айрилиқ ўтига бағри поради (р),
Қўлидан келганча писиб боради.
Ҳар замонда шундай анғиб қаради,
Ғозни жуда қулайга олиб боради,
Қандай бўлса кўп анғиб кўради,
Энкайиб, қиялаб кетиб боради,
Шу замонда яқин бориб қолади.
Душман келганини бу ғоз билмади,
Чарчаб эди, сира парво қилмади,
Писиб ётар, ҳеч одамни кўрмади.

Ўғлининг борганини кўриб, кампир ғозга қараб, бу сўзни айтиб турган экан:

Эрисин, тоғларнинг қори эрисин,
Ер остида душман тани чирисин,
Ғанқилламай сенинг довшинг қурисин.
Ҳаяллама, кўтарилгин осмонга,
Кўзинг тушмади-ку келган душманга,
Англамайсан, сени отиб кетади,
Олиб бориб гўштинг шишга тортади,
Писиб борди, дарров сени отади,
Энди уриб нобуд қилиб кетади,
Ҳаяллама, кўтарилгин осмонга!
Даминг олиб бунча бунда турасан,
Тура берсанг, армон билан ўласан,
Арза хати қарз бўп қолган бўйнинга,

Маҳшар куни нима жавоб берасан,
Бекорига жавобгар бўп юрасан.
Нима бўлса сен ҳам ангда қолмагин,
Кўтарилгин, кўп ҳаяллаб турмагин,
Мендай кампир шўрни хафа қилмагин.
Алпомиш деб бор эди эътиқодим,
Қайтардим, кўнмади менинг фарзандим,
Сени отса, бунда қолмас тоқатим,
Сенга душман бўлиб келди фарзандим,
Шулдир сенга менинг айтган бу пандим.

Бу сўзларни мунглиқ кампир айтади,
Кампир ўғли қулайголиб етади,
Шиқирлатиб ёйни шундай тортади,
Ёйнинг ўқи яшиндай бўп кетади,
Шу замонда ғозга яқин етади,
Ғоз фалакка кўтарилиб кетади,
Бу ёйнинг ўқидан омон ўтади,
Мунинг дарди ёмон бўлиб ётади,
Кампир бунни кўриб энди қайтади,
Ғоз фалакка парвоз қилиб кетади.
Кампир ўғли дардман бўлгандир ночор,

Ушбу ғозни отолмади муқаррар,
Дардманд бўлиб бунда қолди интизор,
Ғоз ҳам бўлди булут билан баробар,
Кўзлаб учар Кўнғирот элни жонивор.
Баланд парвоз қилиб кўкда боради,
Неча олғир қушдан ҳадик олади,
Назар солиб ҳар тарафга қаради,
Бул паридан терлар оқиб боради,
У ҳавода қичаб парвоз қилади,
Кўнғирот элга етсам деди, қаради.
Бораётир неча тоғлардан ошиб,
Энди етди Кўнғирот элга ёнашиб.
Шундайин айланиб ерга қаради,
Ярқиллаган Бобир кўлни кўради,
Туянинг ичига келиб кўнади.

Бул ғоз Қалдирғочнинг туя бокиб юрган ерида,
туяларнинг ичига ўзини ташлади, донлаб турди,
Қалдирғочойим бундан беҳабар, Едгорни эргашти-
риб, туяни қайтариб, ўз шаънига бу сўзларни айтиб
юриб эди:

Аввали айлади бизларни хандон,
Охирида бундай бўлдик саргардон,
Отингдан айланай кудратли раҳмон,
Сен отангдан, мен оғамдан айрилиб,
Икковимиз чўлда ғариб Едгоржон.
Армон қилиб мендай мунглик жилади,
Кўнғирот элнинг шоҳ чинори кулади.
Бизнинг ахволимиз кимлар сўради,
Икки ғариб чўлда юриб жилади.
Бундай кунда эзилади юрагим,
Акамнинг ўрнига қолган чироғим.
Икковимиз чўлларда ғариб, Едгоржон,
Худо қилди, бўлдик шундайин сарсон.
Кумушдандир қарчиғайнинг чегаси,
Олтиндандир кировканинг ёқаси,
Сенинг отанг бўлса юртнинг эгаси,
Сен бўлардинг-ку бул элнинг тўраси,
Вайрон бўлди бунда кулбахонаси,
Ғариб бўлиб бунда юрган боласи.
Кетмади бошимдан қоронғи туман,
Бизларга бермади шум фалак омон,
Икковимиз чўлларда ғариб, Едгоржон.
Икковимиз бирдай бўлиб муғойиб,
Акам бўлган бу элдан тирик ғойиб,
Ҳар замон йўқлайман чочимни ёйиб,
Икковимиз чўлларда ғариб, сарғайиб,
Бу чўлларда ҳеч ким ҳолим сўрмаса,
Кўнғирот элда ҳеч ким раҳбар бўлмаса,
Бир мусулмон биздан хабар олмаса,
Биздай ғарибларнинг кўнглин билмаса,
Биз йиғлаймиз ҳеч бир иложи бўлмаса.
Йиғлаганман нима илож бўлади,
Муштипар кўлимдан нима келади,
Едгоржон сағир-да, қандай қилади,
Икки ғариб йиғлаб сарсон бўлади,
Шундай бўлиб чўлда кунни кўради.
Илойим чиқсин деб чўлнинг қияси,
Ёмон бўлар баланд йўлнинг қияси,
Олдида бор эди қирқ минг туяси,
Бузилгандир бунда марднинг уяси,
Сағир Едгор шундай марднинг боласи,
Ияртиб юргани шўрнинг аммаси.
Бир-бирига булар раҳбар бўлади,
Биров-бировининг холин сўради.

Гоҳ кунларда чўлда бўзлаб жилади,
Гоҳ вақтида Едгор кўнглин кўтариб,
Туяни қайтариб мунглиқ келади.

Туяни қайтариб, Қалдирғочойим ғознинг устига келиб қолди. Ғоз фалакка кўтарилиб учди. Худонинг қудрати, бекнинг битган хати узилиб ерга тушди. Ўқиб кўрса, неча марта ўлди, деб хабарини эшитган Ҳаким оғасининг хати. Хатида шундай айтибди: «Кашал юртида, зиндонда, ёлғизликда, хабар оладиган киши бўлмади» деган хат. Буни кўриб, Қалдирғочойим бир сўз айтиб турган экан:

Азоб кўрди ширин жоним бу танда,
Қалмағўй бандаман, бўлмаё шарманда,
Тирик экан меҳрибоним зиндонда,
Ўлган йўқ экан-ку, акам омонда.
Ёлғизлик гапини хатга солибди,
Орқаварот Едгорни ҳам билибди,
Хабар олиб бунда бир ғоз келибди,
Ёлғизлиги оша аксар қилибди,
Элу халқдан унда умид қилибди,
Ҳаммамизни йўқлаб хатга солибди,
Акамнинг борлиги маълум бўлибди,
Едгорга билдириб йиғлаб турибди,
Айтган сўзин кўп тўтиё қилибди,
Бирга борган бойваччалар ўлибди,
Зиндон ичида акам буни билибди,
Ёлғиз ўзи кўп азобни кўрибди,
Ўлган эмас, акам омон турибди.
Зиндон бўлганини энди билади.
Билмайман узоққа кимлар боради,
Мен аёлман, боролмайман у юртга,
Ўйласам, Едгоржон ёшлиқ қилади.
Биров шердай бўлиб хабар олмаса,
Ўзиман туғишган ака бўлмаса,
Бу иш ҳар кимнинг қўлидан келмаса.
Бу сўзд айтиб кўп ўйланиб туради,
Шу отангнинг битган арза хати, деб
Ул замон Едгорга ҳам билдиради.

Едгорга билдириб, туянинг қошига Едгорни кўйиб, ўйлаб кўради: «Бу олти ойчилик йўлда бўлса, калмоқнинг элида бўлса, зўр ёвнинг қўлида бўлса,

унча-мунча одам излаб боролмаса, дўст деган худонинг оти, агар Қоражон излаб бормаса, унча-мунча одам излаб боролмайди», — деб Олатокқа, Қоражонникига қараб юрди. Йўлда бу сўзни айтиб бораётир:

Ёдгор шунда тургин, хафа бўлмагин,
Мен келганча сен ҳам йиғлаб қолмагин.
Отангинг Қоражон деган дўсти бор,
Мен бориб берайин унга ҳам хабар,
Юришим билмасин бу бадбахт куллар,
Мен келганча, жоним болам, тура бор.
Қоражон ҳам хафа бўлиб юргандир.
Дўстининг ўтига ғамгин бўлгандир,
Бу куллардан ул ҳам азоб кўргандир.
Қоражонни бориб хурсанд қилайин,
Ҳар гап бўлса мен ҳам бориб келайин.
Бу сўздайтиб ой Қалдирғоч жўнади,
Олатокқа қичаб кетиб боради,
Ҳар тарафга аланглашиб қаради.
«Бораётганимни куллар кўрмасин,
Кўриб Ултонтозга хабар бермасин,
Юришимни дўсту душман билмасин».
Бу сўздайтиб борар шундай муштипар,
«Юрганимни кўрса куллар ўлдирар,
Ҳар гап бўлса, бадбахтларда ихтиёр,
Бўлолмасам улар билан баробар,
Кўринмай паналаб юрмагим даркор».
Ой Қалдирғоч шундай кетиб боради,
Қоражон мазгилин қайдан билади,
Сўрагани ҳар кимдан ҳазар қилади,
Ҳеч кимга ёнашмай ўтиб боради.
Бобир кўлнинг усти Олатоғ эди,
Олатокқа энди етиб боради.
Қоражоннинг мазгилини кўради,
Шу ерга кеп ой Қалдирғоч туради.

Шунда маконидан чикиб, Қоражон Қалдирғочни кўриб, бир сўз айтиб турган экан:

Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмасин,
Обло менинг акли-ҳушим олмасин,
Келганингни бадбахт куллар билмасин.
Агар билса, билмаганинг билдирар,
Дўст йиғлатиб, душманингни кулдирар,
Бадбахт куллар билса сени ўлдирар,

Не сабабдан бунда келдинг муштипар?!
 Дод айласанг, эшитмайди сўзингни,
 Зулм билан ўяр икки кўзингни,
 Билса қуллар ўлдиради ўзингни.
 Агар кўрса сени ҳайдаб кетади,
 Баданингга аччиқ қамчи чотади,
 Бошинг кесиб сени дорга тортади,
 Суякларинг пора-пора этади,
 Сендай мунглик бу дунёдан ўтади,
 Не сабабдан бунда келдинг муштипар?!
 Сўз эшитгин менинг айтган тилимдан,
 Ҳазар қилмай ҳақдан келган ўлимдан,
 Кўркмайсанми қуллар қилган зулмдан?
 Мен сўйласам, кўзингга ёш оласан,
 Қуллар ўлдиради, нега келасан?
 Лодон кўнглинг ҳар хаёлга бўласан,
 Мунглиқсан-да, бир лодонлик қиласан,
 Меникига сен нимага келасан,
 Қуллар кўрағойса, тайин ўласан.
 Шум фалак бошингга савдо солмаса,
 Айириб олмоққа аканг бўлмаса,
 Қоражон мусофир, иложин қилмаса,
 Келганингни шу бадбахтлар билмаса,
 Эмикдошинг бек Алпомиш бўлмаса.
 Шу вақтинда бул Ултонтоз зўрабор,
 Унинг билан ҳеч ким бўлмас баробар,
 Ултонтозни билсанг бунда муҳрдор,
 Ултонтоз бўлмаса у сенга раҳбар.
 Катта-кичик шунинг гапин гапирар,
 Шуйтиб душман қуллар сени ўлдира,
 Бу мазгилга бекор кепсан муштипар.
 Қоражон дер эшит сўйлар тилимдан,
 Мусофирман, ҳеч иш келмас кўлимдан,
 Сен айрилма ўйнаб-ўсган элингдан,
 Ҳали ҳам қолмагин келган йўлингдан.
 Мени сен ўзингга ҳамдам билгансан,
 Қадимгидай акам деб ҳам келгансан,
 Мунглик синглим меҳрибонлик қилгансан,
 Акамни кўрсам деб бунда келгансан,
 Келганингни бадбахт қуллар билмасин.

Бу сўзни Қоражондан эшитиб, кўнгли бузилиб,
 Қалдирғочойим Қоражонга қараб, бир сўз айтиб тур-
 ган экан:

Жафоларга тушиб энди танда жон,
Бу ғариблик суюк-бағрим ўртаган,
Ғамли қулга эгам бўлгай меҳрибон,
Сўзимни эшитгин, ака, Қоражон.
Ғарибликда менинг сўлган тарзим бор.
Жоним ака, сенга айтар арзим бор.
Бир ғозда келибди бунда арза хат,
Йиғлайман, қолмади ҳеч менда тоқат,
Тирик экан, Қашал элда валламат,
Зиндонда ётгандир соғу саломат,
Юборибди сени йўқлаб арза хат.
Ғозни элчи қипти, бундан борсин, деб,
Олатоғда қолган дўстим қўрсин, деб,
Бу хатларни тоза ўқиб билсин, деб,
Қўлидан келганча хизмат қилсин, деб.
Азоб тортиб ширин жони бу танда,
Эмикдошим тирик экан зиндонда
Келса душман бўлар эди шарманда.
Душманларга солар охират замон,
Сўз айтайин, ака, сизга бир алвон,
Дўст деган худонинг оти, Қоражон,
Бек оғангни излаб борсанг, меҳрибон,
Сен чиқариб олиб келсанг зиндондан,
Душман бўлиб қолса ер билан яксон.
Шу хизматни бажо қилсанг, Қоражон,
Сен ҳам менинг акамсан-ку, меҳрибон,
Бу иш душвор бизга қийин бўлмасин,
Сен эсонда менинг акам қолмасин,
Борганингни бул Ултонтоз билмасин,
Дўст деган худонинг оти, бек оғам.
Бораман деб бундан талаб қилсанг-чи,
Мендайин мунгликнинг кўнглин олсанг-чи,
Жоним ака, яхши хизмат қилсанг-чи.
Қашал элга сен ҳам бориб келсанг-чи.
Сендан бошқа одам бориб бўлмайди,
Балки борган зиндонини кўрмайди,
Бундан борса унинг ўзи билмайди,
Билгандан сўраса, омон келмайди,
Ҳар ким бориб ишни ўрин қилмайди,
Меҳрибоним, сен бормасанг бўлмайди.
Эгам гангитганди менинг бошимни,
Қандай бўлса олиб кел эмикдошимни.
Ўз йўлингда юрган элда тўрасан,
Шу хизматни, ака, бажо қиласан,

Ҳар гап бўлса яратгандан кўрасан,
Нима бўлса Қашал элга борасан.
То ўлганча яратганча рост бўлдинг,
Шул вақтида чўпу-хасдан паст бўлдинг,
Худони ўртага солдинг, дўст бўлдинг.

Бу сўзни эшитиб: — Ҳа, бундай хат келган бўлса,
менга бериб кета бер, келганингни ҳеч бир куллар
билмасин, — деб қайтариб юборди.

Хатни Қоражон олиб қолди, Қоражон авом, хатда
нима деган гапни билмайди. «Шу ёқдан келган хат
экан», — деб белига тугиб олди. Арқон-парконни ғам-
лаб, зиндонда бўлса икки важдан тортиб оламан, деб
телпаги қайқайиб, Қалмоқ тарафига қараб, йўлда ўза-
вонига бу гапларни айтиб, кетиб борапти:

Қийғир деган куш ўлтирар қияда,
Не кўриб кечириб фоний дунёда,
Чиқиб кетди бундан пою пиёда,
Жуда аламлари бўлиб зиёда.
Қалмоқ юртга Қоражон кетиб боради.
Меҳнат тортиб кўп жафони кўради,
Худо қилган ишга банда кўнади,
Худо деб яёвлаб кетиб боради,
Ҳар гап бўлса яратгандан кўради.
Қоражонбек кичаб йўлни олади,
Бек дўстини излаб кетиб боради.
«Жабр қилсам, кўп йўлларни юрай, деб,
Қайда бўлса сўраб топиб олай, деб,
Бораётир мен дўстимни кўрай», — деб.
Гоҳ ерларда юрар ўтдай туташиб,
Бораётир неча дарбантдан ошиб,
Тоғларда чашмалар бўйнига тушиб,
Бораётир хўп салқинлаб, сув ичиб.
Шундай бўп Қоражон ошиб боради,
Не сувсиз чўллардан ўтиб боради.
Етарман деб кичаб кетиб боради,
Ҳар гап бўлса яратгандан кўради,
Дўстим дейди, йўлда хизмат қилади.
Пиёда юргани асари тегиб,
Бек Қоражон борар кўнглини бўлиб.
«Томошалар қилиб тоққа чиқардим,
Тозилар югуртсам, ҳар ён боқардим,
Шунқор чўйсам, тилла таблим қоқардим,

Неча беклар билан шароб ичардим,
 Инъом берсам, танга-тилла сочардим
 Хукм айласам, мен кизлардан кучардим.
 Шунча ҳам бор эди иззат-хурматим,
 Бир боис-бахона бўлди қисматим.
 Талхи бор деб емас эдим наводди,
 Гарди бор деб тўшамадим банотди,
 Бир такаббурлигим бошимга етди,
 Энди бўлдим парча ноннинг гадойи.
 Мен борарман узок йўлдан оҳ уриб,
 Пиёдалаб мен дўстим деб ахтариб».

Неча адир, сувсиз чўлларда юриб,
 Худо қилган ишга бул рози бўлиб,
 Бораётир бек дўстини ахтариб.
 Алп Қоражон неча мўлжал юради,
 Қалмоқнинг юртига яқин боради,
 Узок йўлдан ўтиб кетиб қаради,
 Узок йўлдан Мурад тепани кўради,
 Юрган жойин кўриб ўтиб боради,
 Ўйнаб-ўсган ерларини кўради,
 Тўқайистон кўлларига қаради,
 Қашал ғорни кўриб ўтиб боради.
 Алпомишнинг зиндонини билмади,
 Албатта шаҳарда дейди, боради,
 Қалмоқшоҳнинг бул шаҳрига киради.
 Қоражон келганин ҳеч ким билмади,
 Душман юрт, бировдан сўраб бўлмади,
 Телпаги қайқайиб ҳар ёқ қаради.
 Ҳар кўчада ҳалак бўлиб юради,
 Сўрамоққа бул ҳам ҳазар қилади,
 Дўстининг зиндонин сира билмади.

Қоражон ҳар кўчаларда сарсон бўлиб, бировдан сўрай олмай, ўзи билмай, душман юрт, ҳаммадан ҳадик олиб юриб эди. Бир кўчада, уч-тўрт бола ошиқ ўйнаб ётибди. Бир икки бола бир боланинг ошиғини тортиб олаётибди. Бу бола айтади: — Елғизлик шундай нарса, ҳам урдинг, ҳам ошиғимни тортиб олдинг, неча йилдан бери Қўнғиротнинг хони ҳам зиндонда ётибди, бунинг билан туғишган ё акаси, ё укаси бўлса, шундай одамнинг йўлида боши кетса ҳам, бир йўқлаб келар эди.

Бу сўзни Қоражон бул боладан эшитди, унга бола-лардан бунинг ошиғини тортиб олиб берди. Ўл боладан

сўради: — Ўғлим, Алпомиш деб гапирдинг, Алпомишнинг зиндони каерда? Бола айтди: — Бобо, биз Алпомишнинг зиндонини айтолмаймиз. Қалмоқшоҳ подшомиз чакиртиб қўйган: «Алпомишнинг зиндони деб гапирган кишининг боши — ўлимда, моли-таловда». Ул сабабдан биз айтолмаймиз.

— Ундай деган бўлса, астагина айта қўй, — деди. Ул бола айтди: — Астагина айтсам, бундан Чилбир чўлига борсанг. Чилбир чўлида Мурод тепа деган бир тепа бор, тепанинг қошига борсанг, Мурод тепадай бир янги тепа бор. Шу янги тепанинг устига чиқиб қарасанг, паст бети чуқур зиндон, мисли гўристон.

Қоражон бу сўзни эшитиб, Қалмоқ шахридан чиқиб кетди. Чилбир чўлига қараб йўл тортди, ўзи кўриб юрган Мурод тепанинг қошига етди. Қараса, бир янги тепа турибди, бу янги тепанинг устига чиқиб қаради. Паст бети чуқур зиндон, харчанд қараб Алпомишни кўрмади.

Зиндонда ётиб, Алпомиш Қоражонни кўрди. Қоражон эканини билмади. Тўксон ботмон темирдан совут кийган, зиндоннинг бошида қарғадай булдураб кўринадди. «Бу Қалмоқшоҳнинг хабар олиб юрган жосусларида,¹ Алпомишнинг жуда кўнгли чўкиб кетган экан, демасин», — деб Қоражонга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Зиндончилар, мендан хабар оласан,
Сўзимни шохингга айтиб борасан,
Мен Алпомиш, назаркарда ботирман,
Ботирликдан бу зиндонда ётирман.
Омон-эсон ўлмай чиқсам зиндондан,
Тойчихон юртини изиллатирман,
Жосус бўлсанг, айтиб боргин шохингга.
Зиндон қилган бунда мендай кишини,
Бизларга ўтқизган қалмоқ ишини,
Худо мени шу зиндондан қутқарса,
Кесар эдим Қалмоқшоҳнинг бошини,
Жосус бўлсанг, айтиб боргин шохингга
Бул оҳимни бир оллога етқариб,
Ғарибликда ҳожатимни битқариб,
Худо мени шу зиндондан қутқариб,
Қалмоқ кўрсам тиғи дамдан ўтқариб,

¹ Кўлёмзада ва шевада — *жонсиз*.

Жосус бўлсанг, айтиб боргин шоҳингга.
Соя солиб бунда зиндонга келдинг,
Мени ғариблигим жуда ҳам билдинг,
Хар замонда хабар олиб сен юрдинг.
Не ишларни, қалмоқ, сен менга қилдинг.
Ҳозир бандиман-ку, фиғон қиларман,
Такдирда ёзилган қисмат кўрарман,
Кўрмаган кунларни сенга соларман,
Ўлмай омон-эсон чиксам зиндондан,
Бу юртингда жонзод кўймай қирарман.
Жосус бўлсанг, айтиб боргин шоҳингга.
Мен ётирман тор зиндонда ғам тортиб,
Мен қарадим сенга кўзим юбортиб,
Фалак оҳим бунда баҳримни йиртиб,
Билмайман умрим зиндонда ўтиб.
Хар на жафо солиб менга қалмоқлар

Мазгилим қоронғи зиндон қилдилар ¹,
Охир худо бу зиндондан қутқарар.
Қалмоқларнинг зулумига кўнаман,
Кўнмаганда нима илож қиламан,
Кўнгилда боримни айтиб тураман,
Жосус бўлсанг, айтиб боргин шоҳингга.
Алпомишман, келган Бойсин элимдан,
Худойим қутқарса бундай зулмдан,
Қалмоқ, сен омон қолмайсан қўлимдан,
Жосус бўлсанг, айтиб боргин шоҳингга.
Айтиб боргин мендай банди сўзини,
Хар боп билан ўяй икки кўзини,
Ўлжа қилиб кетай улу қизини
Қайда қочса, уни ушлаб тутарман,
Катталарин тўпга солиб отарман,
Шаҳарини ҳаворлатиб кетарман,
Қизу жувонларин хайдаб ўтарман,
Чўри қилиб қозоқларга сотарман,
Жосус бўлсанг, айтиб боргин шоҳингга

Бу сўзни эшитиб, Қоражоннинг кўнгли бузилиб,
кўздан ёши тизилиб, жигар-бағри эзилиб, «Дўстим
мард-да, ҳали ҳам кўнгли чўгарган йўқ экан», — деб
ўзини билдириб, бир сўз айтиб турган экан:

¹ Қўлёзмада — бўлдилар.

Ғамли куллар оху войда,
Бу ерларда жосус кайда,
Худони ўртага солган,
Шу тепада дўст бўп колган,
Пойгадан отинг ўздирган,
Жони-дилман хизмат қилган,
Душманларнинг додин берган,
Олатоғни мазгил тутган,
Тўқсарини бирдан ютган,
Қалмоқ юртини бўзлатган,
Алп Қоражон дўстинг ўзим.
Бир ғоздан борди арза хат,
Кўриб колмас менда токат,
Кўрдим зиндонда саломат,
Бошимда қанча аломат,
Кетди мендан армон, дўстим.
Ҳамиша хизматинг қилган,
Сени излаб кўп йўл юрган,
Йўлларнинг захматин кўрган,
Кўриб сени кетди армон,
Алп Қоражон дўстинг ўзим.
Жосуссан деб сўзлар айтдинг,
Балки сен мени уялтдинг.
Мазгилинг, бек дўстим, зиндон,
Албатта қилмагин гумон,
Излаб келган алп Қоражон,
Сенинг билан даврон, дўстим.
Мен зиндонга арқон солай,
Белга боғла, тортиб олай
Бирга йўлга равон бўлай,
Йўлингга интиқ Барчиной,
Борсанг, ёрман даврон, дўстим.
Кўрмакка ҳамма ҳавасда,
Ой Қалдирғоч бошикаста,
Душман десанг даста-даста,
Ота-энанг кўп шикаста,
Ўз кўзингман кўрсанг, дўстим.
Сени излаб кўп йўл юрдим,
Кўнғирот ўлкасидан келдим,
Сенинг учун бошим бердим,
Қалмоқ кўрса, энди ўлдим,
Кечиб жондин бунда келдим,

Жуда сенга ошиқ бўлдим,
 Бирга кетсак равон, дўстим.
 Менинг билан Қўнғирот боргин,
 Яхши-ёмон юртинг кўргин,
 Қайтадан сен ёринг олгин,
 Ёринг билан ўйнаб-кулгин,
 Мазгилингни обод қилгин.
 Шулдир сенга айтган тилим,
 Қайтадан очилсин гулинг,
 Хизматкори, қулу чўринг,
 Хозир шунда ўсган элинг,
 Билдирмайди Барчин гулинг,
 Борсанг қайтадан давронинг,
 Бизман бирга юргин, дўстим,
 Бориб юртинг кўргин, дўстим.
 Арқон солай, кўнглинг бўлма,
 Хаёлингга оғир олма,
 Мени ҳам сен номард билма,
 Бизман бирга юргин, дўстим.
 Бирга-бирга Қўнғирот борсак,
 Душманлардан обрўй олсак,
 Элга бориб, эга бўлсак,
 Бундан борсак даврон, дўстим.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон эканини билди, Алпомишнинг кўнглига келди: «Бойқиш бекор келибди, бунинг нима қуввати, нима ғайрати бор экан мени зиндондан тортиб олиб кетадиган», — деб турди.

Ипак арқонни зиндонга ташлади, Алпомиш белига боғлаб олди, Қоражон чирпиниб тортди, қараса, тортиб олиб кетгудай ғайрати. Алпомиш туриб айтди: «Бу зиндондан тортиб олиб кетиб қолади шекилли. Зиндондан чиқариб олиб борар, элда маърака-мажлис бўлар, бир тошиб гапириб ўлтирган вақтимда, «зиндонда чириб кетадиган одам эдинг, фалокатдан кутқарган факир-да», — деб бетимга улгу қилиб юрар», — деб орқасини бериб, оёғини тираб турди. Алп Қоражон чирпиниб тортди, ипак арқон узилиб кетди, Алпомиш зиндонга тушиб кетди. Қоражон арқон узилди, деб учини тугиб ташлай берди. Шунда Қоражонга қараб, Алпомиш бир сўз деб турган экан:

Худойим саклагай бандани омон,
Ғариб кулга эгам бўлгай меҳрибон,
Чикардан чикмасим зиндондан гумон,
Кета бер, Қоражон, сендан розиман.
Ҳақ таолло мени қилган саргардон,
Излаб келиб сен қилмагин пушаймон,
Қўрмасин-да сени қалмоки душман,
Кета бер, Қоражон, сендан розиман.
Қўп айланиб бу ерларда турмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Қўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Қўп айланиб, хатарли ер, турмагин,
Дўстим, кетгин, келган йўлдан қолмагин.
Қалмоқ билса сени, келиб қолади,
Елғизсан-да, сени бойлаб олади,
Қўрмаган кунларни сенга солади,
Ундан кейин ишинг ёмон бўлади.
Қалмоқ зўр ёв, тозагина балоди(р),
Сен ёлғиз, кўлингдан нима келади,
От-ярок, асбоб сенда бўлмаса,
Эр йигит хотиндан хароб бўлади.
Лашкар келса, одам қандай қилади,
Елғизсан-да, холинг забун бўлади,
Қўп турмай, кетганинг ўнғай келади.
Навода қалмоқдан биров кўради,
Билса, Қалмоқшоҳга хабар беради.
Хатарли жой, шохдан лашкар келади,
Сени ўлдириб пора-пора қилади.
Азоб қўриб ширин жоним бу танда,
Сўз айтарман мен ҳам ётиб зиндонда,
Албатта, бек дўстим, бўлма шарманда,
Сен қолмагин яна бунда армонда,
Кета бер, бек дўстим, бўлма дармонда.
Қалмоқ деган шундай жоҳил, балоди(р),
Бунинг зарби юрагимни олади,
Айёрлари мени зиндон қилади,
Дўстим, турмай кетсанг, яхши бўлади.
Қулоқ солгин мендай дўстинг тилига,
Бош берибсан бек дўстингинг йўлига,
Бориб тургин Бойсин-Қўнғирот элига,
Дучор бўлма золим қалмоқ кўлига.
Бу қалмоқлар билмаганинг билдирар,

Ханжар уриб бағринг қонга тўлдирар,
Дўст йиғлатиб, душманингни кулдирар,
Кет, Қоражон, қалмоқ кўрса, ўлдирар.
Сен ҳам ўз даврингга юрган зўрабор,
Сен биласан бу қалмоқлар анжомдор,
Анжомсиз кишида нима қувват бор,
Менманликман туриб ўлмак не даркор,
Кета бер, бек дўстим, сенда ихтиёр.

Бу сўзни Алпомишдан эшитиб, Қоражон ҳам зиндоннинг бошида бир сўз айтиб турган экан:

Оҳ тортганда кўзда ёшим селмиди,
Бек дўстим, умидим сендан шулмиди?
Сендай бекни бунда тирик кўраман,
Не бет билан Қўнғирот элга бораман?
Ой Қалдирғоч сўраб чикса олдиما,
Бек дўстим, қандайин жавоб бераман?
Сендай дўстим Қўнғирот элда тўрами,
Хаёлингга шундай гаплар келами,
Шаънингга Қоражон номард бўлами,
Қилган хизматини улги қилами?
Хаёлингга Қоражон номард бўлибди,
Қўнгилингга шундай гаплар келибди,
Ўйлаган шумлигинг бекор бўлибди.
Бек дўстим, умидим сендан шулмиди?
Сени олмай, мен ҳам қайда бораман,
Тақдирда бор қисматимни кўраман,
Ажал етса, мен ҳам бунда ўламан,
Сени ташлаб, дўстим, қайда бораман.
Биламан-ку қалмоқ бермайди омон,
Сени излаб бўлиб келдим саргардон,
Сени кўрдим, ёлғиз кетмас Қоражон,
Бек дўстим, умидим сендан шулмиди?
Яхши, жавоб бердинг элга бораман,
Қатта-кичик қариндошинг кўраман.
Ҳаммаси ҳам келиб сўраса мендан,
Нима деб жавоб бераман сендан,
Бек дўстим, умидим сендан шулмиди?
Бундай қилиб менинг кўнглим бўлмагин,
Яхши ўйла, мени ёмон қилмагин,
Бу зиндонни ўзинг ватан билмагин,

Мард бўлсанг, номарднинг ишин қилмагин,
Келгин, дўстим, менга ҳамдам бўл энди.
Мен кетган сўнг сен ҳам ёлғиз қолмагин,
Мундайгача кейинтортар бўлмагин,
Елғиз ўрлаб сен зиндонда қолмагин,
Ўйла, дўстим, мени хафа қилмагин,
Келгин, дўстим, менга ҳамроҳ бўл энди.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам Қоражонга қараб,
бир сўз деб турган экан:

Баланд тоғнинг бошин чалгандир туман,
Чиқардан чиқмасим зиндондан гумон,
Ҳақимбекни ўлди дегин, Қоражон,
Қонлар йиғлаб бул зиндонда қолдим ман.
Сен кўрмагин бу элда қалмоқларни,
Бу ерда сен турмай қилгин сафарни,
Қариндошлар йиғлаб чиқса олдингга,
Алпомиш ўлди деб бергин хабарни.
Тирикман, зиндонда ётган ўлиман,
Агар билсанг, ўликларнинг бириман,
Ўлмасам бир куни чикиб борарман,
Куним битса, бул зиндонда қоларман,
Хар гап бўлса такдирга тан берарман,
Худо қилганига рози бўларман.
Худо қози, пайғамбарлар нойиби,
Урушда панд берар отнинг майиби,
Ултон бўпти ҳозир элнинг сойиби.
Мени излаб келдинг зиндон устига,
Қулоқ солгин сўзимнинг пайвастига,
Қалмоқ тушмасин-да сенинг қастингга,
Баланд ерда турма, тепа устига,
Дурбун олиб қалмоқ сени кўради,
Кўзи тушса, қалмоқ келиб қолади,
Розилигим менинг шундай бўлади,
Сўзингга бек дўстинг жавоб беради.
Қандай бўлса изламагин зулмди,
Менинг учун суйгин Ёдгор улимди,
Хуш келибсан, дўстим, яхши бор энди,
Ўйнаб-қулиб бундан юриш қил энди,
Омон бориб мазгилингни кўр энди,
Қўнғирот элда қариндошни кўр энди,

Огайнига шундай жавоб бер энди:
 Шум фалак бошига савдо солганди,
 Борма деб бек отам йўлдан урганди,
 Отам менга кўп раҳбарлик қилганди,
 Жавоб бермай, қайтарди мендай полвонди,
 Ота тилин олмай, дўстинг келганди,
 Ўликларнинг бири бўлиб қолганди,
 Ҳозирги мазгилим чуқур зиндонди,
 Албатта сўрагин ота-энамди.
 Барчин гулга шундай айтгин саломни,
 Йиғлатмасин менинг Едгор боламни,
 Обод қилиб турсин кулбахонамни,
 Бориб сўра Барчинойдай санамни.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон ўйланиб, телпаги билан
 ақллашиб, бир сўз айтиб турган экан:

Зиндонга тўрт бўлди Қоражон кўзи,
 Шу бўлди-ку дўстимнинг айтган сўзи,
 Кўзимга суртардим кўрсам бу изи,
 Менга жавоб берди дўстимнинг ўзи.
 Юрагимда колди аламли доғим,
 Остимда йўқ минмакка тўбичоғим,
 Турамизми, кетамизми, телпагим?
 Устимга кийганим яшил кўк эди,
 Менинг излаганим Ҳакимбек эди,
 Арконидан бошқа яроқ йўқ эди,
 Турамизми, кетамизми, телпагим?
 Бошимда бор менинг неча аломат,
 Кўрса душман қилар менга киёмат,
 Елғизман, телпагим, бергин маслаҳат,
 Ўйландим қолмади танимда тоқат.

Бек Қоражон кўп ўйланиб туради,
 Телпагидан маслаҳатни сўради,
 Телпак бунга не маслаҳат беради?!
 Кетолмай Қоражон бунда туради.
 Одам бор эканин қалмоқ биледи,
 Тақдири илоҳий, дейди Қоражон,
 Дўсти билан розилашиб қолади.
 Қайтадан бир-бирин холин сўради,
 Бир-бирини йиғлаб дуо қилади,
 Хўшлашиб Қоражон энди жўнади,
 Кўнғирот тарафга равон бўлади,

Эсиз, дўстим қолди дейди, боради.
Ахир ғариб бўлди кўрган куним, деб,
Олатоғи менинг бул мазгилим, деб,
Жуда забун бўлди менинг ҳолим, деб
Алп Қоражон йўлда кетиб боради,
Худо қилганига рози бўлади,
Қоражон келганин қалмоқ билади,
Қалмоқшоҳга бориб хабар беради.
Хазон бўлиб боғда гуллар сўлди, деб,
Қалмоқ юрти бул беҳабар қолди, деб,
Зиндоннинг бошига биров келди, деб,
Эласлайди, кўп айланиб қолди, деб.
Бу сўзларни шоҳга маълум қилади,
Айтган сўзин поёмини билади,
Қалмоқшоҳ буюрди, аскар жўнади,
Қалмоқ юртдан аскар чиқиб келади,
Чилбир чўлга қараб энди жўнади,
Туғ-байдок билан кичаб боради,
Кўз юбортиб ҳар тарафга қаради,
Мурод тепани хўп айланиб кўради,
Алпомиш кетди, деб гумон қилади.
Зиндонга бир неча қалмоқ қаради,
Чоҳ тубинда бек Алпомиш туради.
Кўрган сўзин нома-симо қилади,
Унинг гапи ёлғон бўлиб қолади,
Душман топмай, қалмоқ қайтиб жўнади,
Яна қалмоқ ўз юртига боради:
«Жонзод йўк, деб хонга хабар беради,
Бу орага қандай душман келади,
Айтган сўзи ўтирик бўп қолади,
Бир нечаси бунинг ҳадик қилади,
Пана ерда турса, қандай бўлади,
Одам бўлса тағи айланиб келади».
Ҳар куни зиндондан хабар олади,
Неча кунлар шундай бўлиб қолади.
Алп Қоражон олис йўлда боради,
Гумон қилиб кўп қалмоқлар қаради,
Қоражоннинг дарагини билмади.

Неча тоғу неча беллардан ошиб,
Борди шундай мазгилига етишиб.
Неча кун Қоражон жойида турди,
Бир куни сўрай, деб Қалдирғоч келди,
Акаси тарафдан бу хабар берди,

Қандай бўлса Қалдирғочга билдирди.
Едгорга меҳрибонлик қил, деди.
Хафа бўлмай, йўлга қараб юр, деди,
Бировга сўйлама, ҳолинг бил, деди,
Кулларга билдирма, тўғри юр, деди,
Нима бўлса, бурунгидай бўл, деди.
Душман куллар бу сўзимни билмасин
Бу юришим элга овоза бўлмасин,
Эҳтиёт бўл, Ултон ҳадик олмасин,
Кўриб келдим, дўсту душман билмасин,
Билиб Ултон ёмон кунни солмасин,
Гапирмагин, мендай аканг ўлмасин.
Бир кун келиб колар давлатли шунқор,
Оғзингдан чиқарма, мунглик муштипар.

Бу сўзни айтиб: — Ҳеч бир одамни дўст билиб,
оғзингдан чиқарма, менинг бориб-келганимни куллар
билмасин, элда гап бўлмасин, хайр, — деб қайтариб
юборди. Булар қадимгидай бўлиб юра берди. Алпомиш
ўлиб кетган деган овоза билан зиндонда ётди.

Тойчи вилоятида, қалмоқ музофотида Янгибозор
деган бир кичкинтой бозор бор эди. Қалмоқшоҳнинг
Товка деган қизи бор эди. Товкаойимнинг Янгибозорга
раислик амали бор эди. Шунда қирқин қизларини бую-
риб, Товкаойим бир сўз айтиб турган экан:

Қирқин қизлар абжир бўлиб турунглар,
Бугун бозор бўлганини билинглар,
Сирли таёқ бунда ушлаб кўринглар,
Ҳаялламай Янгибозор боринглар,
Қосибларнинг тарозисин кўринглар,
Тошини тўғрилаб бунда келинглар,
Қизим, ойим баринг унда боринглар.
Бу сўзларни айтди Товка гажакдор,
Сипоҳи либосни кийди канизлар,
Сирли таёғини қўлига ушлаб,
Амалдор бўп бораётир бу қизлар.
Бувишимнинг айтганини қилай, деб
Жуда ҳам бозорни тергаб кўрай, деб
Кўчада боради шундай канизлар,
Қирқини ҳам ўз ҳолига амалдор,
Ҳар қайсисин сўраётган иши бор,
Ўйнаб-кулиб бундай йўлда боради,
Бозор қизиганда етиб қолади,

Бир растадан қизлар кириб кўради.
 Аввал бориб базозликни тергади,
 Қалами бозорга энди боради,
 Қаламисин бунда ўлчаб кўради,
 Ўлчовдан қочганига ташвиш беради,
 Шундай қилиб тергаб ўтиб боради.
 Бундан ўтиб қассобликни кўради,
 Тошини тўғрилаб қизлар туради,
 Тоши енгил чикса таъзир беради.
 Бир хил қассоб кўзи аланглаб туради,
 Қассоб бозорини қаттиқ тергади,
 Тоши енгил келса дурра уради,
 Қассоб бозорини тамом қилади.
 Қўй бозорига энди ўтиб боради,
 Одамларнинг акли шошиб қолади,
 Олув-сотувини бундан сўради,
 Сўраса одамлар жавоб беради,
 Олибди, озроқ фойда қўяди,
 Қўпроқ айтганини ул қизлар билса,
 Ул одамни гуноҳкор қил боради,
 Шундай қилиб бу қўйларни кўради.
 Қўй ичида бир саркага қаради,
 Бу саркага кўп ишқибоз бўлади,
 Хеч нима деёлмай қизлар жўнади.
 Бу терговни тамом қилиб боради,
 Товканинг қошига етиб боради,
 Товкаойим канизлардан сўради,
 Товкаойимнинг айтганидай қилади,
 Товканинг сўзига жавоб беради.

Қизлар Товкага: — Баккол, қосибларнинг тош-та-розисини тўғрилаб, қўй бозорига ўтдик, уни ҳам тергаб кўрдик, жаллобларга озроқ фойда билан сот, деб гапирдик, бир оқ саркани кўрдик, жунлари ерга тегиб турибди, шохлари аймашиб, зингкийиб осмонга чиқиб кетибди. Жуда яхши кўрдик, — деди. Бу сўзни эшитиб, Товкаойим канизлари билан сарканинг бошига келди. Кўриб бул ҳам ишқибоз бўлди. Саксон тангага саркани савдо қилиб олди, ўрдасига олиб борди. Жунни сайин бир кўнғирок тақиб, ўрдада етаклаб боқиб, ўйнатиб юра берди. Сарка жун ташлаб, озайин деди. Шунда канизларига қараб, Товка бир сўз айтиб турибди:

Қирқин қизлар баҳор-кўклам бўлади,
 Жунни тушиб сарка озин боради,

Қайси каниз бу саркага қаради,
 Нега бу жонивор хафа бўлади?
 Қим қаради, мендай ойим сўради.
 Қарамай жонивор ўтдан қолдими,
 Ё бўлмаса сарка касал бўлдими,
 Ёлғиз ўзи кўп дикқатлик қилдими,
 У сабабдан гўшти қочиб қолдими?
 Тили йўқ-ку, бундан сўраб билмадим,
 Кўп кун бўлди, мен ҳам хабар олмадим,
 Илгаридан аҳволини кўрмадим,
 Хайвонзод-да кўнглидагин билмадим.
 Янги келиб аҳволини кўрибман,
 Кўп озибди, бунинг ҳолин кўрибман.
 Бу сўзларни айтар гул юзли дилбар,
 Бу гапимга жавоб бергин канизлар.
 Ёлғиз бўлса кўнглидагин қилайик,
 Шоҳ отамнинг чўпонига борайик,
 Буни элтиб қўйга қўшиб келайик.
 Аҳволини кўриб бўлганман дикқат,
 Отамнинг чўпони, қизлар, Қайқубод,
 Ҳақ берсак, боқиб берар бемиллат.
 Бу сўзларни айтди Товкадай дилбар,
 Маъқул тутди қошидаги канизлар,
 Албатта жинсига қўшмоқлик даркор,
 Қўлдан еб қаноат қилмас жонивор.
 Авлодини кўрса бундай саркалар,
 Ўйин қилиб кунда вақти хуш бўлар,
 Эт олиб, жонивор сўнгра семирар,
 Қўйда бордир ўзидайин эчкилар,
 Ўз йўлига жонивор ўтлаб юрар.

Бу сўзни Товкадан эшитиб, канизлар айтди: — Рост айтасиз, ер ризқли мол-да, қўлдан берганингизга қаноат қилмайди, энди кўклам чиқиб келаётир, бундан буёққа озгани-озган. Бу сўзни эшитиб, қирқин канизлари билан саркани етаклаб, Қайқубоднинг қошига келиб қолди. Қайқубод илгари Бойсарининг қўйини боқар эди. Алпомишни меҳмон қилиб, жезна-қайин ҳам бўлиб қолган эди. Бу вақтлари Тойчи қалмоқнинг қўйини боқиб юриб эди, Товка ойим сўради: — Отамнинг қўйини қанчадан боқиб юрибсан? Қайқубод айтди: — Отангнинг қўйини олти ойга саккиз тилладан боқиб юрибман. — Мен ҳам бир саркамга саккиз тилла

берайин; меникини ҳам кўшиб боккин, — деди. Қайкубод айтди: — Сен нақд бермасанг, кўштирамайман. Товка ойим айтди: — Ойинг битгандан кейин оласан, отамдан нақд олиб юрибсанми? Қайкубод: — Отангдан ҳамма вақт ҳаққимни оламан, сендан ҳаққимни олайин деб ўрдага борсам, босқинчилик қилиб келдинг, деб мени ўлгунча урсанг, сарканинг ҳаққини ҳам онг қилсанг, нақд бермасанг, кўштирамайман, — деди. — Дардинг нақд олмоқ бўлса, нақд ола қол, — деб ёнидан саккиз тилла чиқариб берди. Қайкубоднинг ҳам думоғи чоғ бўлди. «Шу баччағарнинг қизи пулни туртиб берди, шунинг кўнгли бизда бор экан, саркасини семиртисак, бизга тегар экан», — деб қолди. Шунда саркасини тайинлаб, икки оғиз сўз айтиб турган экан:

Кокилларим эшилгандир тол-тол,
 Ҳар толига берса етмас дунё мол,
 Магар душман келса бўлади поймол,
 Қайкубод, сен бу сўзима қулоқ сол,
 Ҳар замон саркамдан кўриб хабар ол,
 Эҳтиёт бўл, сен ҳам бўлгин хабардор.
 Ҳаққим дейсан, саккиз тилла оласан,
 Саркамни йўқотсанг ёзган ўласан,
 Ўтга боқиб хўп семиртиб берасан,
 Хизмат қилсанг, тағи мендан оласан,
 Чўпгун ерни сенинг ўзинг биласан.
 Боғбон бўлмай қизил гулни терасан,
 Лолазор, баҳрли ерда юрасан,
 Бу саркамни хўп эҳтиёт қиласан,
 Бировга олдиранг, тайин ўласан,
 Қашқирлардан сен хабардор бўласан,
 Тоғда, адир, бузуқ жойда юрасан.
 Эшитгин сен Товка айтган сўзини,
 Мангратибсан қанча кўю кўзини,
 Қаватинда бирга қирқин қизини,
 Хафа қилма мендай сарвинозини,
 Эҳтиёт қил шу саркамнинг ўзини.
 Бу саркамни сенга кўшиб кетаман,
 Билган сўзим энди сенга айтаман,
 Бул саркадан кўзинг пана бўлмасин,
 Сен кўрмай, бир ерда ётиб қолмасин,
 Ёлғиз қоп бўрига дучор бўлмасин,
 Хабардор бўл, менинг саркам ўлмасин.

Тайин қилиб қайтди гул юзли дилбар,
Ўйин-кулги билан айтган сўзи бор,
Қаватида бунинг қирқин кизи бор,
Ўрдага тўп бўлиб қайтди у кизлар,
Товкани ўртага олиб канизлар,
Маст бўлиб қолгандир Қайқубод ночор.

Шунда саркани қўйга қўшиб, маст бўлиб, димоғини
чоғлаб, Қайқубод ўз шаънига бу сўзларни айтиб ту-
рибди:

Сарка олиб келди бир моҳи анвар,
Қаватида саф-саф турди канизлар,
Мен ҳам билдим Товка ойим кўнгли бор,
Шоҳ кизига бўлиб қолди харидор.
Пулни туртиб бериб ўзи суйканар,
Кўрганда кўнглимда қолмади ғубор,
Мен билмабман, ул ҳам менга интизор,
Ноз билан айтгандир ул неча сўзлар.
Мен тегишсам, қобоғини уяди,
Саркаси семирса тайин теяди,
Яхши қўриб менга кўнгил қўяди.
Кулимсираб ҳар замон менга қаради,
Билдирмайин қош қокқандай бўлади,
Бунинг кўнглидагин қизлар билмади,
Нима бўлса бизга кўнгил қилади.
Яхшилаб саркасини боқиб берайин,
Жониворни хўп парвариш қилайин,
Мен семиртиб Товкаойимни олайин,
Канизларни хизматима солайин,
Бу қизларни бизга берди худойим,
Бу шаҳарда ўйнаб даврон сурайин.
Бу сўзни айтиб эр Қайқубод ётади,
Хаста кўнглин бунда шодмон этади,
Қўй ёйилиб Мурод тепа этади,
Тепани айланиб ўтлаб ётади.
Елғиз бўлиб бу оқ сарка айрилиб,
Бўш тупроқ устига чиқиб кетади,
Тупроқнинг устига шундай чиқади,
Бўш тупроқда ўйин қилиб ётади,
Гумбурлаб зиндонга тушиб кетади.
Қўй ёйилиб энди бундан қайтади,
Қайқубод устига қўйлар этади,

У кизлардан сўзни айтиб ётади.
 Олатой—иккови бул ерда қолган,
 Қўйлари ёйилиб, боз қайтиб борган.
 Турсоп Қайқубод шундай қаради,
 Қўй ичида бу саркани кўрмади,
 Қайқубод аланглаб энди қаради,
 «Хотин олмай ўлай, қандай бўлади,
 Тоза бизни фалак уриб қолади».
 Бу сўздайтиб хўп чопкиллаб қаради,
 «Синглиғар бошимга бало бўлади».
 Қўй ёйилиб қайтган ерга етади.
 Ҳарчанд қараб ҳеч дарагин билмади.
 Тупрокда эчкининг изин кўрибди,
 Мурод тепадай тепа бўлиб турибди,
 Из қувиб бошига чиқиб борибди,
 Нарёк бети чуқур зиндон кўрибди,
 Тойиб тушган ери белгили турибди.
 Зиндоннинг бошига ётиб қаради,
 Пастда одам кўзғалгандай бўлади,
 Одам борми деди тиклаб қаради.
 Биров саркани бағрига олиб қолади,
 Бўғни бўшаб чоҳ бошида туради,
 Анигин билай деб тоза қаради,
 Жуда чуқур, эласлаб кўринади,
 Саркани сўйгандай бўп билинади
 Эр Қайқубод шундай қилиб кўради.

Шунда Қайқубод зиндоннинг бошида саркани кўриб, зиндоннинг ичида биров бағрига босиб, қозонсиз осиб, саркани кўрқитиб ётир. Бунинг анигини билиб, зиндоннинг бошида туриб, бир сўз деб турган экан:

Баҳорда очилган тоза лоласан,
 Ер остида ётган қандай балосан,
 Армонман саркани нобуд қиласан,
 Сен ажаб бошимга бало бўласан.
 Сарканинг эгаси Товка зулфакдор,
 Мени қилма Товкаойимга гуноҳкор,
 Сенга шундай айтадиган арзим бор,
 Сарка учун шоҳнинг қизи ўлдирар,
 Жуда ҳам тайинлаб айтган шарти бор,
 Сенга қайдан дучор бўлди жонивор?!
 Шоҳ қизига мени қилма жавобгар,
 Шу саркамни кўя бергин баччағар,

Олиб кеп қўшганда ўзин кўнгли бор,
Сенинг менга оша зараринг тегар.
Хабар берсанг, ахволингни билайин,
Гўштин е, терисин сендан сўрайин,
Ўлдирибсан, энди қандай қилайин,
Терисин элтиб шоҳ кизига берайин,
Қашкир еди, дейин, дўқлаб кўрайин,
Ҳар на бор сўзимни айтиб турайин.
Ҳозир ўзим гуноҳкор бўп қоламан,
Берсанг, терисини олиб бораман,
Қизлар билан кўп ўрлашиб кўраман,
Сен ким эканингни нима биламан,
Хабар берсанг, мен ҳам айтиб бораман.
Сарканинг эгаси сарвиноз дилбар,
Мен қолибман билмай буни беҳабар,
Қабатида канизлари амалдор,
Ҳозир билмай, мен ҳам бўлдим гуноҳкор.
Билмайман, мен ночор кўнглим бўлами,
Терини кўтариб борсам урами,
Сарсон бўлдим менга азоб берами,
Мен билмайман, ишим ёмон бўлами,
Айтган сўзим ё бир маъқул қилами?!

Бу сўзни Алпомиш эшитиб, Қайқубодга қараб, бир
сўз деб турган экан:

Ўлмай чиксам сендай калнинг бахтига,
Миндирарман Тойчихоннинг тахтига.
Бошинг эсон, сен Қайқубод, ғам ема.
Сен эшитгин бек езнангни тилини,
Бера бер Товканинг қалин молини,
Қайси куни қалинидан қутулсанг,
Олиб берай Товқа зулфакдорини.
Қойил бўлгин мендай езнанг ишига,
Чиқарай Товканинг қордай тўшига.
Сен эшитгин Алпомишбек сўзини,
Бу зиндонда тўрт қилгандир кўзини,
Қайси куни қалинидан қутулсанг,
Чиқиб олиб берай шоҳнинг кизини.
Қалинни берганча қараб тураман,
Сен қутулган куни чиқиб бораман,
Қалмоқшоҳга сени куёв қиламан,
Товқаойимни сенга олиб бераман.
Қалмоқ юртда Товқаойимни оласан,

Товканинг қалинин менга берасан,
Товка билан ўйнаб-кулиб юрасан.
Биласанми қалмоқларнинг қизини,
Оп берай Товкадай сарвинозини,
Зиндон қилган Қўнғирот добилбозини,
Зиндонда хоритган бекнинг ўзини,
Мен кесарман Қалмоқшоҳнинг бўғзини,
Йиғлатайин неча сарвинозини.
Шу шаҳарга сени подшо қиларман,
Товкаойимни сенга олиб бераман.

Бу сўзни Алпомишдан эшитиб, Қайқубод айтди:—
Сен нима қилиб ётибсан бу ерда?—Мен қалмоқларнинг
қўлига банди-зиндонман.

— Билмабман-да сенинг бу ётишингни шу вақтга-
чайин. Хайр, энди ундай бўлса, қалиннинг боши—ок
сарка-да. Саркани қўшган вақтда ўзининг ҳам кўнгли
бордай эди, тегадигандай эди,—деб қайтиб бориб, қўй-
ларни қайтариб, уч-тўрт қўй ташлаб кетди. Қайқубод
ҳар кун Мурод тепани айлантириб қўй ёяди. Кунига беш
қўй, ўн қўй ташлаб кетиб бораётир. Керакли нарсасини
олиб келиб бераётир. Нима деса, айтганини қилаётир.
Бу молларнинг эгаси сўрайди демайди, еган одам бир
нима қилар, деб бераётир. Неча вақт орадан ўтди.
Қалин молни бериб ётди, боккан моли соп бўлиб кетди.
Олатой билан иккови қайқайиб қолибди. Алпомишнинг
чиқар қуни бўлмабди. Олатойни еталаб, зиндоннинг
бошига келиб, Қайқубод бу сўзни айтиб турибди:

Ғамли қулман, ўйлайдиган ўйим бор,
Ўйнаб-кулсам хўп бир Товка ойим бор,
Езна, қалин берган беш юз қўйим бор,
Энди қолган битта олатойим бор,
Қалмоқ шоҳга мени қилмай гуноҳқор.
Боқиб юрган молнинг бари соп бўлар,
Бир куни холимни қалмоқлар сўрар,
Сўраса, Қайқубод не жавоб берар.
Езна, сени чиқар кунинг бўлмади,
Агар билсанг, қўй-эчкидан қолмади,
Еб қўйдинг, қалмоқлар буни билмади.
Мен бокканман Қалмоқ шоҳнинг қўйини,
Ҳар замон кўраман Товка бўйини,
Сен чиқиб қилмадинг ёрнинг тўйини,
Билолмадинг Қайқубоднинг ўйини,

Товка деб йўқ қилди боққан кўйини.
 Езна, менга меҳрибонлик қилсан-а,
 Еган молларингни ҳақлаб турсан-а,
 Товкани эртароқ олиб берсан-а,
 Сен менинг кўнглимни хурсанд қилсан-а.
 Нима топсам, сенга оп кеп бераман.
 Қалмоқларга мен билдирмай юраман,
 Югуриб-елиб тинмай хизмат қиламан,
 Умидим шул: «Товка ойимни оламан»,
 Қалмоқ билса, нима жавоб бераман,
 Сенга, езна, сўзимни айтиб кўраман.
 Бир қалмоқ юришимни билмасин,
 Билиб Қалмоқшоҳга хабар бермасин,
 Қалмоқ подшо мени ҳайдаб бормасин,
 Кетган молни сўраб, нобуд қилмасин,
 Чиккин, езна, эр Қайқубод ўлмасин,
 Бу қилган хизматим зое бўлмасин.
 Айтган сўзим ғарибликда бил энди,
 Буйтиб ётма, бир ҳаракат қил энди,
 Сен чикмоқнинг ҳаракатда бўл энди,
 Нима бўлса, езна, чикиб кол энди.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмади,
 Сўлган гулга булбул келиб кўнмади,
 Бу берган молингга кўнглим тўлмади,
 Товка ойимнинг ярим моли бўлмади,
 Нима бўлди, бош отлари келмади,
 Ул сабабдан чиқар кўнглим бўлмади.
 Мендайн шунқорнинг кўнглин бўласан,
 Оз ташлаб, кўп мол деб чатоқ қиласан,
 Қутулмайин сен кунига келасан,
 Бош от берганинг йўқ, қандай қиласан,
 Шу молман Товкани қайтиб оласан,
 Бу молинг оз эканин ўзинг биласан.
 Устига кийгани гулгун кирмизи,
 Ақлингни олади жодугар кўзи,
 Атрофида сап-сап турар канизини,
 Жуда ҳам сулувдир қалмоқнинг қизи.
 Бу мол билан сен ҳам аҳмоқ бўлмагин,
 Беҳуда ўзингни гаранг қилмагин,
 Қалин олар, билсанг, мендай зўрабор,

Ҳали ҳам берасан бизга кўп моллар,
Озрок билан тегмас Товка зулфакдор,
Шоҳ кизининг қалин моли кўп бўлар,
Бу ишлардан сендай ёзган беҳабар.
Қалинини хўп аниқлаб оламан,
Ҳисоб килсанг, қутулганинг биламан,
Қутулсанг, мен чиқиб олиб бераман.
Ҳали бери қутулмайсан, Кайқубод,
Тарадди қил, қила бергин кўп хизмат.
Ўз юртимда мен белгили тўраман,
Ҳозир мен ҳам зиндон бўлиб тураман,
Сен Товканинг қалинидан қутулсанг,
Билгин, мен сенга олиб бераман,
Ҳозир мен бош отинг сўраб тураман.

Бу сўзни эшитиб, Кайқубод ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Қалин берган менинг қанча қўйим бор,
Ўйласам кўнглимда қанча войим бор,
Ўйнаб-кулсам менинг Товка ойим бор,
Хуржун-кулоқ ортиб юрган тойим бор.
Той ҳам бўлса бош отига бўлами,
Шуни берсам, ёзна, кўнглинг тўлами?!
Нима десанг, айтганингни қилайин,
Маъкул тутсанг олатойни берайин,
Обло менинг ақлу хушим олмади,
Олатойдан бўлак нарса қолмади.
Бериб қўйдим мен ҳам ҳар на боримни,
Энди олиб берсанг Товка ёримни,
Мен ўйнаб тарқатсам бу хуморимни,
Бердим сенга бисотимда боримни,
Билдинг, ёзна, менинг хизматларимни.
Бу сўзларни айтди туриб Кайқубод,
Чоҳ тубинда эшитганди валламат.
Кайқубоднинг айтган сўзин билади,
Кайқубодга қараб сўзлаб туради:
— Мен ҳам сенга қариндошлик қилайин,
Қайнимсан-да, мен суяшиб турайин,
Той ҳам бўлса от ўрнига кўрайин,
Қариндошлик қилиб мен ҳам олайин.
Бу сўзларни айтди ётган валламат,
Олатойга кўндирдим деб Кайқубод.
Эр Кайқубод хаста кўнглин хушлади,

Олатойнинг жиловидан ушлади,
 Хуржун-қулоғини олиб ташлади.
 Зиндоннинг бошига олиб келади,
 Олатойни энди йиқиб олади.
 Шуйтсам Товкани оларман деб ўйлади,
 Олатойнинг оёғини бойлади,
 Олиб борди Товканинг бош оти, деб
 Олатойни бу зиндонга тайлади.
 Чох тубинда давлатли хон қаради,
 Остин-устин бўлиб энди айланиб,
 Товка ойимнинг бош отлари келади,
 Алпомишнинг вақти хуш бўп қолади,
 Бунда Алпомиш олатойман бўлади,
 Қутулдим деб бу Қайқубод жўнади.
 Неча кунлар ўз ишида юради,
 Таёғини судраб тағи келади,
 Келиб тағи боз зиндонга қаради,
 Езна, нима қилдинг, дейди, туради.
 Сўра энди Қайқубоднинг холини,
 Бош от билан бериб қўйган молини,
 Олиб бергин Қайқубод дилбарини.
 Езна, мени мундай халак қиласан,
 Қунда кесам, шу зиндонда турасан,
 Мен қутулдим, нима жавоб берасан.

Бу сўзни эшитиб, Қайқубодга қараб: — Ҳали Товка ойимнинг ярим молини берганинг йўқ, қайтаман дейсан. Қунига келиб турасан,— деди.

Қайқубод айтди:—Берадиган ҳеч нима қолмади.
 — Ҳеч ниманг қолмаса, шўрлик эса, ўғрилик қил,— деди.

Қайқубод:—Қувиб келиб ташлай берсам, ўғриликдан онсон нарса йўқ: ўғриликни қай маҳал қиламан,— деди.

— Эл ухлагандан кейин қил,— деди.

— Мабодо бир ердан ошолмай қолсам, эгаси билиб қолса, мен кимга сиғинаман,— деди.

Алпомиш айтди:—Ўғрининг пири ҳазрати Жолтонг дегучи эди, ҳазрати Жолтонгга сиғина қолгин.

Қайқубод айтди:—Ҳазрат Жолтонг чин қўллайдиган бўлса, биров бир работда икки бўрдоки ҳўкиз бокиб ётир. Бу сўзларни айтиб, Қайқубоднинг ўғриликка кетиб бораётган ери:

Куни билан Кайкубод ухлаб ётади,
 Номозшом-говгумда ўрнидан туриб,
 Кайкубод ўғриликка жўнаб кетади.
 Хар тарафга шундай бўйлаб қаради,
 Жуда чакқон бўлиб кетиб боради,
 Кучукларга билдирмайин юради,
 Ўзи кўриб кўйган битта работни,
 Қоронғида шуни чўтлаб боради.
 Бемаҳалда у работга етади,
 Эгаси бўрдоки боқиб ётади.
 Бўрдоки хўкизни бойкиш кўргандир,
 Шу хўкизни урламокчи бўлгандир,
 Шуйтиб бул Кайкубод борлаб юргандир,
 Ичкари киролмай сарсон бўлгандир,
 Бир тарафда бир қорани кўргандир,
 Деворга ёпиш бўлиб писиб боргандир,
 Ул қорайган нури тўда билгандир,
 Бу нуридан томга чиқиб олгандир,
 Том устинда эр Кайкубод тургандир,
 Ҳовлининг эгаси билмай колгандир.

Томнинг бошида туриб, пастга тушмакка кулайлаб
 қаради, бир ер қорайиб кўринди. «Бу томнинг олдида
 ҳам қорайган нури тўда экан. Е, Жолтонг»,—деб ўзини
 ташлаб юборди. Бу қорайиб турган—қудукнинг оғзи
 эди, қудукка тушиб кетди. Шунда қудукка тушиб,
 бир сўз айтиб турган экан:

Кўзидан тўктириб селоб нурини,
 Укасини (йикай) Жолтонг пирини.
 Ох урганда хаста кўнглин хушлади,
 Ғанимга дуч бўлмай, сирим фошлади,
 Жолтонг дедим, бу қудукка ташлади.
 Алпомишнинг айтганини қилмайман,
 Мундан бўлак ўғриликка келмайман,
 Жолтонг пирни сира пирим демайман.
 Мендайин ночорнинг кўнглин бўлади,
 Кўрмаган кунларни менга солади,
 Билса, эгасига ушлаб беради,
 Жолтонг пирни сира пир қилмайман.
 Раҳми келмай кўзда қонли ёшима,
 Хафа фалак оғу кўшиб ошима,
 Бундай ажаб савдо тушиб бошима,
 Ҳайрон қолдим, Жолтонг, сенинг ишинга.

Пирим, деб мен бул ўғриликка келганман,
Жолтонг деб ҳам бу мазгилда турганман,
Сенга ишониб мен қудукда қолганман,
Сени пирим дедим, сарсон бўлганман.
Қудукқа соп менинг ишим қиласан,
Мол эгасин билсанг, хабар берасан,
Пирим десам, бир балони қиласан,
Мени эгасига ушлаб берасан.
Сени пирим деб мен аҳмоқ бўлмайман,
Воллоҳ-биллоҳ, сени пирим қилмайман,
Сенга ишониб мен ўғриликка келмайман,
Мундайғачок, аҳмоқ бўлиб юрмайман,
Укангни (йикай), сени Жолтонг демайман.

Номоз вақти чиқиб, ўз бошини кутқариб, зиндоннинг бошига бориб қолди. Алпомиш кўриб:—А, қайтинг, қайним?—деди.

— А, езна, сенинг пиринг қурсин, сенинг суянганинг шу Жолтонг пир бўлса, сира ҳам зиндондан чиқмайсан, ҳали ҳам бу пири кўйиб, бўлак пирга сиғинсанг, чиқасан,—деди.

Алпомиш суякдан икки чанқовуз қилиб қўйган эди.—Бу чанқовузни сотиб кел,—деб Қайқубодга берди. Бу чанқовузни Қайқубод олиб, Янгибозорга кетди. Янгибозорнинг ихтиёри қизларда, қизлар кўп йиғилади. Бу сўзларни айтиб, чанқовузни наъма қилиб ўтирибди:

Мен бўлиб уста нағмагар,
Борми бу ерда харидор,
Созим кўрсанг, келгин қизлар,
Тор биқинли сарвинозлар,
Создир жуда чанқовузлар,
Баринг келгин, санам қизлар.
Баринг келгин хурдай бўлиб,
Оқ баданинг қордай бўлиб,
Тиши гавҳар, дурдай бўлиб,
Ҳамманг келгин бирдай бўлиб.
Сўйлар кўлимдаги созлар,
Чанқовузим нағма қилар,
Кўрган қизнинг кўнгли тўлар,
Эр Қайқубод уста бўлар.
Шулдир Қайқубод ишлари,
Қалмоқ юртнинг бувишлари,

Қизларнинг кўнглин хушлари,
Келиб кўр қалмоқ қизлари,
Чанқовузим бию-бию.
Оқ олма, қизил олма,
Олар бўлсанг, қуруқ қолма,
Йиғилишган бели толма,
Бу созимдан қуруқ қолма,
Э, олмоққа ишқинг борма?!
Чанқовузин бозор солди,
Кўп қизлар атрофин олди,
Бир нечаси чалиб кўрди,
Қанча қиз харидор бўлди.
Шундай бўлди кўнгил хушлар,
Қайқубодман ўлтиришлар,
Чанқовузим наъма қилиб,
Талашиб олади қизлар.
Нағмага кўнгли чоқ бўлди,
Неча пулдан деди, сўрди,
Кўринг энди Қайқубодни,
Икки нондан нархин айтди.
Икки нондан олиб бериб,
Тўрт ноннинг эғаси бўлиб,
Олди чанқовузни сотиб,
Қайқубодни аланглатиб,
Нархига етқизмай сотиб.

Шунда қирқ қиз йиғилган экан.—Уста ака, бизга ҳам қилиб келиб беринг,—деб икки нондан олиб келиб берди. Саксон нон бўлди. «Энди қолган қалиндан чанқовуз сотиб ҳам қутулиб қўяман»,—деб кўтариб олиб келиб зиндонга ташлади. Яна суякдан ўймалаб яна бир чанқовуз тузатиб қўйиб эди. Бу чанқовузни Қайқубодга бериб буни тайин қилди:—Янгибозорга олиб бориб, икки нондан сотмагин, Товканинг сайил боғига олиб бориб чалгин. Қизларга кўрсатмагин. Мабодо қизлар кўрса, қувса ушлатмагин, мабодо ушлаб олса, «бу чанқовузни ким қилди» деса, ўзим қилдим дегин, менинг дарагимни айтмагин. Қизлар қувса, қочиб қутуларсанми?

Қайқубод туриб айтди—Семизи ирқиллаб, ориғи эчкидай дирқиллаб юрган қизлардан қутулмай, менга бир гап бўлди,—деб зиндоннинг бу ёғига, у ёғига жуппай бўлиб ирғиб ўта берди. Алпомиш айтди:—Езган кал, сен ҳам туриб кетарсан.

Чанқовузни олиб кетди, Товканинг сайил боғига етди. Бир гул бутанинг остида нағма қилаяпти. Бу нағмани эшитиб, Товка ойим сайил боғида канизлари билан бориб, гул бутани шундай кўтарди. Ким, деб қараса, Қайқубод. Қайқубод кочиб берди. Бу сўзни айтиб, Товка ойим канизлари билан қува берди:

Бу Қайқубод хилла қилди,
Ушлар эдик кочиб берди,
Қува беринг, санам кизлар,
Қўлда ажаб чанқовузлар,
Олдиндан чик қиркин кизлар.
Кўринг энди қурғур кални,
Етай деганда чап солди,
Илқисдан бурилиб кетиб,
Неча кизлар ўтиб кетиб.
Қуваётир кўнглин хушлаб,
Товка ойим зулфак ташлаб,
Қайқубод ирғир анғишлаб,
Не кизларни буриб ташлаб.
Кўринг Товка зулфакдорни,
Чарчатди-ку кўп кизларни,
Ушламоқчи бундай кални.
Неча кизлар етай дейди,
Етайин деб қўл узатди,
Бул Қайқубод буриб кетди,
Не кизларни хилла билан
Дўстамон қилиб йикитди.
Тоза чарчади канизи,
Туриб қолди қиркин қизи.
Қайқубодни қувиб юриб,
Товқа ойим ёлғиз ўзи,
Еб ётган ул шоҳнинг қизи.
Бу Товқа ҳам етай деди,
Қадимгидай буриб кетди.
Шулдур Қайқубоднинг доғи,
Қайқубод бурилган чокда
Тойиб кетгандир оёғи.
Бу ёзганнинг ақли шошди,
Дўстамон бўп ерга тушди.
Шоҳнинг қизи ойдай Товқа ушлашди.
Қиркин қизи бир-бирига ёнашди,
Шўр Қайқубод бул ўртага тушди.
Чанқовузни ким қилди деб сўради,

Ўзим қилдим, дейди, ёзган туради.
Ростин айтгин, деб сиёсат қилади.
Ёлгон сўз айтмоқни қайдан билдинг, деб,
Худой олғур қачон уста бўлдинг, деб,
Айтгин, чанқовузни кимдан олдинг, деб,
Мунча қочиб, бизни ҳалак қилдинг, деб.
Бизларни чарчатиб ташвиш берасан,
Қурғур, сен таёқ еб биздан ўласан.

Шунда қизларга қараб, Қайқубод бир сўз деб турган экан:

Қизлар урса илон-чаён чақади,
Товканинг таёғи мойдай ёқади.
Ошиқни қуйдирса, қошин қоқади,
Қайқубод Товканинг молин боқади,
Урган таёқлари жуда ёқади.
Мендай ошиғингга қилма зулмни,
Бурилиб сўрагин менинг ҳолимни,
Бериб юрибман-ку қалин молингни,
Зулм қилиб урма харидорингни,
Мен қучарман сенинг нозик белингни.
Аччиқланиб менга зулм қиласан,
Илгаридан ўзинг ваъда берасан,
Сўзлар сўйлаб жуда ақлимни оласан,
Қанизларман мунча мени урасан,
Илгаридан ваъда қилиб юрасан,
Саркани қўшганда ишни қиласан
Қайқубоднинг, қизлар, кўнглин бўласан,
Айлантириб ўртага олиб турасан.
Сенга бу Қайқубод харидор эди,
Саркани қўшганда кўнглинг бор эди,
Аввал-охир сенга интизор эди,
Сенинг учун жуда гирифтор эди,
Сенинг ишқингда юрган хору зор эди,
Эр Қайқубод нега гуноҳкор эди.
Қизларингман бундай азоб берасан,
Ўзим қилдим десам, қўймайсан, урасан,
Нега менга бундай ишни қиласан,
Қайқубодни жуда ғариб биласан,
Ўзингнинг кўнглинг бор, нега урасан,
Қизларингман мени бойлаб турасан,
Жуда ҳам сен менга азоб берасан.

Кайкубод кизларга нолиш қилади,
Ундан сай шўхлик қип қизлар уради.

Ундан кейин Кайкубодни бир толга бойлаб қўйди, сайил боғда қиркин қизлари билан Товка ойим ётди, иссиқда терлаб, қизлар чарчаб қолган экан, қўзи уйкуга кетди. Товка ойим туриб келаяпти. Кайкубод келаяптанини кўриб: «Энди урса, ўлдиради, урса, айтаман»,—деб турибди.

Кайкубод эт қизувда кўп таёқ еган экан, энди бада ни совиб ҳамма ери оғриб турибди. Шоҳнинг қизи бориб:—Кайкубод, бу чанковузни ким қилди?—деди.—Зиндонда Алпомиш қилди,—деди.—Таёқ еб юрганча илгаридан айтсанг, бўймиди?—деди. Кайкубод туриб айтди:—Муртини бураганни билмайсан, кошени керганни билмайсан, овлоқда айтаман деганни билмайсан, ўзинг имга тушунмайдиган, қандайин сен ғар эдинг?!

Бу сўзни эшитиб, Товка айтди:—Отамнинг Алпомиш деган бандиси бор эмиш деб эшитаман, Алпомиш шу одамлардай одамми, ё бир бургутдай нарсами? Кайкубод айтди:—Алпомишни кўрсанг, сенинг остингдан сувинг оқиб кетади.

— Эса мени эргаштириб борсанг, Алпомиш қандай одам экан, бир кўрсам,—деди. Кайкубод айтди:—Эргаштириб борар эдим. Кўп таёқ еб каллам ғувиллаб қолибди, кўп таёқ еб нимкушта бўлибман. Агар малол келмаса, кўтариб кета берсанг, мана шу йўл билан боради, деб кўрсатиб кета бераман. Шоҳнинг қизи айтди:—Агар гапирсанг, ғижиним келади.

Шунда гапирмас қилиб, Товка ойимнинг белига миниб, гапирмаса ҳам гапиргиси келиб, бу сўзни айтиб кетиб бораётир:

Азаматлар олмас бойлар дастига,
Душман юрар кам давлатнинг қасдига,
Миниб олди Товка ойим устига,
Қарамас Кайкубод баланд-пастига.
Кўкрагим мулойим бўлди, худойим,
Йўлнинг узоғини бергин илойим.
Йўрғалагин, юришингни кўрайин,
Ёқиб кетса сенинг билан бўлайин.
Қаддингдан айланай қалмоқнинг қизи,
Мени кўп болкитар сўйлаган сўзи.

Хар на деса айтганига кўндирди,
Харидорни сағрисига миндирди.
Қиркин қизи унда билмай қолади,
Хилламан Қайкубод муни минади,
Зиндон бетга қараб кетиб боради,
Юриш қилсанг, харидоринг олади.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Булутлар маст бўлса чалқийди кўллар,
Мушки анбар, ўзи гул юзли дилбар,
Харидоринг сағрингдадир муқаррар.
Шоҳнинг қизи, билмаганим билдирдинг,
Алдаб-сулдаб, дилбар, сени кўндирдим,
Шоҳнинг қизи, кўп ғайратинг бор экан,
Қайкубодни оч белинга миндирдинг.
Кўрсатиб устингда Қайкубод ночор,
Қайкубод дер жуда сенга интизор,
Гап билан болқитган сендаин дилбар,
Зиндон деганинг кўп бир узок йўл бўлар.
Шундаин ойимнинг кўнглин бўлади,
Бурилиб кўп юрди, ҳалак бўлади,
Товка ойимнинг зехни қойиб боради.

Қайкубодга қараб, Товка бир сўз айтган экан:

Қайкубод, не чоғли бордир илиминг,
Орқама ботади ғупдор туюнинг,
Қиссангда бормиди суяк чилиминг
Гапирма, Қайкубод, келди ғижиним.
Мендаин ойимга жабр қиласан,
Узок йўлдир, мени буриб миңасан,
Элда йўк ишларни нега қиласан,
Аччиқлансам, армон билан ўласан,
Мени мунча сен ҳам ҳалак қиласан,
Қалмоқшоҳнинг қизин аҳмоқ биласан.
Алпомиш деб эшитиб бўлдим интизор,
Бунча менга жабр қилмоқ недаркор,
Холинг билиб тўғри йўлга юра бер,
Чоҳ бошига энди бошлаб бора бер.
Яқинласак бирга-бирга борайик,
Қандай одам экан бориб кўрайик,
Тузук бўлса унинг холин сўрайик,
Яхши кўриб унга хизмат қилайик,
Тўғри юр, йўлларда ҳалак бўлмайик,
Кўрса кулар аҳволимни халойик,

Канизлар уйғонмай бориб-келайик.
Юришимиз қирқин қизлар билмасин,
У курғурлар гап етаклаб юрмасин,
Эл ичинда маломат сўз бўлмасин,
Бу ишимни ота-энам билмасин,
Сенинг кўнгилингга сўзлар келмасин,
Буйтиб юрганимизни биров кўрмасин.

Бу сўзни эшитиб, шохнинг қизига қараб, Кайкубод
бу сўзни айтиб турган экан:

Бу юришим, дилбар, сенга ўтади,
Худо берган якка михим ботади,
Жуда сени безовта ҳам этади,
Ҳар замон хаёлим олиб кетади,
Шохнинг қизи, ишқинг мени ўртади.
Аввал-охир бўлдим сенга интизор,
Сенинг жамолингга бўлиб гирифтор,
Жамолинг тўлишиб менга барқ ураб,
Қараганда менинг аклимни олар,
Бўлиб мудом мен ҳам сенга харидор.
Неча йил кўйингда бўлиб юраман,
Умрим ўтиб хаста бўлиб бораман,
Олис эди, мен яқинлаб қоламан,
Мен сенинг сағрингга миниб бораман,
Ўлмасам, сенинг билан бирга бўламан.
Бу сўзни айтиб шунда кетиб боради,
Товканинг аччиғи келди, билади,
Зиндоннинг бошига тўғри боради,
Товка ойим бу зиндонга каради,
Зиндон ичида бир шунқорни кўради.
Жамоли окшомни ёруғ қилади,
Бу хуснига зиндон ёруғ бўлади,
Товка кўриб бекнинг кўнглин сўради.

Товка Алпомишни кўриб, бир сўз айтиб турган
экан:

Сизга қурбон бу менинг ширин жоним,
Зиндон ичида ғариб бўлган меҳмоним,
Мен билдим, янгитдан сўраб тураман,
Сизни билиб мен ҳам хизмат қиламан,
Чоҳ ичинда кўриб сўраб тураман,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?

Сизни сўраб мен ҳам хизмат қиламан,
 Кўнглингда не гап борин биламан,
 Қалмоқнинг юртидан ҳалак бўламан,
 Сизни эшитиб меҳнат тортиб келаман,
 Отим Товка, шоҳнинг кизи бўламан,
 То ўлгунча сенга хизмат қиламан,
 Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?
 Давлатим бор, шоли-шолдам ўрайин,
 Жамолим балх уриб сенга қарайин,
 Сени лойиқ кўрса кодир худойим,
 Мендай ойим сенга чўри бўлайин.
 Зиндон бўлган бегим, сендан сўрайин,
 Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?
 Сен сўйласанг, кўнглим бўлар барқарор,
 Сен зиндонда кўп ётибсан хору зор,
 Сендан сўз сўраган Товка гажакдор.
 Ҳар на сўзинг бўлса бизга айта кўр,
 Хизматингни ойим бажо келтирар,
 Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам бир сўз деган экан:

Шоҳнинг кизи, чоҳ бошидан қарадинг,
 Нима талаб, нима бўлар муродинг,
 Не сабабдан келиб ҳолим сўрадинг?
 Азоб кўриб ширин жоним бу танда,
 Етти йилдир умрим ўтди зиндонда.
 Устингга кийганинг яшил кўк эди,
 Ғарибликда сенга кўнгил тўқ эди,
 Не сабабдан келиб, дилбар, сўрадинг?
 Менинг ҳолим ҳеч ким сўраган йўқ эди,
 Қалмоқ юрда юрган одам кўп эди,
 Зиндонга қараган одам йўқ эди.
 Бурилиб келдинг, мен ҳам ҳолинг билайин,
 Мен ҳам сенга бир яхшилик қилайин,
 Сўзим билгин, сенинг тоғанг бўлайин.
 Қайтайин зиндонда гангиган бошим,
 Қиёматча бўлар эди савашим,
 Тор зиндонда шоҳнинг кизи сўраса,
 Мен бўлайин сенинг қовми-қардошим.
 Кўнглингни бўлма сен, гул юзли дилбар,
 Сенга қанча айтадиган сўзим бор,
 Мени сўраб келган бул моҳи анбар,
 Сўраб кепсан, ўзингдадир ихтиёр.

Қалмоқ қизи, сенинг кўнглинг биларман,
Зиндондан чиқарсанг, йўлдош бўларман,
Хизматингга лойиқ ишни қиларман.
Сўз эшит, гул юзли, айтган тилимдан,
Лочин эдим, парвоз қилдим элимдан.
Қойил бўлдим худо қилган тақдирга,
Йўлиқиб қолганман ўзимдан зўрға,
Армон билан келиб тушганман тўрға,
Хизмат қилиб, шохнинг қизи, чиқарсанг,
Қариндош бўп юрай сен билан бирға.

Бу сўзни эшитиб, шохнинг қизи қайтиб жўнай берди:—Қайкубод, бу Алпомишинг ўзингга насиб қилсин. Мен оға, тоға, қариндош топмай, бунинг олдига келганим йўқ, ўзимнинг ҳам қариндошим кўп,—деди. Қайкубод айтди:—Езна, эринг бўламан десанг, бўлмайми? Алпомиш:—Сенинг кўнглингга гап келар деб турибман,—деди.—Бу ёғинг тўғри бўлса бўлади, айта бер,—деди. Шунда:—Эса айтиб кел,—деди. Қайкубод Товканинг кейинидан етди:—Қайт, эринг бўламан деяпти,—деди.

Шунда Товка келиб, Алпомишга қараб, яна бир сўз айтиб турган экан:

Худо дейин, яратганга жилайин,
Яратган холикдан мадад тилайин,
Қайта бошдан, бегим, сиздан сўрайин,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?
Мен йиғлайман қаттиқ кунда доди-дод,
Мени йўлдан қайтаргандир Қайкубод,
Чоҳ тубинда ётган энди валлакат,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?
Кулоқ солинг, бегим, айтган сўзима,
Жавоб бергин мендай сарвинозинга,
Еш тўлгандир менинг жоду кўзима,
Қора зулфим ярашгандир юзима.
Мендай ойим бўлиб сизга кўп маҳтал,
Билмам, кўнглингда нима гапинг бор,
Хар на ўйлаганинг бўлса, айта кўр,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?
Обод бўлар муна ўсган элатим,
Сенинг билан бўлар менинг суҳбатим,
Қаддингдан айланай лочин бекзодим,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?

Назар солиб соғу сўлга,
Гап бўлмайик қалмоқ элга,
Йўкса бизнинг билан бирга,
Даврон сурсак ўсган элга,
Зиндондан чиқарсам, нима бўласан?

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам бир сўз деб турган экан:

Сен сўрадинг, мен ҳам жавоб берайин
Қайта бошдан вақтинг хушлаб кўрайин,
Икковимизни кўшса кодир худойим,
Ростин айтсам, сенинг эринг бўлайин.
Ўйнаб-кулиб юрсак сайли чорвоққа,
Гохи олчи бўлсак, гоҳларда чикка,
Олиб борсак сени эл билан халққа,
Сенга йўлдош, мен ҳам эринг бўлайин.
Кеча-кундуз бўлай сенинг улфатинг,
Кетсин бошдан сенинг ғаму кулфатинг.
Зиндондан чиқарсанг, бирга бўлармиз,
Жаҳонни сайл этиб ўйнаб-кулармиз,
Душман кўрсак қамсаб бошин олармиз,
Ғанимларга каттиқ қунлар солармиз,
Дилбар, қилган хизматингни кўрармиз,
Неча кун қалмоқда даврон сурармиз.
Навода сен хизматингни аяма,
Менинг сўзим сира қиёмга олма,
Энанг билан бул отангга билдирма.
Отанг билиб каттиқ зулм қилмасин,
Қилган хизматларинг зое бўлмасин,
Чоҳ тубида мендай хонинг ўлмасин,
Қандай бўлса, отанг жоҳил билмасин.
Таг остидан бўлиб юргин хизматкор,
Биз зиндондан чиксак, кўнглинг топилар,
Майдон бўлса, бедов отлар чопилар,
Чопиб келса, бахмал жуллар ёпилар,
Ошиқиб иш қилмоқ бунда недаркор,
Ошиқмагин, ҳар нарсанинг вақти бор,
Албатта, гул юзли, бўлгин хизматкор.
Бундай деб айтди, деб ҳаё қилмагин,
Сен ҳам сира лодон кўнглинг бўлмагин,
Бу сўзимни сен ҳам оғир олмагин,
Зиндондан чиқарсанг, эринг бўламан.

Товка ойим бу сўзни эшитиб қайтди, канизларининг олдига етди. Канизлар билан маслаҳат қилиб, тўрт одамни мардикор солиб, ўзининг ўтирган ўрдасидан лаҳим қаздириб, бу сўзларни айтиб, ернинг ости билан зиндонга туширмакчин бўлди:

Мардикорга бу сўзларни айтади,
Тўрттовини ишга солиб ётади.
Товканинг ошиқлик феъли озади,
Бу тўрт одам тинмай лаҳим қазади.
Товка ойимнинг айтганини қилади,
Тупроғини билдирмай тўкиб келади,
Алпомиш деб шул меҳнатни қилади,
Қазган ғорда одам тикка юради,
Мардикорга кўп сўз тайин қилади:
— Хазон урмай боғда гуллар сўлмасин,
Пинхон сақла, ҳеч бир одам билмасин,
Тупроққ тўксанг, ҳеч бир жонзот кўрмасин.
Одам билмас ерга тўкиб келинглар,
Бу ишимни эл одами билмасин,
Билиб бу сўзимни айб қилмасин.
Ҳар на деб сўйласам, они қилинглар,
Хизматига ишлаб ҳақни олинглар,
Нима десам айтганимни қилинглар,
Билдирмай, бул ишни пинхон қилинглар,
Сўзинг бўлса менга айтиб турунглар,
Шу ишимни ўрин қилиб беринглар.

Бу сўзни тайинлаб Товка қайтади,
Тўрт мардикор лаҳим казиб ётади,
Зиндонга тўғрилаб казиб кетади.
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Шаҳар халқи бул ишлардан беҳабар,
Тинмай ишлаб ётир тўртта мардикор,
Товка ойим устидан бўлиб хабардор,
Иш бошқариб кетар бунда канизлар,
Канизларга тайин қилган бу дилбар,
Ҳеч ким сирини айтмас қирқинлар.
Хизматкорни қўймай ишга солади,
Нима керак бўлса мавжуд қилади,
Тўрттовини ишлайди пулнинг ишқида.
Нима даркор бўлса Товка берсин, деб,
Товканинг бу иши ўрин бўлсин, деб,
Халқ одами ҳеч ким билмай колсин, деб,

Товка ойим биздан рози бўлсин, деб.
 Хеч ким билмас бунинг қилган ишини,
 Пул билан ишлатган тўртта кишини,
 Шундай ишни бош бўп Товка қилади,
 Иркилмайин қазган ғорда юради,
 Мардикорлар шундай ишлаб боради,
 Товка ойим кўриб хурсанд бўлади,
 Яхши хизмат қилиб пулин олади.
 Хизмат қилиб булар қазиб кетади,
 Неча кун, неча ой бунда ўтади,
 Энди мазмуни чоҳга яқин етади.
 Бек Алпомиш чоҳда ётган тўради (р).
 Шунинг учун кўп меҳнат қилади,
 Ишқибозлик шундай нарса бўлади.
 Мардикорлар энди зиндонга етди,
 Қилган хизматлари—ишлари битди,
 Мардикорни олиб Товка ойим қайтди,
 Кўнглида бор гапни уларга айтди:
 — Бундан кетиб хаёлингни бўлманглар,
 Яхшилик кўр, ёмонликни кўрманглар,
 Узоқ яшаб, кўп йилгача ўлманглар,
 Бу сирни бировга маълум қилманглар,
 Еру дўстим, деб айтиб юрманглар,
 Бировга айтиб кўп пушаймон қилманглар,
 Эҳтиёт бўл, хеч ошқоро қилманглар,
 Товканинг сўзини ҳазил билманглар,
 Кўрсанглар ҳам хеч бир ишни кўрманглар,
 Хўш келдинглар; энди йўлдан қолманглар.
 Бу сўзни айтиб хизматкорни жўнатди,
 Ғорга қараб энди Товка ойим қайтди,
 Ғор билан Товка ойим у юриб кетди,
 Зиндондаги бекдан хабар олибди,
 Алпомиш қошига Товка борибди.
 Шундай бўлди мунда Товканинг иши,
 Хизмат қилар Товкадайин бувиши,
 Бу ғорга сиғмайди шунқорнинг боши.
 Чикарсам деб Товка умид қилади,
 Ўзи тугул бекнинг боши сиғмайди.
 Балки Товка кўнгли норизо бўлади,
 Алпомиш бўйнига қўлин солади.
 Ҳар куни бир марта бунда келади,
 Алпомиш ҳам руҳбозлик қип туради,
 Товка неча ишни умид қилади,
 Бунинг кўнглидаги ишин қилмади.

Қандай бўлса вақтин хушлаб туради,
 Товка жуда югуриб хизмат қилади,
 Нима топса, бекка олиб келади,
 Шундай бўлиб хабар олиб юради.
 Товканинг ишини кизлар билади,
 Горнинг оғзи ул ўрдада бўлади,
 Билдирмай устидан хаспўш қилади.
 Ул кунни Товка ойим зиндонда эди,
 Сурхайил кампир бунда келиб қолади,
 Қалмоқ юртда бу белгили балоди (р),
 Барча кизлар бул ўрнидан туради,
 Бу кампирни юқори ўтинг қилади.
 Кампир билиб бу замон тўрга ўтди,
 Кампир билмай энди хаспўшга етди,
 Англамай хаспўшни босиб олибди,
 Хаспўш ўйилиб кампир юмалаб қолибди,
 Кампир билмас не аломат бўлибди.
 Анча йўлга у юмалаб борибди.
 Ҳеч билмайди, бу гап қандай бўлибди,
 Ўзини ўнгғариб ғорман юрибди,
 Бу кампир ҳам у зиндонга борибди.
 Алпомишман Товка ойимни кўрибди,
 Энди кампир бир сўз айтиб турибди,
 Товка қилганини энди билибди.

Кампир икковини кўриб, айтиб турган сўзи:

Айтган сўзнинг поёмини билгин-чи,
 Ғар бўлибсан, Товка болам, ўлгин-чи.
 Устинга кийганинг яшил, кўкмиди,
 Мундай кунда сенга кўнгил тўкмиди,
 Ўз юртингда бундай банди йўкмиди?
 Сен эшитгин мендай момонг сўзини,
 Туман қипсан бек отангнинг юзини,
 Бандиларман кўрдим шохнинг қизини,
 Ғар бўлибсан, Товка болам, ўлгин-чи.
 Бошдин тожи, қўлдан бериб давлатди,
 Зиндонда бандиман қуриб суҳбатди
 Шундай ишлар, болам, сенга уятди (р).
 Бир бандига бундай интиқ бўлибсан,
 Ўрдангдан ғор қазиб бунда келибсан,
 Алпомишман суҳбат қуриб турибсан,
 Билдим, болам, қиймир жалаб бўлибсан,
 Элда йўқ расми сен ҳам қилибсан,

Мен айтайин, сен жувормак, ўлибсан,
Ғар бўлибсан, Товка болам, ўлгин-чи.
Бу сўзларни айди Сурхайил мастон,
Бу ишдан хабардор бўп бу замон,
Алпомишга энди бу кампир душман,
Кампир билди деб Товка қилди пушаймон,
Душман билди, энди иш бўлди ёмон.
Давлатли хон Сурхайилни кўради,
Ғор оғзида у гапириб туради.
Сурхайил мастонга бермай деб омон,
Ушласам солай деб охири замон,
Чирпиниб интилди унга бу замон.
Бўлмади Ҳакимнинг айтган бу иши,
Бу ғора сигмади шунқорнинг боши,
Қошида бор Товка ойдаи бувуши.
Ушла деди, Товка ойимни буюрди,
Бурилиб қочади Сурхайил айёр,
Кувиб бораётир Товка зулфакдор,
Ушла, деб чирпиниб турар бу номдор,
Букилиб ирғиди Сурхайил айёр,
Еш-да, кувиб етиб олди гажакдор.
Ойдаи Товка етиб кўнглин хушлади.
Икки кўллаб этагидан ушлади,
Зўр айёрдир, жуда силкиб ташлади.
Товка ойим ўтириб бунда қолади,
Кўйлагидан бир эн юлиб олади,
Кампирнинг корасин кўрмай қолади.
Бу Сурхайил омон-эсон қутулиб,
Шу замон ғордан чиқиб боради.
Бир ўлимдан қутулдим, деб жўнади,
Сурхайилни қиркин кизлар кўради,
Ҳаммалари кўрқиб четда туради,
Қарамай Сурхайил ўтиб боради.
Орт-сиртидан қиркин кизлар кўради,
Кўйлаги юлиниб кетиб боради,
Кўп канизлар—бари хайрон қолади,
«Қурғур айёр бир балони қилади»,
Бурилмайин кампир кетиб боради...
Бу зиндонда бўлган ишни билади,
Ҳар на гап бўлганин ўйлаб юради,
Қалмоқшоҳга кампир бориб қолади.

Шоҳнинг қошига бориб, кампирнинг гапириб турган
сўзи:

Армон билан ўлдим ғаминг е, деди,
 Қаддингдан, подшоҳим, берман ке, деди,
 Кўрганини Қалмоқшоҳга не, деди.
 Шоҳим, эшит менинг айтган сўзимни,
 Тубан қилган элда сенинг юзингни,
 Алпомишман кўриб келдим қизингни,
 Куёвлисан, шоҳим, бергин суюнчи,
 Ҳазил билма менинг айтган сўзимни,
 Тийиб ололмадинг Товка қизингни,
 Ўлдираёзди-ку менинг ўзимни,
 Жалаб билдим сенинг Товка қизингни.
 Ҳар кун бориб қурадикан суҳбатди,
 Бундай ишлар, шоҳим, сенга уятди(р).
 Бу сўзимни хўп бир ўйлаб кўрсанг-чи,
 Ҳар на айтган поёмимни билсанг-чи,
 Куёвлисан, шоҳим, бергин суюнчи.
 Муна элда қизинг бежой бўлибди,
 Ўрдасидан лаҳим казиб борибди,
 Жуда ҳам қизингнинг ақлин олибди,
 Иккови зиндонда бирга турибди,
 Бандининг ишига қизинг толибди(р),
 Эл кулдириб ёмон ишни қилибди.
 Ҳеч замонда шундай ишлар бўлами,
 Шоҳнинг қизи бандини тенг кўрами,
 Эси бўлса банди билан юрами?!
 Элда, шоҳим, қизинг шундай иш қилар,
 Подшолар шаънига бу иш недаркор,
 Шундай иш қилибди қизинг муштипар,
 Омон-эсон кўриб келдим муқаррар.
 Сендан ўзга одам бўлса бу ишга,
 Раҳм қилмай бундай қизни ўлдираар.
 Ўзинг билиб сен бир ишни қилгин-чи,
 Кўриб келдим, куёвлисан, суюнчи.

Шунда бу сўзни эшитиб, Қалмоқшоҳ туриб айтди:—«Ўзингдан чиққан балога, қайга борарсан давога». Товка бориб уйтиб юрса; сен бизга Алпомишни маст қилиб бермадинг, бир балони маст қилиб бердинг, чириб ўлиб кетади, деб зиндонга солдинг, ҳаммага ҳам ташвиш бердинг, шў ишларни бекор қилдинг. Бундан чиқади, бул ўлмайди экан.

Сурхайил мастон туриб айтди — Сен подшосан, ни-ма қиламан десанг, ҳукминг етади, беш юз аравани кўшсанг, Зил тоғига буюрсанг, тош юклаб келса, Алпо-

мишнинг зиндонини тош билан кўмса, устидан тош босар, ҳар ёғидан ер қисар, шунда ўлмаса, бул ўлмайди экан,—деди. Бул сўзни эшитиб, Қалмоқшоҳга маъқул тушиб, беш юз аравани тошга жўнатди. Товка бу хабарни билиб, аравакашларнинг олдига чиқиб, бу сўзларни айтиб турибди:

Чечанни сўйлатган қизил тил бўлсин,
Сенга айтган менинг сўзим шул бўлсин,
Душманнинг шавкати келиб эл бўлсин,
Баринг бирдай отинг қўшиб борасан,
Ҳалак бўлган қариндошим, йўл бўлсин?
Ҳали ҳам қайтинглар, бундай қилманглар,
Мени десанг, тоққа-тошга борманглар,
Сурхайилнинг етагига юрманглар.
Хизматкорсан, кўп ишлардан беҳабар,
Зил тоғида бордир битта аждаҳор,
Борсанг, аждаҳорга бўларсан дучор,
Қайтгин энди тоққа-тошга борманглар.
Аждаҳор дамига дучор бўлманглар,
Ўз жонингга бекор жабр қилманглар.
Сен борсанг, аждаҳор ютар ўзингни,
Қайтиб кўролмайсан улу қизингни.
Менинг айтган сўзим ҳазил билмагин,
Ҳали ҳам қайтиб, ўзингни ҳалак қилмагин,
Сен бола-чақангни кўрмай ўлмагин,
Баринг тўп бўп чуваб йўлга кирмагин.
Қариндошлар, билмадинг-ку ишингни,
Эгам гангитдими сенинг бошингни,
Тоғдаги аждаҳор ейди гўшингни,
Кўролмайсан элда деңги-дўшингни.
Аждаҳордир, ул ишқирган зўрабор,
Тортганда кетади дамига тоғлар,
Шундай зўрга бориб бўлмагин дучор,
Қайтгин энди сенинг нима жонинг бор,
Бекор бориб унда ўлмак недаркор?!
Сурхайил сўзиман кетиб борасан,
Борсанг келмай, Зил тоғида қоласан,
Баринг бирдай якка мазор бўласан,
Бола-чақанг ебир-есир қиласан,
Ҳали ҳам қайт, икки бошдан ўласан,
Мунга борсанг, кўп пушаймон қиласан,
Ўз бошингни қутқаролмай қоласан,
Қайт энди, беҳуда ғариб ўласан.

Бу сўзни эшитиб, аравакашлар ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Бизлар Сурхайилни нима биламиз,
Шоҳ буюрди, бизлар қандай қиламиз,
Қалмоқшоҳнинг хизматкори бўламиз,
Ажал етса, армон билан ўламиз,
Қайтолмаймиз, ҳар гап бўлса борамиз,
Бу тақдирда не ёзилган кўрамиз,
Агар қайтсак, Қалмоқшоҳдан ўламиз.
Шоҳ сўзини биз мухтасар биламиз,
Қайтарма, ўлсак ҳам бизлар борамиз,
Азали тақдирга нимиш қиламиз.
Отга солиб арпа билан ийирди,
Қор ёкканда карвон солар чийирди,
Зил тоғига шоҳим бизни буюрди.
Беш юз киши анжом чоғлаб борамиз,
Қалмоқшоҳнинг айтганини қиламиз,
Сенинг сўзинг билан қайтсак ўламиз,
Қайда борсак биз тутулиб қоламиз,
Қайтармагин, шоҳнинг кизи, борамиз,
Таваккални бир худойга қиламиз.
Устингга кийибсан гулгун қирмизи,
Шундай бўлди сенга хизматкор сўзи,
Бизни сен қайтарма, ул шоҳнинг кизи.
От ҳайдайик, Зил тоғига борайик,
Омин деса париштаю малойик,
Сайл этиб дунёни бизлар кўрайик,
Нима бўлса бизлар бориб-келайик.
Қайтармагин, бизлар тоғда юрамиз,
Қалмоқшоҳ сўзини ўрин қиламиз,
Бизлар қайтсак, қандай шоҳга борамиз,
Аждаҳор йўлиқса қандай қиламиз,
Бир худога бизлар йиғлаб кўрамиз,
Қайтармагин, ажал етса ўламиз.

Бу сўз билан қайтмай, аравакашлар жўнаб кетди. Товка ойим буларни ўз кўзи билан кўриб, қайтиб зиндонга келиб, Алпомишга қараб, бу сўзни айтиб турган экан:

Кўздан ёшим мунчок-мунчок тизилди,
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди,
Елғончи дунёдан ризкинг узилди,

Сенга қараб менинг кўнглим бузилди.
Бошингдан кетгандир тожи давлатинг,
Ажал етиб, энди тўлди муҳлатинг,
Бир иш билиб қолмас менинг тоқатим,
Ғариблик элларда қолди жасатинг,
Қунба-қундан зиёд бўлди меҳнатинг.
Сенинг билан бирга Қўнғирот бормадим,
Чўринг бўлиб хизматингни қилмадим,
Ўз юртингга бориб даврон сурмадинг,
Мендай ойим билан ўйнаб-қулмадинг,
Ҳозир бўлган ишни, хоним, билмадинг,
Ғарибликда ғариб ўлган, султоним!
Ғам билан сарғайди гулдайн дийдор,
Эли-халқинг сендай шоҳга интизор,
Бу қалмоқлар билдим сени ўлдирар,
Қавми-қариндошинг элда беҳабар.
Ғарибликда қазонг етиб боради,
Душман сенга қаттиқ азоб беради,
Йиғлай бергин умринг охир бўлади.
Дод деганда эшитмайди сўзингни,
Бадбахтлар тўрт қилар икки кўзингни,
Сарғайтади бунда сенинг юзингни,
Ўлдирар бадбахтлар сенинг ўзингни.
Муштипарман, не иш келсин қўлимдан,
Армонда айрилдинг ўсган элингдан,
Армонман айрилдинг мендай гулингдан,
Умидингни узгин ширин жонингдан,
Такдиринг бўлмади ўсган элингдан,
Сен бандисан, ҳеч иш келмас қўлингдан,
Ғарибликда ғариб ўлган, султоним!

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш: — Қалмоқлар бир зулм қиламан деганини эшитгансан, ул сабабдан бу сўзларни айтдинг сен, — деб бу сўзларни айтиб, тасалла бериб турибди:

Худодан беамр ишлар бўлама,
Ажал етмай бунда чибин ўлама,
Ўлдирар отангнинг қўлидан келами,
Ўлар деб сен кўнглинг бўлиб жилама.
Хизматингга қурбон бўл ширин жони,
Хафа бўп йиғлама, лодон, бемаъни,
Ажал етмай, ўлмас Бойсиннинг хони,
Беамр чиқмайди чибиннинг жони,

Бизни ўлдиролмас калмоқ султони,
Хозир бизга макон шоҳнинг зиндони,
Бу сўзингнинг йўқдир, дилбар, поёни.
У калмоқлар бир лопини ургандир,
Шундай қилармиз деб гапириб тургандир,
Айтган сўзин сендай ойим билгандир,
Ўлдиради деб ул кўнглиннга келгандир,
Қалмоқ сўзи сени диққат қилгандир,
Қалмоқ ўлдиролмас мендай полвонди,
Хаёлиннга неча сўзлар келгандир,
Душман сўзи сени дилтанг қилгандир,
Ўлар деб ғам ема мендай ўғлонди.
Худо қилганига рози бўлганди.
Неча йиллар бу зиндонда турарман,
Ўлмасам бир куни озод бўларман,
Қалмоқларнинг тандан бошин юларман,
Хафа бўлма, дилбар, шодмон қиларман.
Бир чангғириб қалмоқдай юртинг,
Зарбимдан титраса муна элатинг,
Очилар бир куни ўлмасам бахтим.
Эсга олдим ўсган мамлакатимни,
Мен сўрайман миниб келган отимни.
Етти йил зиндонда хор бўлган бошим,
Хеч хабар билмади қавми-қардошим.
Жилва қилар бу эсимда элатим,
Етти йил зиндондир менинг муҳлатим,
Қалмоқлар кўлида бормикан отим?
Жонивор бор бўлса, менинг қанотим,
Борин билсам тоша келар ғайратим.
Эшитгин гул юзли айтган додимни,
Отанг ўлдирганми менинг отимни?
Еш тўлдирма, бунда жодугар кўзи,
Банди бўп бормикан Бойчибор ўзи?
Билсанг, хабар бергин, калмоқнинг қизи.
Тўтиё айларам изингни тавоф,
Кўп ишларни қилдинг бизларга савоб,
Сен билсанг, сўзима бергайсан жавоб.

Бу сўзни эшитиб, шоҳнинг қизи ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Кўрганим йўқ, хоним, ўсган юртингни,
Нишонини айтай, билгин отингни.
Отамнинг кўлида бир от турибди,

Оёғига темир парчин урибди,
 Ул бўйнига чўяндан ғул солибди,
 Душман дейишиб отга азоб берибди,
 Етти йилдан бери азоб кўрибди,
 Етиб туролмайти, шундай бўлибди,
 Хафа бўлиб бошин ерга солибди,
 Жуда ҳам жонивор ғамгин бўлибди,
 Қалмоқ кўпи шундан хадик қилибди,
 Ўзбакнинг оти деб бари юрибди,
 Хоним, отинг шу чибор от бўлади,
 Шундай бандда азоб кўриб турибди.
 Ҳеч бир одам уни парвариш қилмас,
 Қараб ҳеч ким унинг кўнглини билмас,
 Ҳеч ким қараб унинг олдига бормас,
 Ул азобдан, хоним, отинг қутулмас,
 Билдим унга ҳеч ким ему ўт бермас,
 У банддан чиқмоққа қуввати келмас.
 Кўрдим ўзи ҳайвон экан зўрабор,
 Қалмоқ юртда от бўлмайти баробар,
 Етти йилдан бери шундай бўп ўтар,
 Азоб тортиб ётир отинг Бойчибор.
 Кимники эканин нима биламан,
 Гузарим тушганда кўриб қоламан,
 Кўрганимни, хоним, айтиб бераман.
 Ўз юртингда сен ҳам бексан, тўрасан,
 Етти йилдан бери азоб кўрасан.
 Ўзинг қандай бўлсанг, отинг ҳам шундай,
 Қалмоқлар қилганди отингни андай.
 Шул фикрда ул жонивор туради,
 Етти йилдан бери азоб кўради.

Шунда Алпомиш бу сўзни эшитиб, Товкага бу сўзни тайинлаб турган экан:

У қалмоқлар мени банди қилгандир,
 Маст қилиб қабоҳат кунлар солгандир,
 Ўз отима судиратиб ургандир,
 Олиб келиб чоҳ бошинда тургандир,
 Чоҳга ташлаганин отим кўргандир,
 У жонивор мени ўлди билгандир,
 Менинг учун аза тутиб тургандир,
 Ҳеч ким билмас аза тутган ҳайвонди!
 Қулоқ сол, гул юзли, айтган тилима,
 Исрик нишон берай сенинг қўлингга,

Бориб тутат отим турган ерина,
Исим борсин Бойчиборнинг бурнина.
Сўнгра менинг тириклигим билади,
У отнинг зарбини қалмоқ кўради.
Айтганини бу Товкага беради.
Туриб Товка энди шундай йўл тортди,
Исирикни олиб таблага етди,
Қалмоқларга билдирмади, тутатди,
Тутаган бул ис бориб Чиборга етди,
Отнинг кўнгли анча равшан бўлибди,
Кўнглида Ҳакимбек келгандай бўлиб,
Ерга солган бошин баландга олиб,
Жониворнинг кўнгли равшан бўлади,
Бу таблада дувлаб ҳайвон кишнади.
Ғулу занжир майда-майда бўлади,
Бу парчиндан ўзин озод қилади,
Бу шаҳардан кишнаб кетиб боради,
Мурод тепа қараб энди жўнади.
Қалмоқ кўриб бари ҳайрон қолади,
Ўзбак оти нега бундай қилади?
Чокдан бу от қутурди деб юради,
Жондан тўйган бунга дучор келади.
Қалмоқ бари ҳайрон бўлиб қолади,
Ўрдасига Товка келиб туради,
Бу ишни қалмоқлар кимдан кўради?!
Бу безавон дувлаб кишнаб боради,
Зиндоннинг бошига бориб қолади.
Ҳаволаниб учган суқсур шайланди,
Қалмоқлар ичига ғамлар жойланди,
Саросима бўлиб бари ўйланди,
Кўринг назаркарда бекнинг Чибори,
Етти марта бу зиндонни айланди.
Ховирини паст қилиб шундай қаради,
Чоҳ тубинда Ҳакимбекни кўради,
Бекни тирик эканини билади,
Қуйруғин кўтариб ўйин қилади.
Назаркарда кўринг энди ҳайвонди,
Қанча азоб, ғамдан қутулиб келганди,
Ҳеч азобни кўрмагандай бўлганди (р).

Ҳакимбек отнинг келганини кўриб, азизларни шафе келтириб, бу сўзни айтиб турган экан:

Азамат мард эдим, бўлмайн ночор,
Дўстга зор айлама, душманларга хор,

Шоҳимардон, шоҳи Кавсар йўл бошқар,
Алининг шогирди Бобои Қамбар,
Али билан йўлдош Молики Аждар,
Раҳмат дарё тошар ул файзи сахар,
Раҳматингдан мендай мискин умидвор,
Раҳмат дарёнг тоша тилар дарвишлар,
Садағанг бўлайин имом, чилтонлар,
Раҳм айлаб, ёр бўлинг ночор кулларга.
Дунёдан ўтдилар ўн икки Аҳмад,
Жону дилман қилди худога хизмат,
Садағанг бўлайин Расул Муҳаммад,
Отингдан айланай Қозиюл ҳожот,
Ўлимнинг кечин бер, имонга қувват,
Аввал берган бош давлатинг — тансиҳат,
Шайтондан имонни сақланг саломат,
Ҳазрати Нўғой, эр Бахшойиш ё мадад,
Мазгилинг Ғазира, шайхи Худойдод,
Мерганларнинг пири Жамшиду Аҳмад,
Раҳм айлаб, ёр бўлинг ночор куллара.
Умматим денг, ё Муҳаммад Мустафо,
Бировларинг шери даргоҳ, босафо,
Садағанг бўлайин канизи даргоҳ,
Мазгилинг Машҳадда, имоми Ризо.
Парпи ота мададкор, бир ҳиммат гузар
Бунда мадад берса, Новка, Боғмозор,
Октош тирғишлидир, бири Ермозор,
Ҳазрати Миркуллол, биридир Қўчқор,
Авлиё, анбиё бўлинг мададкор,
Бу сўзни айтиб шунқор ҳожатин тилар,
Бир каромат айланг, азиз чилтонлар.
Тор зиндонда худо деди, жилади,
Қулоч ёйиб ҳожатини тилади.
Холиқсан, каримсан, қаҳрингдан қутқар,

Қодир обло ўзингдадир ихтиёр,
Шоҳизинда, эр Дониёр, пайғамбар,
Хўжаи Зумрати, Хўжаи Аҳрор,
Бобо якка пирсиз, эр Хўжамозор,
Эшони сулик Сўфи Оллоёр,
Манчил билан Хўжа Исхок, бўлинг ёр,
Қадамжойинг дейди Шаҳрисабз шаҳар,
Садағанг бўлайин, Ҳазрати Лангар,
Хўжа Юсуф Ҳамадоний, бўлинг ёр,
Хўжа Аҳмад, Башир, Хўжайи Чорчинор,

Комил пирлар, бўлинг энди мададкор,
Бир назар айласа азиз чилтонлар.
Бу сўздайтиб Ҳаким ўғлон туради,
Бунинг йиғлагани қабул бўлади,
Жами азизларнинг руҳи келади,
Чилтон келиб кўп тарбият қилади.
Зиндон бўлганига етти йил ўтди,
Энди олди бошдан ғаму кулфатди,
Бекнинг оти бир ағанаб турибди,
Қўл очиб чилтонлар дуо қилибди,
От куйруғи боз қирк кулоч бўлибди.
От куйруғин у зиндонга солибди,
Ҳакимбек белига бойлаб олибди.
Жонивор зўр уриб шу замон тортди,
Бойчиборга пирлар берди қувватди,
Ҳакимбек у замон зиндондан чикди,
Дунёни кўргандай бўлиб қолади,
Ҳакимбек отини тавоф қилади.
Иккови айрилиб етти йил ўтган,
Устида абзали эскириб битган,
Абзали бир-бирига қовиб ҳам кетган.
Айил-пуштанини отнинг бўшатди,
Тери, шилтасини энди ушатди,
Яланғочлаб жониворни қашлабди.
Қашлагани отга ёкиб қолибди,
Ўкраниб бул айланиб турибди,
От билан топишиб шукур қилибди,
Қалмоқ халқи бул узокдан кўрибди,
От олдинда кўрди, биров турибди.
Қалмоқлар ботмайди, бўйлаб қаради,
Боролмайди, бул узокдан кўради,
Бир-биридан кўрдингми деб сўради.
«От олдиндаги одамдай балодир,
Мазмуни Алпомиш чиқиб қолади,
Чикмаса отнинг олдидаги ким бўлади?!»
Қалмоқлар тўлиғиб кўрқиб қолади,
Шаҳарда тўплиғиб анча юради,
Кўрмаганга кўрган хабар беради.

Аравакаш яқин келиб қолади.
Меҳнат кўриб жуда азобни тортган,
Беш юз аравага тошини ортган,
Қичаб юриб бари йўлни тўзитган,
Яқинласа, Алпомиш чиқиб ётган,

Кўрди шундай отини эгарлаётган.
Омон-эсон чикибди шундай полвон.
Чоҳ бошида Алпомишни кўради.
Билса, Зил тоғида деган аждаҳор,
Зиндоннинг бошидан пайдо бўлади.
Бирдан кўриб ғалжирашиб қолади,
Отни ташлаб бари қочиб боради,
Қалмоқшоҳга бориб хабар бермакчун,
Айтар сўзин билолмайин боради.
От-арава чўлда қолиб кетади,
Пиёдалаб шоҳ қошига етади.
Энди ўлдик деди, шоҳга боради,
Қалмоқшоҳга булар хабар беради:
— Зиндондан Алпомиш чикиб қолибди,
Кўрдик бизлар от эгарлаб турибди,
Аравакаш кўриб хабар берибди,
Қалмоқ юрти ғалағул бўп юрибди.
Қарасанг, бир дамда келиб қолади,
Билгин, қалмоқ, юртинг вайрон бўлади,
Аждаҳордан чўртта ёмон балоди (р),
Ҳаракат қил, ким баробар бўлади.
Уни кўриб келган биздай хизматкор,
Бевахм бўп турма, шоҳим, муқаррар.

Бу сўзни эшитиб қанча амалдор,
Қарнай-сурнай бўлди юртига хабар,
Йиғилади шоҳдан инъом олганлар.
Шоҳига айтар у зиндондан чикибди,
Чиққанини халойиқлар кўрибди,
Кўрганлари келиб хабар берибди,
Қалмоқ шоҳи анжом тузаб турибди.
Шу замонда қалмоқ подшо буюрди.
— Лашкар тузиб энди йўлга солинглар,
Бу шаҳарнинг атрофини олинглар,
Сиёсатман кейинга қайтаринглар,
Келса қайтмай туриб уруш қилинлар,
Қолмай, лашкар, энди равон бўлинглар,
Менинг амрим тутиб бундан боринглар,
Ўзи кетсин, юртни кўриб турунлар.
Бу сўзларни айтди қалмоқнинг шоҳи,
Отланди анжомдор қанча сипоҳи.
Қалмоқ юртга шу овоза бўлади,
Байдоқ байдоқ лашкар чикиб жўнади.

Намойишга карнай тортиб,
Сиёсатга тўплар ортиб,
Шаҳарларни гумбурлатиб,
Қалмоқ лашкари жўнади.
Бари қалмоқ кўнглин бузиб,
Хар тарафга нома ёзиб,
Жўнади қалмоқ жам булиб,
Хар кўча аскарга тўлиб.
Жўнаётир баланд-пастда,
Саф-саф бўлган, даста-даста,
Хабар бўлиб чапараста.
Отли лашкар илгариди,
Пиёда аскар кейиниди.
Ўнгу сўлни лашкар опти,
Бу шаҳардан чиқиб бўпти,
Кейин қулоғига теккан,
Сўгин келиб қўшилаяпти.
Ҳали келган йўқ-ку ботир,
Лашкар қўниб, тикиб хотир.
Саф-саф бўлиб лашкар турди,
Шаҳар қўримоқчин бўлди.

Алпомишни кўриб, Алпомиш ҳам бу лашкарни би-
либ, ёв-яроғини илми қаромат билан чилтонлар бериб,
уруш-яроғини ғамлаб, отланиб, қалмоқларнинг устига
бу сўзларни айтиб кела берди:

Икки дунёда раҳбарим,
Марди майдоним, ё Али
Изларам сиздан шафоат,
Чобук суворим, ё Али.
Йигит пири Шохимардон,
Мадад берса шери Яздон,
Тиларман кодир худодан,
Бу майдонда бергин омон.
Очилгайми менинг бахтим,
Бузарман қалмоқлар рахтин,
Сенинг чиққан тожу тахтинг,
Ё сеники, ё меники.
Йўқдир, қалмоқ, пойимларинг,
Қўп юракда войимларинг,
Ўрдадаги ойимларинг,
Ё сеники, ё меники.

Хафа фалак солма зулм,
Бемаҳал етмасин ўлим,
Сўраб ётган катта элинг,
Ё сеники, ё меники.
Кўрганда қолмас тоқатим,
Кўп бўлди менинг меҳнатим,
Сўраб ётган сенинг юртинг,
Ё сеники, ё меники.
Бек Ҳаким зиндон бўлади,
Эгам бизни қутқаради,
Майдонда кимлар ўлади,
Бу савашда ким қолади,
Қолган бу ишни кўради.
Ғамингни егин, қалмоқлар,
Юртинг ўртада қолади.
Бу сўзларни айтиб қайсар,
Саф-саф бўп турди қалмоқлар,
Бедов отга қамчи уриб,
От кўйди шундай аждаҳор.
Ярашиққа тикиб чотир,
Елғиз от кўйгандир ботир,
Хитойчалар патир-путур,
Отилиб майдон ичинда.
Кўрганларнинг ақли элтиб,
Боз кўрсам деб бўлиб интик,
Бу майдонда қора милтик,
Отилиб майдон ичинда.
Бедовга заррин айиллар,
Бу ишга душман қойиллар,
Шобғон милтик, жазойиллар,
Тўп бузар майдон ичинда.
От чопади алвон-алвон,
Бандам деса кодир мавлон,
Шундай қилиб бек Ҳакимхон,
Қон тўқар майдон ичинда.
Қилич келиб алаб-алаб,
Олтин коса гулгун шароб,
Ичилиб майдон ичинда.
Бу майдонда бедов отлар,
Аждаҳордай катта тўплар,
Ишқирар майдон ичинда.
Бир-бирига келиб ғолиб,
Ботир урушмоққа толиб,
Ҳаким ёлғиз уруш қилиб,

Чиккан зиндондан қутулиб,
Кўринг бундай валломатди,
Мингандир Бойчибор отди,
Ҳаким бекдир, тикка чопса,
Оғир сафни бузиб кетди.
Нечовга солиб қиличди,
Чапараста кесиб бошди,
Елғизман деб қараб турмас,
Алпомиш танҳо савашди.
Бир нечанинг ақли шошди,
Ота боладан адашди,
Кўп қалмоқ билан уришди.
Заҳмат ўтиб жондан кечган,
Қиличидан қонни сочган,
Кўп қалмоқ билан санчишган,
Ўликларга ғажир тушган,
Қалмоқ билан кўп суришган.
Елғиз юрибди Ҳакимхон,
Ёнг ёғида кўпдир душман,
Сира парво қилмас султон,
Бермасман дейдику омон.
Қалмоқ келар тўғиб босиб,
Қайтмас майдонда савашиб,
Мард йигит дарёдай тошиб,
Бир нечанинг ақли шошиб,
Қайтма дейди қалмоқ бари,
Ўртага олар чувуллашиб.
Қайтмай саваш қилинг, дейди,
От кўя бер баринг, дейди,
Агар қайтсанг шўринг, дейди,
Ўласан бунда баринг, дейди.
Сўз айтиб қалмоқнинг шойи,
Ажаб қирғин бўлди жойи.
Илгариди соп ботирлар,
Совут-қалкон кийган қайсар,
Уруш майдонин ахтариб,
Булар бекка дучор бўлар.
Кўринг Алпомиш ишини,
Қандай ботир чиқиб қолса,
Қўймай кесади бошини.
От остида калла қолди,
Балки қалмоқ ўлжа бўлди,
Қора ерга қон тўкилди,

Қалмоқлар ўйланиб қолди,
Ўнгу сўлни туман олди.

— Билмаймиз бу қандай кунди (р),
Омон қолмоқ гумон бўлди,
Бизга охир замон бўлди,
Елғиз ўзбак ёмон бўлди,
Танҳо солди бу қирғинди.
Елғиз, кўп лашкардан қайтмас,
Бунга ўтмас тиғу олмос.
Ҳеч парво қилмайди шағалмас (т),
Ҳеч одам баробар келмас,
Адо қилмай сира кўймас,
Баримизни қирмай тинмас.

Шуйтиб титрайди кўп душман,
Ҳар дара ўликка тўлган,
Бу орага қон тўкилган,
Қон билан қорилиб қолган,
Қайтмай Ҳаким қилиб майдон.
Кесилди душманнинг боши,
Сел бўлди қалмоқ кўз ёши,
Шулдир Ҳакимбекнинг иши.
Қалмоқ кўпдир, тоб беролмас,
Бунга рўбарў келолмас,
Кўлида бор кескир олмос,
Сермаганда жон қутулмас.
Нечовларин чопиб ўтди,
Қалмоқ юртини бўзлатди,
Бундай юртни изиллатди,
Жуда қалмоқни кўрқитди,
Ушлаганини берқитди,
Ҳаким шундай чопиб ўтди,
Нечовлар ярадор ётди,
Бир хили бўлиниб кетди.
Майдон бўлса кўнглин хушлар,
Кўлида ўткир қиличлар,
Ғанимнинг сирини фошлар,
Шундай бўлди бу урушлар.
От кўйишар якка-якка,
Тутуни чиқиб фалакка,
Синғиниб қарим, самадга,
Танҳо чопар кўп қалмоққа.
Ҳар тарафдан камсаб келар,
Келганига қилич солар,

Қалмоқлар ўйланиб қолди,
Қанчасини олдиға солиб,
Етганининг бошин олар,
Қочиб-қувиб уруш қилар,
Бунда ажаб қирғин бўлар.
Неча вақтлар уруш бўлди,
Жуда майдон туруш бўлди,
Ботирларга хўб иш бўлди.
Кўринг бундаин полвонди,
Сулатгандир неча танди,
Қалмоқларни тўплаб олди,
Кўп қалмоқлар қочиб берди.
Тоб бермас сиёсатига,
Тоқат қилиб туrolмайди,
Ҳакимбекнинг ғайратига.
Қочиб бораётир шошиб,
Шошгандан бир-бирин босиб,
Кейин қолсак ўлдик, дейишиб,
Бир балоға қолдик, дейишиб,
Қочқинчи шаҳарға борди.
Дўқондорлар анг-танг қолди,
Олд-ортиға карамайин,
Қочқинчилар ўта берди,
Бир нечалар сўраб қолди,
«Урушларинг қандай бўлди?»
Бир нечалар жавоб айтиб,
«Биздайин қочган қутулди,
Кейин қолган бари ўлди,
Қарамай йиққин дўқонди,
Тоза қувиб келиб қолди».
Кўринг энди Қалмоқ юрtdи,
Бир тўполон бўлиб қолди,
Қочқинчига шаҳар ичи,
Қолмай кўча тўлиб қолди.
Айтгандай қайсар Ҳаким
Ортин тўплаб келиб қолди,
Қочганини солиб қолди,
Теккан қалмоқ ўлиб қолди,
Жазосини кўриб қолди.
Кўлда қилич яланғочди (р),
Шаҳарға яқин етишди,
Тағин келиб қалмоқ билан
Шаҳар ичра аралашди.
Ошиқ фаҳми оқшом кеча,
Ҳолин билмайди бир неча,

Конга тўлди ҳар бир кўча,
Бек Алпомишнинг зарбидан
Қолмади расталарда косиббачча.
Тош кўрмаган гоҳ кўчалар,
Тош ўрнига бош кўргандир,
Сув кўрмаган гоҳ кўчалар,
Сув ўрнига кон кўргандир.
Ўлик айқашиб қолгандир,
Ададсиз қалмоқ ўлгандир,
Жуда ҳам тўплаб қиргандир,
Ачиниб бунда келгандир,
Етти йил азоб кўргандир,
Шуйтиб ўчини олгандир.
Ўлдирганди кўринганди,
Чорси, регистон борганди,
Мурдалар каш-каш бўлганди (р).
Қилиб майдонда хурушни,
Кўрсатади шундай ишни,
Қайтмайин қилиб урушни.
Майдонда ирғитди отди,
Кўп қалмоқни изиллатди,
Ёвга отини қаратди,
Раббим деди, қилич тортди,
Аламларни кесиб ўтди,
Неча туғларни йиқитди,
Қалмоққа ишни кўрсатди,
Юрак-бағрини доғлатди,
Хотин-қизини изиллатди,
Зўрлигин полвон кўрсатди.
Қулоқ сонг бекнинг тилига,
Душман чиқолмас йўлига,
Оралайди қайсардай бўп
Бунда қалмоқнинг элига.
Қалмоқлар қолмасини билди,
Адади йўқ, қийраб қолди,
Шундай ўсал ўйин бўлди.
Сурхайил йўлиқиб қолди,
Эна, деди бу бек Ҳақим,
У айёрни ушлаб олди.
Неча сўзни ундан сўрди,
Уларини кампир билди,
Гапирмакка тили бўлмай,
Ияги шақирлаб қолди.
Қилич билан бошга солди,

Уриб икки бўлак қилди,
Шоҳнинг дарвозасига илди,
Ҳаким шунча қирғин қилди,
Алпларнинг авлодидан
Регистонга биров келди,
Отини ўйнатиб турди.
— Ўзбак, шундай қиласанми,
Сен ҳаммани қирасанми,
Қўяр деб ҳам индамасам,
Сира кетмай юрасанми?!
Анка полвон дейди мени,
Жазонгни берарман сени.
Мен алпларнинг авлодиман,
Сенга бермасман-ку омон,
Мен энди майдонга келдим,
Қутулиб кетмагинг гумон.
Ўлмай туриб илгаридан
Кета берсанг бўйми сен ҳам.
Чиқиб қалмоқнинг элидан,
Қутулмоғинг мушкул бўлди
Анка полвоннинг кўлидан.
Бу сўзни эшитди Ҳакимхон,
Яқинлаб борди шу замон.
— Нима дейсан аҳмоқ душман?
Тентак бўп чиқдинг элингдан,
Ҳеч иш келмайди кўлингдан.
Бек Алпомиш дейди мени,
Ким тентак қип юборди сени.
Холинг билиб жўн юрмаган,
Умрида майдон кўрмаган,
Ўз ўйинда лофчи бўлиб,
Сен баччағар эл кулдирган.
Жондан кечсанг, мана майдон,
От чачасидан қизил қон,
Армон билан ўлдинг душман,
Хоҳи юр, хоҳи пушаймон.
Ботирман деб элда юрган,
Кўчада одам кулдирган,
Ботирсан сен, тентак қилган,
Ўлар вақтинг яқин келган,
Ажал сени шердил қилган,
Шуйтиб сен майдонга келган.
Эу сўзни айтди Ҳакимхон,
Сўз айтади қалмоқ душман:

— Ўзбак, сендан кам эмасман,
Сира дамингни емасман,
Мен сени одам демасман,
Ҳолинг билгин, кетгин, ўзбак,
Мен сенга омон бермасман,
Ўлдирмай сира қўймасман.
Ўз юртингни кўролмассан,
Мендан омон қололмассан.
Аввалдан индамай турдим,
Қоражон дўстисан билдим,
Шўйтиб сени ҳурмат қилдим.
Бекор кўп одамни кирдинг,
Ҳолинг билиб кетгин, ўзбак,
Бу Анқага дучор бўлдинг,
Қочмасанг, бил тайин ўлдинг.
Бу сўзни айтди Анқа полвон,
Сўзига кулди Ҳакимхон,
Бойчиборга қамчи уриб,
Қошига борди ул замон.
Анқа отга қамчи чатди,
Қалтак билан солиб ўтди,
Ҳакимга кор қилмай кетди.
Суғуриб кескир пўлатди,
Отни қимсиб сермаб ўтди,
Онинг бошин олиб кетди,
Анқа полвонни сулатди,
Дўстаман бўп ерда ётди,
Бир лоф билан ўлиб кетди.
Кўп ўлгандир қалмоқ гачча,
Ҳолин билмай ўлди неча.
Нечовлар майдонда турди,
Қиличнинг дамида ўлди,
Қалмоқ шоҳи яқин келди.
Тойчи қалмоқ юриш қилди,
Ўзи тушиб уруш қилди,
Ботирлари гирдин олди,
Бир-бирига найза солди.
Неча найза ғорат берди,
Шундай ажаб уруш бўлди,
Қалмоқ шоҳнинг билмаганин билдирди,
Қалмоқнинг шоҳини Ҳаким ўлдирди,
Қолганини айтганига кўндирди.
Бек Алпомиш Қалмоқшоҳни ўлдириб, қалмоқлар-
нинг захрасини олиб, сиёсат қилиб юриб эди. Бир ерда

Кайкубод йўликиб қолди: — Кайкубод, сен зиндонда бизга кўп хизмат қилдинг. Қалмоқшоҳни ўлдирдим, шу юртга сени подшоҳ қилиб, Қалмоқшоҳнинг қизи Товкани сенга олиб бериб кетаман. Қалмоқлардан давлат қайтди, навбат бизга етди. Сенинг ўлдирганинг ўрол, сўйганинг ҳалол. Қалмоқларнинг кўзича сен мендан зўр бўлгин, қандай сиёсат қилиб гапирсанг, мен кўнглимга оғир олмайман, — деди.

Бу сўзни айтиб, қалмоқларни замлаб турди, билмаган киши бўлиб, таёғини судраб, Кайкубод бориб қолди. Буларнинг ваъдасидан қалмоқларнинг хабари йўқ эди. Кайкубод сиёсат қилиб, Ҳакимбекка қараб, бу сўзни айтиб турибди:

Еш ўғлонсан, сенинг ишларинг бекор,
Қалмоқшоҳ нимага бўлди гуноҳкор,
Армон билан ўлган қанча қалмоқлар,
Ҳар билагим енгга сиғмас, зўрабор,
Менинг билан ҳеч ким бўлмас баробар,
Мунча ғавғо бир ўзингга не даркор?!
Елғизсан-ку, қиладиган ишим бор,
Кайкубоднинг айтган сўзи бул бўлар.
Аччиғлансам мен қиларман ишингни,
Танимайсан мендайғаччоқ¹ кишингни,
Таёк билан қилайинми ишингни?!
Шундай қилиб ётир энди сиёсат,
Билса ҳам билмамиш бўлди валламат.
Гапига қалмоқлар ҳайрон қолади,
«Шўрли чўпон нега бундай қилади,
Бир урса, бу бойқиш тайин ўлади,
Ҳолин билмай сиёсат қин келади».
Кўтарилиб Кайкубод дўклаб туради:
Одамман деб ўз бошингга юрибсан,
Одамига йўлиқмай маст бўлибсан,
Бу сўзларни айтар Кайкубод ночор,
Нима гуноҳ сенга қилди қалмоқлар.
Тўкибсан кўзидан селоб ёшини,
Сен кесибсан Қалмоқшоҳнинг бошини,
Сулайтиб талайнинг гавда-лошини,
Сен кўргин-да мендай чўпон ишини
Аччиғлансам билганимдай қиларман;
Отингни олиб сени бойлаб оларман,

¹Мендаин, мендайчанги.

Ўлмай кетгин, сенинг ишинг қиларман.
Қалмоқнинг юртида сенга нима бор,
Сенга жуда ҳазил бўпти қалмоқлар,
Янги хабар билиб келди мендай зўрабор,
Яхшиликман айтган сўзим шул бўлар.
Қайқубод сенинг холинг билади,
Елғиз дейди, жомбослигинг қилади,
Бўлмаса қўлингдан нима келади,
Бу Қайқубод қаттиқ кунни солади.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш Қайқубодга бир сўз
айтиб турган экан:

Мунча ҳам қилмагин менга сиёсат,
Сени кўриб қолмас танимда тоқат,
Зўрлигинг оламга машҳур Қайқубод.
Сенинг зўрлигингни қалмоқ билмади,
Билиб сени бунда писанд қилмади.
Сенинг зўрлигингни ўзим биладан,
Зўрлигингга қойил бўлган тўраман,
Сени орқа қилиб бунда юраман,
Орт-сиртингдан кўп ҳимоят қиламан,
Бу хизматни сеники деб тураман.
Нима деб зарб қилсанг мен ҳам кўнайин,
Зўрлигингга сенинг қойил бўлайин,
Нима десанг, айтганингни қилайин,
Шоҳ қизи Товкани олиб берайин,
Шул шаҳрига сени подшо қилайин,
Мен ҳам сенинг хизматингда турайин.
Ғанимни ўртайди бул сиёсатинг,
Ҳар кимча бор бул Қайқубод ғайратинг.
Шомиён қайтариб, дўқлаб келасан,
Аччиғлансанг, тоғни талқон қиласан,
Сиёсатман бежой дўқлаб келасан.
Бу сўзларни айтиб турган валлама,т,
Қалмоқлар устида неча аломат,
Бу сўздайтиб тури номдор Қайқубод:
— Ёш ўғлонсан, сен ҳам мени биласан,
Ўзингни сен менга яқин қиласан.
Сенинг сўзинг қулоғимга олайин,
Товка ойимни дарров оп бер, кўрайин,
Бўлмаса мен билганимдай қилайин,
Ҳозир сенга омон бериб турайин,
Қанча қалмоқларни нобуд қилибсан,

Қани сенинг охирингни кўрайин.
Бу сўзларни айтибди Қайқубод,
Алпомиш югуриб қилади хизмат,
Хайрон қолди қараб турган жамоат.
«Бу қандай гап бўлди, чўпон азамат,
Юртдан ўтган ботир қилади хизмат,
Товба денглар, бу иш қандай аломат.
Илгаридан Қайқубодни билмабмиз,
Зиндондан чиққанда хабар бермабмиз,
Биз бурундан шоҳга куёв қилмабмиз,
Қайқубодни олдимизга солмабмиз.
Чўпон деб билмабмиз бундай кишини,
Энди кўрдик Қайқубоднинг ишини.
Қайқубод бунчалик, англамай қолдик,
Биз ишни ўтказиб пушаймон қилдик,
Айтганига кўниб ўлмайин қолдик.
Ўзбек бизга ўзбеклигин қилибди,
Қайқубод олдинда забун бўлибди,
Хўп дейди, югуриб хизмат қилибди».
Бу сўзни ўйлаб шивирлашиб юрибди.
Қайқубоднинг айтганини билади,
Қайқубодни подшо қилмоқ бўлади,
Ҳаммаси хуш кўриб, ани холади,
Қайқубод зўр дейди, аҳмоқ бўлади,
Бек Ҳакимнинг айтганини қилади.
Билмай турганига ани билдирди,
Майдон қилди, кўп қалмоқни ўлдирди,
Қолганини ихтиёрга кўндирди,
Қайқубодни мунда подшо кўтариб,
Қалмоқнинг юртида тахтга миндирди.
Эр Қайқубод мунда подшо бўлади,
Етим-новча қанча чўпон келади,
Келиб Қайқубодни шундай кўради,
Жўралари қуллуқ бўлсин қилади,
Тахтга чиқиб бир-бирини сўради,
Товкани айтдириб Ҳаким келади.
Алпомишдай бекдан хабар борган сўнг,
Ўрдада Товкада тоқат қолмади,
Борган хизматкорман бирга жўнади.
Бек Алпомиш йўлга қараб турар, деб,
Ҳаялласам менга интиқ бўлар, деб,
Ўз кўнглида юрар мени олар, деб,
Ҳаялласам балки кўнгли қолар, деб.
Хабар эшитгандан туриб жўнади,

Қанизларман бирга-бирга келади.
Келаётир кўнглин хушлаб,
Ўн канизи йўлни бошлаб,
Ўн канизи пўш-пўшлаб,
Ўн канизи зулфак ташлаб,
Ўн канизи белин ушлаб,
Неча кизлар ўйин бошлаб,
Бир-бирининг вақтин хушлаб.

Товка пойтахт остига, Алпомишнинг қошига келди.
Алпомиш Товкага қараб, бу сўзни айтиб турибди:

Сўзимни эшитгин гул юзли дилбар,
Неча вақт зиндонда бўлдинг хизматкор,
Сўраганим хизматингнинг ҳурмати,
Сўрамасам, сенда қанча ихтиёр?!
Ҳурмат қилиб сенга айтар арзим бор,
Юрт эгаси кўргин Қайқубод номдор,
Отангнинг ўрнига подшо бўлдилар,
Қандай бўлса шоҳни қилгин ихтиёр.
Ўз жонингга зинҳор қилма зулмни,
Унутма аввалдан харидорингни,
Бериб юрган ул хам қалин молингни,
Қабул тутгин аввал кўрган ёрингни,
Миндириб ушлатган сағирларингни,
Қараб кўргин подшо бўлган зўрингни,
Серкани оп бориб, ваъда қиласан,
Кўнгли борди, пулни туртиб берасан,
Ул олмоқчин, сен тегмоқчин бўласан,
Бир-бирингга етолмайин юрасан,
Энди билдим, сен уялиб турасан,
Биринг қочсанг, биринг қувиб кўрасан,
Бек Қайқубод хоннинг ақлин оласан,
Энди нега сен индамай турасан,
Ота давлатинда ўйнаб-қуласан,
Гапнинг тозасини шундай биласан.
Қайқубодга сенинг тегмагинг даркор,
Икковинг хам бир-бирингга интизор,
Ошиқларнинг сўзи шундай жапс келар.
Сени излаб келган олис элидан,
Чиқиб келган Чин-Мочин мазгилидан.
Сенинг ишқинг муни чўпон қилганди (р),
Қабул қилиб сура бергин давронди.

Шунда бу сўзни Алпомишдан эшитиб, Товка ойим ўпкалаб, бир сўз айтиб турган экан:

Кеча-кундуз яратганга фиғон кип,
Зиндон ичра ўлар дедим ғаминг еб,
Сенинг учун куйруғима кўсов еб,
Бегижон, умидим сендан шулмиди?
Дол гарданга тилла ҳайкал тоққаним,
Ошиқни куйдириб қошим қоққаним,
Куйиб кетди зиндон ичра бокқаним,
Бегижон, умидим сендан шулмиди?
Раҳминг келмай кўзда қонли ёшима,
Хафа фалак оғу кўшди ошима,
Понза рўмол пириллайди бошима,
Машат ўсма хўб ярашар қошима,
Бегижон, чикмадинг қордай тўшима,
Мен қойил бўлмадим сенинг ишингга,
Бегижон, умидим сендан шулмиди?
Ўз юртингга олиб борсанг бўлмайми,
Бир хизматкор мендай ойим юрмайми,
Мени элтиб чўри қилсанг бўлмайми,
Йўкса, хоним, бошимни олсанг бўлмайми,
Бегижон, умидим сендан шулмиди?
Товка ойим сенинг холинг билади,
Ёмон кунда кўп хизматлар қилади,
Охирда хизмати тухмат бўлади,
Сендай хоним ёмон калга унади.
Туриб ўйланг, шунга тегсам бўлами,
Шуни билан Товка умр кўрами,
Хоним, шу гап ўзингга эп бўлами?!
Бу сўзни айтиб Товка хафа бўлади,
Алпомишдан гина қилиб туради.
Эр Қайқубод подшо бўп шундай қаради,
Ойдаи Товка қабул қилмай туради,
Сўйласа, сўзига кулоқ солади,
Бу ишларни эр Қайқубод билади,
Бек Алпомиш буни зўрлаб туради,
Тегмайман, деб Товка хафа бўлади.
— Зўрламагин, қандай қабул қилайин,
Шу калга текканча мен ҳам ўлайин,
Ўлдирмасанг, сира бунга кўнмайин.
Бу ишларни билди номдор Қайқубод,
Подшо бўлиб муна юртда туради,
Бирор қорсон иссиқ сув келтиради,

Бошини корсонга солиб туради.
Қотган жумур ивиб тушиб қолади,
Асли кал эмасди, шундай бўлади.
Жумур коплаб сурати кал юради.
Асли ўзи Чин-Мочиндан келади,
Товканинг ишқида кал бўп юради,
Жамоли оқшомни ёруғ қилади,
Қокиллари оч белига келади.
Товка ойим кўнмай шундай қаради,
Қайқубоднинг жамолини кўради,
Кўрган вақтда бу ишқибоз бўлади,
Товка ойимнинг онги кетиб қолади,
Товканинг кўнглига шу гап келади:
«Қурсин Алпомиш, кўпол, балоди(р),
Кўнглимдаги Қайқубоддай тўради(р).
Устима кийганим яшил-кўк эди,
Мени деб ўз юртидан кеб эди,
Аввалдан-охир кўзима босганим,
Ростин айтсам, Қайқубоддай бек эди.
Давлатимдан адрас-кимхо кияман,
Хакдан келган ишга бўйним ияман,¹
Алпомишга теккин деса, куяман,
Юрт эгаси Қайқубодга теяман.²
Боғбон бўлиб қизил гулни тераман,
Давлатидан шолдам кийиб юраман,
Ростин айтсам Қайқубодга тегаман,
Ота юртда ўйнаб-кулиб юраман.
Илгаридан ўзим ошиқ бўламан,
Ноз килиб неча сўз айтиб кўраман.
Ҳазиллаб айтганим оғир олмасин,
Гина килиб мендан кўнгли қолмасин.
Бу сўзларни айтар мендай ойимча,
Изимни кўзига суртар бир неча,
Кўнглимдаги Қайқубоддай беквачча,
Ўйнаб-кулсак икковимиз ҳар кеча.
Жилва қилсак, бекнинг аклин оламиз,
Қўл ушлашиб сайил бокқа борамиз,
Қочиб-қувиб ерларимиз кўрамыз,
Шундай бўлиб ўйнаб даврон сурамыз,
Дунёнинг кўтига шуйтиб урамыз,
Канизларни биз хизматга соламыз,

¹ Эгаман.

² Тегаман.

Кайкубоддай бекни қабул қиламиз». Бу сўзни шул замон Ҳақимбек билди, Кайкубод жамоли ақлини олди, Кайкубодга Ҳақимбек тўғри қилди, Қирқин қизи билан Товка ўтирди. Подшо бўлиб унда Кайкубод турди, Билса ҳам билмамиш бўлиб ўтирди. Шундай қараб энди қизларни кўрди, Алпомишга қараб энди гапирди: — Бу қизлар нима сабабли келди, Не ҳожати бордир, нега ўтирди? Хаёл кип сўрадим бир арзга келди, Хон Алпомиш анга дардин гапирди: — Шоҳнинг қизи сизга интиқ бўлибди, Сизни ихтиёр кип бунда келибди, Айтганини эр Кайкубод билибди, Товқойимни базур қабул қилибди, Бек Алпомиш никоҳ қийиб берибди. Эр Кайкубод бунда даврон суради, Никоҳ қийиб Товқойимни олади, Шу кун ўтиб энди кеч бўп қолади, Кеч бўлди ўрдага бирга боради, Бек Алпомиш пойтахтда туради. Товкаман Кайкубод суҳбат куради, Тонг отганча бирга ўйнаб-қулади, Жойи орастада шундай туради, Бир-бирдан бунинг кўнгли тўлади, Икковининг кўнглидаги бўлади. Худонинг такдири шундай келади, Чўпон бўлиб шоҳнинг қизин олади. Шоирлар айтади шундай маърифат, Тағи келган бунга айёми давлат, Товка билан ўйнаб-қулиб кўп суҳбат. Бунда кўнар худо қилган ишига, Кайкубод кўл солар қордай тўшига. Эрта-мертан тонглар отиб келади, Ойдай Товка бу ўрдада қолади, Эр Кайкубод пойтахтга жўнади, Келиб пойтахтга чиқиб туради, Алпомишман бир ерда ўтиради. Катта-кичик қолмайин жийдиради, Ноғора-сурнайин ҳам қўйдиради, Хар тарафга чопиб жарчи боради,

Энди замон Қайкубодга қолади.
 Эълон килиб юртга хабар беради,
 Юрт Қайкубодники бўлди, билади,
 Ҳаммага халойик маълум беради,
 Қалмоқшоҳ ўрнини чўпон сўради,
 Мамлакатни бибишчилик қилади,
 Алпомишдан одамлар хавф қилади,
 Қайкубод ишига рози бўлади.
 Ҳаммани чақиртиб йиғиб олади,
 Товка ойимга тўй бошламок бўлади,
 Халойик, юртларга хабар боради.
 Юрт-умаро келди шундай йиғилиб,
 Келганлар шул замон бир-бирини кўриб,
 Оёқ остда қолиб эди Бойсари,
 Ҳар на бори давлатидан айрилиб.
 Одамларман бу ҳам қўшилиб келади,
 Бойсарини бек Алпомиш кўради,
 Қулоч ёйиб тахтдан тушиб жўнади,
 Бир-бирини кўриб бўзлаб жилади.
 Қайкубод Бойсари хизматин қилган
 Ўғли бўлиб маконида кўп юрган,
 Неча йил қўй боқиб уйида юрган,
 Бойсарини кўриб кўзин ёшлади,
 Ота деди, оёғига ташлади,
 Бойсарининг билагидан ушлади,
 Ота деди, бунинг кўнглин хушлади.
 Алпомишни босиб энди бағрига,
 Бойсарининг йиғлаб кўнгли бузилди.
 Қайта бошдан жигар-бағри эзилди.
 — Етди бир облога менинг нолам, деб,
 Яна обод бўлар кулбахонам, деб,
 Шукрилилло, кўрдим сендай болам деб,
 Худойим бергайда барчага дармон,
 Иш бўлмас қудратли ҳақдан бефармон.
 Омон-эсон сени кўрдим Ҳакимхон,
 Кетди юрагимдан менинг юз армон.
 Сен кетган сўнг қонлар йиғлаб қолганман,
 Барча давлатимдан жудо бўлганман,
 Кўп йиғлаб кўзимни хаста қилганман,
 Шукрилилло, муродимга етишиб,
 Қайта бошдан, болам, сени кўрганман.
 Шундай бўлди менга ҳақнинг фармони,
 Энди кетди Бойсарининг армони.
 Бу сўзларни хон Бойсари айтади,

Неча йиллар менда йўқди ихтиёр,
Хамма нарсам менинг олди қалмоқлар,
Мен ҳам сендай бу юртларда хору зор.
Талон қилиб олган ҳарчанд молимни,
Ҳеч қалмоқ сўраган йўқди ҳолимни,
Кўрдим мен ҳам сендай жону дилимни,
Эсима олмайман кирдикоримни.
Элда қолган унда қариндошларимни,
Кўрсам бир муштипар Барчиндай ночоримни.
Мусофир бўп бу элларда юрарман,
Насиб этса, мен ҳам бориб кўрарман.

Бу сўзларни хонга Бойсари айтди,
Бир-бирига айтган сўзи бас бўпти.
Бойсарини пойтахтга чиқариб,
Эр Қайқубод иззат билан турибди,
Тонг отганча югуриб хизмат қилибди.
Бойсарининг шундай холин билибди,
Олиб у Қайқубод хатни кўрибди,
Подшоликка ўтган шўрли молини,
Ул хатдан ўчириб унга берибди.
Шу Бойсари қадимгидай бўлибди,
Мол боқар барига хабар берибди,
Молига, Бойсари эга бўлибди,

Бор давлати бу кўлига келибди,
Худо тағи бу ёзганга берибди,
Қариганда шодмонликни кўрибди,
Эли-халқ йиғилиб бунда турибди.
Неча кун тўй бериб бу ерда турди,
Эли-халқ Қайқубод ишини кўрди.
Тўй тарқади элат мазгилига қайтди,
Бойсари ҳам туриб уйига кетди,
Шаҳар ичи хизматида турибди,
Бек бўлиб Қайқубод ишни қилибди.
Халқ эшитган бундай беклар сўзини,
Кучук босмас йўлбарс-шернинг изини,
Сарғайтирган душманларнинг юзини,
Қайқубод олгандир шохнинг қизини.
Мунда суҳбат охир бўлиб қолади,
Қуннинг ўзи айни пешин бўлади,
Қайқубод ўрнидан сачраб туради,
Алпомйшнинг қўлин бойлаб олади.
Юр буёққа, деди, туртиб хайдади,

Пешин вақтда боз зиндонга тайлади.
Муни кўриб ҳамма ҳайрон қолади,
Чўпонхоннинг иши қандай бўлади?!
Шунча юртнинг додин берган Алпомиш,
Қайкубоддан бундай зарбни кўради,
Шуйтиб хуқимини жори қилади.
«Бу хонимиз жуда муғум, балоди (р),
Қандай душман бўлса додин беради».
Ҳеч бир одам буни синаб билмади,
Шу ҳиллани бунда беклар қилади.
Қолган қалмоқ мазгилига боради.
Яна окшом сахар вақтда етишиб,
Қалмоқлар бу ишга ақли шошиб,
Кетди мазгилига бари ўйлашиб.
Ҳайрон қолди, мазгилида маслаҳат:
«Қайкубоднинг иши ажаб аломат.
Ҳеч буни одам синаб бўлмади,
Алпомиш бу хонга ҳарба қилмади,
Қайта бошдан яна чоҳга тайлади».
Қалмоқ юрти бари қойил бўлади.
Синособ бўп энди одамлар ётди,
Эл тинчиди Қайкубод туриб кетди,
Зиндоннинг бошига у замон етди,
Бориб чоҳда Ҳакимбекни кўрибди.
От-анжоми билан бориб у хонни
Зиндондан чиқариб энди олгандир,
Қалмоқ бари сўнгра сени қўймас, деб
Маслаҳатман шу ҳиллани қилгандир.
Бу қалмоқлар яна диндан қайтар, деб,
Булар кўпдир, хуп зўрликни қилар, деб,
Зўрлик қилиб сендан юртни олар, деб.
Шундай қилсанг, бари ботмай қолар, деб,
Сенга қасд қилолмас, қойил бўлар, деб
Шу ҳиллани мунда беклар кип эди,
Қалмоқ бари айтганидай бўп эди,
Душман бўлса тоза қўрқиб қоп эди,
Алпомишдан Қайкубод баланд деб эди.

Шуйтиб зиндондан чиқариб олиб, бир-бирининг хо-
лини сўрашиб, хўшлашиб, Алпомиш бу сўзни айтиб
турган экан:

Мен кетарман энди юртимни излаб,
Бу жароҳат менинг бағримни тузлаб,

Гоҳ ерларда кетсам бўтадай бўзлаб.
Неча ой, неча кун йўлда юрарман,
Ўлмасам бир куни элга борарман,
Элда бўлсам сени сўраб турарман,
Қалмоқ қайтса, хабар берсанг, келарман.
Кўп қилган қалмоқлар менга зулми,
Мен биламан сенинг бунда ҳолингни,
Сўраб тургин адолатман элингни.
Бурилмайман, мен юртимга кетаман,
Кўнглимда борини сенга айтаман.
Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмасин,
Обло сенинг ақли-хушинг олмасин,
Мен кетган сўнг айтган сўзим қолмасин.
Бир кун боргин Бойсарининг қошига,
Насиҳат қил, кетсин денги-дўшига.
У қурғурнинг гапман ақлин олгайсан,
Алдаб-сулдаб уни йўлга солгайсан,
Менинг айтган сўзим шундай билгайсан.
Ўз юртимга мен ҳам бекман, тўраман,
Ота-энам мен эсима оламан,
Етти йил бандилик заҳмин кўраман.
Ким бор, ким йўғини борсам биламан,
Элидан айрилган лочин бўламан,
Парвоз қилиб мазгилима кўнаман,
Ҳар на бор сўзимни айтиб бераман.
Мард тушмасин айрилиқнинг хилига,
Бойсарини юбор Кўнғирот элига,
Бориб юрсин яна ўзин тенгига.
Кетсин, Бойсарининг бунда кими бор,
Эр Қайкубод сенга сўзим шул бўлар,
Албатта Бойсарини элига юбор.
Оҳ тортганда кўздан окқан ёш энди,
Узоқ йўлда бордир қариндош энди,
Биз кетармиз Бойсин музофотига,
Эр Қайкубод, кадрдоним, хўш энди.

Бу сўзни Алпомишдан эшитиб, Қайкубод ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Фалак урмай боғда гуллар сўлмасин,
Кетганингни бу қалмоқлар билмасин,
Оқшомлаб кет, сира қалмоқ билмасин.
Қалмоқ билса, билмаганим билдирар,
Қаватимда кўп қалмоқдан амалдор,

Диндан қайтиб мени бадбахт ўлдирар,
Оқшом юр, кўрмасин сира бадбахтлар.
Подшо бўп сўрайман қалмоқ элини,
Билмас қалмоқ мусофирнинг ҳолини,
Мен биламан қалмоқларнинг феълени.
Бу сўзларни айтдим сенга валламат,
Қалмоқлар иттифок, қилар маслаҳат.
Бу ҳийлани билса, ақлимни олади,
Қайта бошдан қаттиқ кунни солади,
Менга маълум, кўп маслаҳат қилади.
Мени билар, сендан кўрқиб туради,
Билмаса, зиндонда дейди, юради.
Соғ-саломат боргин сендай азамат,
Элингни кўргайсан соғу саломат.
Худойим кечиргай қилган хатонгни,
Бориб кўргин сен ҳам эна-отангни.
Зиндон ичида қора қилган дилингни,
Бегим, бориб кўргин Барчин гулингни.
Бошингда пирпирлаб шолдан желагинг,
Қарчиға чангалли, йўлбарс билагинг,
Майдонга кирганда қоплон юрагинг,
Сен ёндириб менинг ўчган чироғим.
Омон-эсон ўйнаб-кулиб элга бор,
Элу юртинг обод бўлар кирдикор,
Жиловдоринг бўлсин имом, чилтонлар,
Аввал обло, дуюм наби бўлсин ёр,
Кетар бўлдинг, ўзингдадир ихтиёр.
Омин обло деди, оллоҳуакбар,
Шу замон хўшлашиб ул файзи сахар,
Кўринмайин қайтди Қайқубод ночор,
Розилашиб жўнаб кетди зўрабор,
Алпомиш зиндонда, деди қалмоқлар.
Иккови бирикиб хилла ишлатди,
Алпомиш оқшомлаб юртига кетди,
Қайқубод подшо бўп юрт сўраб ётди.
Ҳар замон қалмоқлар қилар маслаҳатди;
«Бул ҳам бир ўлчовли Қайқубодди,
Қўлдан олсак муна қалмоқ элатди».
Қилади қалмоқлар маслаҳатди,
Бир нечаси шундайин жавоб айтди:
«Бил энди Алпомиш зиндонда ётди,
Қилманглар аввали бу маслаҳатди.
Маслаҳатинг бул Қайқубод билади,

Зиндондан чиқариб олиб келади,
Ундан кейин жонзод колмай ўлади».

Кайкубод подшолик қилиб, бу мамлакатларни сўраб турди. Қалмоқ катталари неча мартаба маслаҳат қилиб кўрди, Алпомиш зиндонда, деб хавфсираб юрди. Подшодан амр бўлмаса, ҳадди йўқ бориб зиндонни кўрмакка, бориб-бориб булар ҳам босилиб кетди.

Ана энди Алпомишнинг элга қайтиб, йўлларда бу сўзларни айтиб бораётгани:

Етти йил зиндонда ётдим,
Тинмай йиғлаб жафо тортдим,
Шукур ҳақнинг даргоҳига,
Кўрмагандай бўлиб кетдим.
Мен зиндондан озод бўлиб,
Қалмоқларга қирғин солиб,
Кайкубодни подшо қилиб,
Энди ўз элима қайтдим.
Илгарида ғамсиз бошим
Неча йил ғамхона бўлди,
Хафа фалак зулмидан
Етти йил ғамликни кўрди.
Ҳозир ғамдан озод бўлиб,
Бораман юртим ахтариб,
Гоҳи хафа, гоҳи тошиб,
Душманман қайтмай савашиб,
Года диққатлигим ошиб,
Бораман ўтдай туташиб.
Йўлни юриб, аклим элтар,
Қандай бўлди ўсган эллар,
Кўрганим йўқ ул мазгиллар.
Тушда кўргандайин бўлди
Бек бўп юрган Кўнғирот эллар.
Остимда назари Чибор,
Силтаб юргин сен жонивор,
Олис йўлда ўсган эллар.
Бу сўздайтиб қичар шункор,
Қалмоқнинг юртидан чиқиб
Кетганди шундайин қайсар.
Эсиз, менинг ғамсиз бошим,
Ғамхона бўлди, найлайин,
Хафа фалак, зулминг билан
Гул юзим сўлди, найлайин.
Устимиздан ўтган ойлар,

Юрагимда оху войлар,
Саржиғали маҳин жойлар
Жиғадор бўлди, найлайн.
Қолиб кишининг юртига,
Қуйиб айролик ўтига,
Икки кўзим элатима
Термулиб борди, найлайн.
Мен бораман юртим йўқлаб,
Кеча-кундуз бағрим доғлаб,
Бораман элни сўроқлаб,
Оҳ уриб юрдим, найлайн.
Тоғлар азиз бўлар туман бўлмаса,
Йўллар азиз бўлар карвон юрмаса,
Боғлар азиз бўлар боғбон бўлмаса,
Мулки хароб бўлар султон бўлмаса,
Менда қарор қолмас элни кўрмаса,
Сўрагани ҳеч бир одам бўлмаса,
Бораман оҳ тортиб узок йўлларда,
Юраман мен ҳам бу сувсиз чўлларда.
Гул кетар бўлса, гулистон эрранар,
Шаҳар вайрон бўлса, султон тебранар,
Мол борида ҳамма одам дўст эди,
Бошдан давлат қайтса, туккан эрранар.
Эли-халким, қандай бўлди кирдикор,
Шоҳ эдим, бундайин бўлганман ночор.
Асқар тоғи туманмикан,
Мен билмайман бу йўлларда,
Ота-эна омонмикан?!
Кўрганим йўқ Қўнғирот эли,
Қадимгидай замонмикан?!
Қадрдон беклар бормикан,
Барчин гул бизга зормикан,
Кўргани интизормикан,
Ҳамма қадрдон бормикан?!
Бу йўлларда бўлиб хуррам,
Қадрдондан ўлган бўлса,
Кўрмай қолсам менга мотам.
Бу сўзларни айтар шунқор,
Гумбурлайди тоғу тошлар,
Суриб боради Бойчибор.
Гоҳ изиллаб олиб кетди,
Чачасидан ерга ботди,
Теккан тош чақилиб кетди,
Тупрокни туёқдан отди,

Бир ўзиди кўп одамдай,
 Орқасини тўзон тутди.
 Ҳайвонзот қилиб ғайратди,
 Уйнатди Бойчибор отди,
 Неча ул тоғлардан ўтди,
 Бойчиборга қамчи чотди,
 Излади Бойсин элатди,
 Йўлларнинг танобин тортди.
 Ҳайвонзот қилиб ғайратди,
 Эсига олар юрган юртди.
 Кеча-кундуз бирдай кетди,
 Кўрсам дейди элу юртди,
 Шуйтиб Алпомиш йўл тортди,
 Минган оти кетиб кетди.
 Юриб келган узок юртди,
 Неча тоғдан турмай ўтди,
 Неча ой, неча кун йўлда,
 Тинмайин энди йўл тортди.
 Олатоққа бугун етди,
 Кўргандир Бойсин элатди.
 Токқа чиқиб шундай қараб турибди,
 Ейлаб ётган Бойсин юртин кўрибди.
 Элатини кўриб кўнгли бузилди,
 Кўздан ёши мунчок-мунчок тизилди:
 «Ётти йил бу юртдан ризқим узилди,
 Ўлмаб эдим, тағи кўрдим бу элди».
 Бу сўзни айтиб тоғ бошида туради,
 Ўз юртини кўриб кўнглин бўлади.
 Эли-халки қандай бўлган билмади,
 Сўрай деса ҳеч бир одам бўлмади,
 Бу сўзни ўйлаб аста-аста боради.
 Бир тўп карвон Қўнғирот бетдан келади,
 Юк ташлашиб токқа карвон қўнади,
 Карвондан сўрай деб отни буради,
 Неча гапни ўйлаб кетиб боради,
 Карвонлар қошига етиб боради.

Карвонлар янги юкни тушириб, оёғини узатиб, бир хили ёнбошлаб ётиб, иш вақти Алпомиш устига етиб, карвонларга бу сўзни айтиб турибди:

Кўп бўлади ғамли қулда армонлар,
 Ҳар шаҳарни кезиб юрган карвонлар,
 Мард йигит майдонда қилади хуруш,
 Мудом беклар билан қилсанг ўтириш,

Жаҳази абжўшдан, хатаби кумуш,
Безаб кўйган нори-норчанг кимники?
Жафо тиғи ул кун жондан ўтади,
Ҳафтада Ҳаштархон¹ бориб қайтади,
Жабр қилсанг ўн ботмонни тортади,
Бежаб кўйган нори-норчанг кимники?
Бу жаҳазни кўриб бундан қайтади,
Мени тақдир шу кулфатга элтади,
Мол бокқанни даҳмарда деб айтади,
Даҳмардалар, нори-норчанг кимники?
Давлатим бор, шоли-шолдам ўрадим,
Йўл устида бурилиб сендан сўрадим,
Оғир олма, мен сизларга қарадим,
Бу туянинг эгасин сендан сўрадим.
Кумушдандир қарчиғанинг чегаси,
Олтиндандир кировканинг ёқаси,
Ким бўлади норчаларнинг эгаси?
Жавоб бергин мол эгасин билайин,
Кўп ҳаяллаб мен ҳам йўлдан қолмайин,
Эшитай, қарвонлар, буни билайин,
Неча вақтлар ғариб қилган худойим,
Жавоб бер, қарвонлар, турмай жўнайин.

Сенга етгай менинг сўйлаган тилим,
Яқин эмас, узоқ йўлда мазгилим.
Мазгилима мен ҳам кетиб бораман,
Мол эгасин билсам, йўлга кираман,
Ҳаялласам, мен ҳам йўлдан қоламан.

Бу сўзни эшитиб, қарвонлар ҳам Алпомишга қараб,
жавоб айтиб турган экан:

Юрган йўлинг адир эмас, жўнағар,
Найза текса оқ бадандан кон оқар,
Биров ўнга, биров сўлга юради,
Савол сўраб бизда нима ишинг бор?
Қаторга тиркадик лўк билан норча,
Устига юкладик қирмизи парча,
Биздан гапни сўраб ишларинг қанча?
Ўз йўлингга бора бергин бир неча.
Ҳалак бўлиб сен бурилиб келасан,
Йўлдан қолсанг, бунда нима қиласан,

¹ Астрахон.

Мол эгасин сен ҳам нима биласан,
Кета бер, мард ўғлон, йўлдан коласан.
Остингда ўй айди араби тулпор,
Ўзинг айтдинг, юрадиган йўлинг бор,
Кета бергин, бизда нима ишинг бор?
Бекор одам йўқдир сенга гапирар,
Бизнинг қошимизда сенга нима бор?
Мол эгасин бурилиб сўраб келасан,
Биз билмаймиз, қайси юртдан бўласан,
Авваласи сўраб нима қиласан?
Эр йигитсан, бундайғачок бўлмагин,
Ўзимиз чарчаган, гапга солмагин,
Кета бергин, энди йўлдан қолмагин.
Сен ҳам бир-бировни юрган фарзанди,
Биз билмаймиз қай шаҳарнинг жўмарди,
Биз билан бўлмасин йўловчи дарди,
Қарвонлар бунга қаттиқ гапирди.
Биз чарчаган, бунча ҳалак қиласан,
Не ишинг бор, кўп айланиб турасан,
Қайда жойинг бўлса энди борасан,
Бунча сўйлаб бизни нима қиласан,
Туянинг эгасин қайдан биласан?

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш яна бир сўз деб турган
экан:

Қозининг олдинда шабгир нойиби,
Йигитга панд берар отнинг майиби,
Сўраганнинг ҳеч бўлмайди айиби,
Ким бўлади нори-норча сойиби?
Мол эгасин менга хабар берасан,
Тилинг тортгин, сен гуноҳкор бўласан,
Сўрасам, кўнглингга оғир оласан,
Мол эгасин менга маълум қиласан.
Қарвонлар, кўнглингга оғир олмагин,
Яхши юргин, асло ёмон бўлмагин,
Жонинг борда ёмонликни қилмагин,
Ҳолинг билмай бундай менман бўлмагин,
Биров сўз сўраса, айиб билмагин.
Олмос пўлат белга қайраб чаламан,
Мени билсанг оша юртдан келаман,
Элни кезган бир йўловчи бўламан,
Қим яхши, ким ёмон англаб биламан,
Манман кишини мен ҳам бошин оламан,

Туянинг эгасин сўраб биламан.
Чўлни кезган мен бойбачча бўламан,
Ким йўлиқса шундай сўраб кўраман,
Сўзимни қайтарсанг, бошинг оламан,
Айтсанг мол эгасин, ўзим биламан,
Яхши жавоб айтсанг, кетиб бораман.

Бу сўзни эшитиб, карвонлар бир-бирига қараб, шунинг билан ўрлашиб ётмоғимизни худо буюрдими, тўғри жавоб айтиб, ўтказиб юборайлик, деб бу сўзни айтиб турган экан:

Хаво ёғса чиқар ернинг мияси,
Карвонни хоритар йўлнинг қияси,
Бедавлатнинг бошга урар қияси,
Ёри ўлган қизнинг чиқар чияси,
Бузилмасин азаматнинг уяси,
Нори-норча Ултонбекнинг туяси.
Шундай бўлди бизга ҳақнинг фармони,
Кўп бўлади жафоли кул армони,
Биз бўламиз Ултонбекнинг сарбони,
Ултон шоҳим Қўнғирот элнинг султони,
Айлантириб сўрай бердинг бемаъни,
Туянинг эгаси Қўнғиротнинг хони.
Сўрадинг, сўзингга жавоб берамиз,
Ултонбек Қўнғиротда бизнинг тўраамиз,
Нима ишни қилганингни кўраамиз,
Молнинг эгасидан хабар берамиз.
Ададсиз элатни сўраб турибди,
Қанча одам хизматида бўлибди,
Ҳар кимдан бегимиз жуда ғолибди(р),
Овозаси юрт-оламга борибди,
Эшитган етолмай, интиқ бўлибди,
Хамма эли хоҳлаб катта қилибди.

Бу сўзни карвонлардан эшитиб, Алпомиш ҳам карвонларга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Қалмашаҳодат мусулмоннинг тилига,
Азамат бош берар диннинг йўлига,
Ўнолтуруғ Бойсин-Қўнғирот элига,
Илгариди пайдо бўлди Довонбий,
Довонбийдан пайдо бўлган Алпинбий,
Алпинбийнинг ўғли эди Бойбўриман Бойсари,
Бойбўрининг ўғли Ҳаким қайсари,
Бек Алпомиш эди Қўнғирот беклари,

Ул сабабдан мен сўрадим, карвонлар.
Неча марта Қўнғирот элга келганман,
Яхши-ёмонини англаб билганман,
Алпомишман билла-билла юрганман,
Шундай бекман мен қадрдон бўлганман,
Катта-кичисини англаб қолганман,
Хабарим бўлмади Ултон дегандан,
Ё ердан чикдими, тушиб осмондан?
Ул сабабдан мен сўрайман, карвонлар.
Устима кийганим яшил-кўк эди,
Бундай кунда маған қўнгил тўк эди,
Хон Алпомиш чалқиб юрган бек эди,
Ултон деган сира беги йўк эди.
Мен сўрайман қайси элдан келибди,
Қайси юртдан келиб беклик қилибди,
Қўнғирот одамига бир гап бўлибди,
У Ултонни қайтиб катта қилибди,
Мендайин йўловчи хайрон бўлибди,
Қарвонлар Ултонни таъриф берибди.
Унга қурбон мендай йўловчи жони,
Олис юртда мендай марднинг макони,
Ҳамиша Алпомиш Бойсиннинг хони,
Бу гапинг, карвонлар, бўлди бемаъни.
Ултон деган элга катта бўлами,
Алпомиш беклигин шунга берами,
Шу гапинг ақлга тўғри келами,
Ҳеч замонда Ултон катта бўлами?!

Бу гапни Алпомиш айтди, карвонларга пича ботиб кетди. Карвонлар айтди: — Жуда ҳам гаранг қилди, энди шунни сўкиб-пўкиб қутулмасак, гапи адо бўлмай-диган балога йўлиқдик, ўзимиз тун қотиб, йўл юриб келиб эдик. Бу гапни ўйлаб, карвонлар яна бир сўз айтиб турган экан:

Ундай деб чиқарма сен ҳам довшингни,
Танимайсан ундайғачок кишингни,
Ултон шоҳим билса кесар бошингни,
Кўп сўйлаб сен чиқармагин довшингни,
Укасини..... Алпомишингни,
Билса, Ултон шоҳим қилар ишингни.
Кўп яшасин, Ултон шоҳим ўлмасин,
Алпомиш отиман ўчсин, келмасин,
Яхши одам асло ёмон бўлмасин,

Кет, йўловчи, сўзингни хон билмасин.
Бу сўзингни билса одам буюрар,
Қайда борсанг, сени қувиб етади,
Агар кўрса, бойлаб ҳайдаб кетади,
Бошинг кесиб сени дорга тортади.

Ҳолинг билиб тўғри юрсанг, қайтади?!
Шундайин туккушлаб сўраб юрмагин,
Қарвонлар сўзини ҳазил билмагин.
Сен билмайсан хон Ултоннинг ишини,
Одам демас келса юз лак кишини,
Кесиби тури гуноҳкорнинг бошини,
Танимаймиз бизлар Алпомишини,
Алпомиш деганнинг қилар ишини.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш: — Эса мен ўзимни тани-
тиб қўяйин, — деб олмос пўлатга қўл узата берди.
Қарвонлар бир-бирига аланглашиб: — Э, бу йўловчи
бир бало қилами? Бу баччағарга бир гап бўлами? —
деб тўп-тўп бўлиб, хаёли қоча берди. Шунда бу сўзни
айтиб, Алпомиш ҳам яқинлаб бора берди:

Нима деб чикардинг қарвон довшингни,
Таниб қўяйми Алпомишингни,
Қилич уриб мен кесайми бошингни,
Сулатай қарвонлар гавда лошингни.
Азоб кўриб ширин жоним бу танда,
Ўз тилингдан энди бўлдинг шарманда,
Етти йилдан бери ётдим зиндонда.
Худойим сақлагай бандани омон,
Мўмин қулга эгам бўлгай меҳрибон,
Етти йил бўлганман мен ҳам саргардон,
Янги чиқиб келдим бунда зиндондан,
Ўзга эмасман-ку, билгин Ҳақимхон,
Армон билан ўлар бўлдинг бул замон,
Энди сенга сира бермайман омон.
Зарбимдан титради қалмоқи душман,
Бу қарвонлар қилаётир пушаймон,
Пушаймонга наф топмайди ул замон,
Жуда ҳам туташиб кетди бу султон.
Шу замон қимсиди Бойчибор отди,
Ғилофдан суғурди кескир пўлатди,
Бу қилични қарвонларга кўрсатди,
Қарвонларнинг жони чиқиб ҳам кетди,
Қимсиниб Ҳақимхон яқинлаб етди,

Бу сўзларни ўйлаб кўнглида айтди:
«Хазон урмай боғда гуллар сўлмасин,
Қарвонларнинг бирови ҳам қолмасин,
Қолгани Ултонга хабар бермасин,
Келганимни бадбахт қуллар билмасин,
Яна билиб беклигини қўймасин.
Омон берсам, булар элга боради,
Боргандан Ултонга хабар беради,
Қадимгидай у хизматкор бўлади».
Бу сўздайтиб ўйнатди Бойчиборни,
Кўнглига олиб канча ғуборни,
Ўлдирмоқчин бўлди қарвон қулларни.
Қарвонлар билмади, бундан беҳабар,
Вақти етиб неча сўзни лоф урар.
Ўларини билиб қарвон йиғлади,
Билмай сўйлаб гуноҳкор бўп қолади,
Ҳар қайси ҳар ёкка қочиб боради.
Бошин олиб борар кўзини ёшлаб,
Қочиб бораётир паскамга ташлаб,
Қарвонларнинг жуда ақили шошди,
Ажал етса, ўлар вақти етишди,
Бир нечаси ажаб жарларга тушди,
Шундай бўлиб бу ёзганлар жилашди.
Гап ботиб Ҳакимбек писанд қилмади,
Қочган шўрни ўз ҳолига қўймади.
Қарвонларга шундай ғазаб қилади,
Қўринганин етиб бошин олади.
Қарвонларга зўрлигини билдирди,
Қўринганин сира қўймай ўлдирди.
Қарвонлар ўлигин бул санаб кўрди,
Жиранда-жардлардан топиб ўлдирди.
Ўз тилидан гуноҳкор бўп ўлганди,
Қирк бир қарвонни нобуд қилганди,
Билмай сўйлаб бул бойқишлар ўлганди,
Туя-анжом бул беэга қолганди.
Англамайди бундай марди майдонди,
Шердай бўлиб энди йўлга кирганди.
Ким душман бўлса бошин олади,
Ҳамманинг кўнглидан чиққан тўради (р),
Яхши сўйлаганга омон беради,
Бунинг келганини элда ким билади,
Мазгили эсига тушиб боради
Буни ўлдириб тўра йўлга юради.
Бораётир шунда давлатли шунқор,

Йўл юради ой қоронғи, кун ғубор,
Қистаб юрса баланд йўллар хонавор,
Яйлов жойларини кўрди Бойчибор,
Сувлук тишлаб кишнай берди жонивор.
Хайвонзоднинг шундай вақти хуш бўлар,
Юрган ерларини кўриб муқаррар,
Суриб ташлаб, энди кишнаб жонивор,
Бойчиборнинг довшини эшитиб,
Тўп-тўп бўлиб тўқайдаги йилқилар,
Давр олишиб кишнай берди хайвонлар.

Бойчибор довшини булар биледи,
Кишнаганда тўқай садо беради.
Бораётгач Қўнғирот элнинг тўроли,
Обод бўлса марднинг кулбахонаси,
Тарлон бия Бойчиборнинг энаси.
Чиборнинг довшини тўқайда билди,
Банди кетган Чибор эсига келди.
Хайвонзод кишнади, йўлларга кирди,
Қайтарсам деб бир хизматкор иярди,
Қайтмай йўлда бия кетиб боради,
Қайтаролмай оша ночор бўлади,
Қур ҳайт тортиб бу ияриб боради.
Қўп югуриб жуда чарчаб қолади,
Кейиндан югуриб йўлда толади,
От устидан давлатли хон қаради,
Бойчиборнинг энасини кўради.
Кишнаб шундай Торлон бия келади,
Хайвонлар шундайин меҳрибон, дейди,
Дийда гирён бўлиб ўпка тўлади,
Ҳакимбекнинг кўз ёши сел бўлади,
Бу сўздайтиб от устида боради:

— Менинг билан ҳамро бўлган Бойчибор,
Мендан бурун сен топишдинг, жонивор.
Солма юрагима доғу аламини,
Мендан бурун сен кўргансан энангни,
Мен ҳам бориб кўрсам сендай энамни.
Ғам билан сарғайиб гулдайин дийдор,
Бир нечалар ўз холидан беҳабар,
Мендан бурун сен топишдинг, жонивор,
Бу сўздайтиб борар давлатли шунқор,
Бир-бирига етишганди хайвонлар
Хаволаниб учган суксур шайланди,

Душманнинг ичига ғамлар жойланди,
Кўринг назаркарда Тарлон бияни,
Бойчиборни етти марта айланди.
Ўқраниб топишиб энди қолади,
Хайвоннинг тарзига Ҳаким қаради,
Бойчиборни кўриб шундай ийсиниб,
Биянинг ўрпига сутлар келади.
Буни кўриб Ҳаким отдан кўнади,
От бошидан энди югандолади,
Хайвонларга хўп томоша қилади.
— Азамат мард эдим бўлмайин ночор,
Дўстга зор бўлмайин, душманларга хор,
Энангни ийдириб эмгин, Бойчибор.
Етти йил бандилик захмин кўргансан,
Энангман топишиб бунда қолгансан,
Омон-эсон сен энангни кўргансан,
Ийдириб энангни эмгин, жонивор.
Менга йўлдош бўлдинг Қалмоқ элларда,
Якин қилдинг юриб сувсиз чўлларда,
Энанг билан сен топишдинг йўлларда,
Ўқраниб энангни эмгин, Бойчибор.
Мен ҳам борсам сендай кулбахонама,
Сендай бўп топишсам ғариб энама,
Сени кўриб ўт туташди танама,
Ийдириб энангни эмгин, Бойчибор.
Ох уриб тўкади кўздан ёшини,
Ёлбориб худога солган ишини,
Яна ҳам бу марднинг кўнгли чўқар, деб
Бойчибор эмчакдан олди бошини.
От бошига бу юганни солади,
Чиборнинг устига миниб олади,
Келган йўлга Тарлон бия солади,
Келган йўлга хайдаб кетиб боради,
Тўкайистон қараб шундай жўнади.
Жиловдор кул халак бўлиб келади,
Бияга етолмай чарчаб қолади,
Бияни хайдаб бул йўликиб туради.

Алпомиш бу бокиб турган йилкилар кимники, деб
сўраб турибди:

Худойим саклагай бандани омон,
Ғариб кулга эгам бўлгай меҳрибон,
Бу йўлларда қур хайт тортган ёш ўғлон,

Не сабабдан бундай бўлдинг саргардон?
 Шовкимга иргийди араби тулпор,
 Азамат мард асли бўлмасин ночор,
 Ёлғиз ўзинг бундай йўлларда абгор,
 Бу йилкинг сойиби асли ким бўлар?
 Кумушдандир қарчиғанинг чегаси,
 Олтиндандир кировканинг ёқаси,
 Йилкилар эгасин сендан сўрайман,
 Ким бўлади йилкиларнинг эгаси?
 Худо қози, пайғамбарлар нойиби,
 Урушда панд берар отнинг майиби,
 Йўловчиман, сенга бурилиб қарайман;
 Ким бўлади йилкиларнинг сойиби?
 Бу моллар эгасин сендан сўрайман.
 Сенга етгай мендайн марднинг доди,
 Остида ўйнайди юз алвон оти,
 Юрган еринг Бойсиннинг мамлақати,
 Хабар бергин ўзинг кимнинг авлоди?
 Авлоди-аждодинг сўраб билайн,
 Йилкингнинг эгасин айтгин, кўрайин,
 Ким бўлар анигин тоза билайн,
 Ёш ўғлон, жавоб бер сендан сўрайин.

Бу сўзни эшитиб, ул хизматкор кул ҳам Алпомишга
 караб, бир сўз айтиб турган экан:

Эй йўловчи, билмаганим билдирма,
 Дўст йиғлатиб, душманимни қулдирма,
 Давлатинг бор, адрас-кимхоб кийдирма,
 Мол эгасин сўраб мени куйдирма.
 Фалак уриб боғнинг гули сўлганди,
 Шум фалак бошига савдо солганди,
 Бу моллар эгаси йўк бўп қолганди.
 Мол эгаси дединг, қолдим сарғайиб,
 Қимга айтай мен ҳам дардимни ёриб,
 Бу моллар аслини билсанг бесойиб,
 Сўраб келсанг мол эгаси ўлгандир,
 Бу моллар беэга бўлиб қолгандир.
 Обло менинг ақли-хушим олмаса,
 Муножотим ҳаққа қабул бўлмаса,
 Ғарибликда ҳеч ким хабар олмаса,
 Айтай десам молда эга бўлмаса.
 От ўйнатиб бу устима келасан,
 Йилкининг соҳибин сўраб турасан,

Йўқ нарсани сўраб нима қиласан?
Ғариб бўлиб бизлар жафо кўрганмиз,
Эгасиз молларни боқиб юрганмиз.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Мендай беклар элда юрган тўрами,
Сўрадим кўнглиннга бир гап келами,
Ҳеч замонда безга мол бўлами?
Сен эшитгин менинг айтган тилимни,
Сен кўрибсан чўлда бундай зулмни,
Ҳеч замонда безга мол бўлами?
Савоби эгаси бордир молингни.
Бу сўзларни айтдим, ёш ўғлон, саған,
Эгам бўлсин ҳар ғарибга меҳрибон,
Савоби эгасин билдир бу замон.
Айролик ўтига бағри пораман,
Йўлларни, кўлларни кезиб кўраман,
Янги келиб сенга дучор бўламан,
Савоби эгасин сўраб тураман.
Хазон бўлмай боғнинг гули сўлмайди,
Сўлган гулга сира булбул кўнмайди,
Ҳеч замонда безга мол бўлмайди,
Бу йўловчи аниқламай кўймайди.
Мен ҳам қолмай ўтай юрган йўлимдан,
Не сўз келса қайтармагин тилингдан,
Менга хабар бергин сиру ҳолингдан.

Бу сўзни Алпомишдан эшитиб, ул хизматкор қул ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Ҳаким деган менинг мирзам бор эди,
Қаторда гуркураб юрган нор эди,
Элатида белгили қайсар эди,
Даҳ деганда қирқ мингига дориди,
Ул ғайрати ҳар кимсача бориди,
Юртдан ўтган шундай зўрабориди.
Қашал элда у Бойсари қолганди,
Бойсарини излаб сафар қилганди,
Армон билан қалмоқ кўлга олганди,
Эшитдик қалмоқлар зиндон қилганди (р),
Зиндон ичра чириб хоним ўлганди (р),
Неча марта бунда хабар келганди,

Ұлганини эли-халки билганди(р),
 Кўролмадик Кашал кетган полвонди,
 Шу полвондан битта сағир колганди(р),
 Хали ул фарзанди ёшлик қилганди,
 Шул вақтида куллар эга бўлганди(р),
 Ҳўгли ёш, қуввати келмай турганди,
 Хамма ҳам ҳисобин топмай колганди(р),
 Хамма давлат Ултонтозга борганди,
 Элга бекнинг кадри ўтиб колганди(р),
 Не одамлар аттанг дейишиб юрганди,
 Не гўзаллар каттик жафо кўрганди(р),
 Аттанг кўролмадик шундай полвонди.
 Йўловчи, эшитгин сўйлаган тилди,
 Эгам осон қилгаймикан мушкулди,
 Ёлғиз сағир хали кўп ёшлик қилди,
 Бесоҳиб деганим маъниси шулди(р),
 Қулга бериб қўйди шундайин элди,
 Катта-кичик қулнинг сўзин гапирди.
 Баҳорда очилган боғнинг гулиман,
 Мен ҳам бир-бировнинг жону дилиман,
 Отимни сўрасанг, Жиловдор дейди,
 Асли ўзим Қултой қулнинг улиман.
 Кашал бориб Алпомиш ўлиб кетди,
 Бу вақтда навбат Ултонга етди,
 Алпомишман кадрдон бўп юрганнинг
 Барин опкеп Ултон хизматга сопти.
 Бу юртни Ултонтоз сўраб туради,
 Барча одам айтганига кўнади,
 Нима деса югуриб хизмат қилади,
 Кўнмаганда нима илож қилади,
 Такдир-қисмат шундай бўлиб қолади,
 Ҳозир бекнинг мулки вайрон бўлади,
 Ҳўгли ёшдир, жойин тутмай қолади,
 Кадрдонлар ҳолин кўриб жилади,
 Йўликканда Ултон азоб беради,
 Сағир-да, тан бериб элда юради,
 Бесоҳиб деганим шундай бўлади.

Бу сўзни жиловдор қулдан эшитиб, ҳеч нимани билмаган киши бўлиб: — Алпомиш ўлган бўлса, ажаб бўпти, Ултонтоз бек бўлса, ўзларингдан бўпти. Жуда сизларга жойди¹, қандай бўлса, ўз-ўзингда! — деди.

¹ Жойида

У кул туриб айтди: Менинг отам Култой Алпомиш билан кўп кадрдон эди, билган одам айтар эди. Култой Алпомишнинг кули дер эди, билмаган одам Алпомиш Култойнинг ули дер эди. Шундай одам Қалмоқ юртда ўлиб кетди, навбат Ултонтозга етди, бу бўлса бизларни, хизматга урмай жўнатмайди, кейинидан нолиб юрибмиз, балога қолиб юрибмиз, гапнинг рости укағарни кўролмай ўлиб юрибмиз,— деди. Бу сўзни эшитиб, Алпомиш: — Дуода бўл, мирзанг келиб колар, деб ўта берди. Кўлни ёқалаб бора берди, қараса, оқ чодир, кўк чодир, зангори чодирлар тикиб, йилқи боқадиганларнинг устидан қарайдиган, тўксон тўқайдаги йилкининг устидан хабар оладиган ҳар куллар ётир аймашиб, бир хиллари ёнбошлаб, бир хиллари дўстаман бўлиб ётибди. Буларга ҳам бир тўкилиб ўтайин, деб бурилиб бориб, улар ҳам шу йўловчини кўриб, узатган оёғини йиғмай, бекни одам ўрнида кўрмай, қандай одам, деб парво қилмай турди. Шунда буларга қараб, Алпомиш бир сўз айтиб турган экан:

Ярашиққа тиккан бунда чотирлар,
 Оёғин узатиб ётган ботирлар,
 Бирор коса қимиз берсанг кўлингдан,
 Ичиб мен ҳам қолмай юрган йўлимдан.
 Ташна бўлдим, оша юртдан келаман,
 Неча кундан бери йўлни оламан,
 Бирор коса қимиз сўраб тураман.
 Йўловчидан эшит сўйлаган сўзни,
 Бирор коса бизга берсанг қимизни.
 Остимда хориган минган бул отим,
 Кўп йўл юриб ошиб кетди меҳнатим,
 Қизик экан, ботир, сенинг суҳбатинг,
 Сувсаганман, қолмас менинг тоқатим.
 Дилтанг бўлиб мен ҳам отимни бурдим,
 Сизларни кўриб ҳам бурилиб келдим.
 Ҳамманг ётган хўп йилкичи номдорсан,
 Мендай йўловчининг кўнглин оларсан,
 Албатта бор, менга қимиз берарсан,
 Бу ерларда шоҳлик шавкат қиларсан,
 Ҳар қайсинг ҳам чодир тикиб турарсан,
 Хизматингга қанча одам соларсан,
 Қимиз бериб менинг кўнглим оларсан,
 Ҳар қайсинг шердайн даврон сурарсан.
 Мен отима аччиқ қамчи чаламан,

Мен сизларни кўриб шодмон бўламан,
Ҳаяллатсанг, мен ҳам йўлдан қоламан,
Қимиз берсанг, ичиб ўтиб бораман.
Яркиллаб кўринган беклар чотири,
Сизлар ҳам бир бу мамлакат ботири,
Қимиз сўраб мендай йўловчи тури ¹.

Бу сўзни эшитиб, ул қуллар ҳам бир сўз деб турган экан:

Бизлар кўрдик, оша юртдан келасан,
Бир ишнинг бошида сен ҳам юрасан,
Отинг терли, узок йўлдан келасан.
Сабош кўрсанг, ширин жондан кечарсан,
Душманларга кафан-тўнин бичарсан,
Қимиз десанг, отдан тушиб ичарсан.
Бу ётганлар сени писанд қилмайди,
Отингни ушлаб, сенга қимиз бермайди,
Сенинг учун бу одамлар турмайди,
Ҳеч қайсиси сенга хизмат қилмайди.
Сўз айтасан бунда ётган ботирга,
Қимиз ичсанг, тушгин ана чотирга.
Йўловчи, билмайсан хўп сўйлар сўзни,
Унча-мунча деб айтмагин сен бизни,
Керак бўлса, тушиб ичгин қимизни.
Сени билдик, бунда чарчаб келасан,
Қорнингнинг ўлчовин ўзинг биласан.
Билмаймиз биз келаётган юртингни,
Сўраб ҳалак бўп юрмаймиз отингни,
Қайси элдан бўлса хўп элатингни,
Ўзинг бойла миниб келган отингни.
Қимиз сўраб ҳалак бўлиб турасан,
Қорнингнинг ўлчовин ўзинг биласан,
Қимиз ичсанг, кайфинг тўғри қиласан.
Бу сўзларни айтди шунқорга қуллар,
Алпомиш молига бари хизматкор,
Буларнинг сўзига табассум қилар,
Ўйлаб турса гоҳда кўнгли бузилар.
Отдан тушиб Бойчиборни бойлади,
Шундай бир чодирга кириб қаради,
Чодирга кирди-да, шунқор қаради,
Сава-қўнак бари шундай тўлади (р),

¹ Турибди

Барини бир бошдан ичиб бўлади.
 Отин миниб энди қайсар жўнади,
 Ўзларига кимиз керак бўлади,
 Кимиз турган ул чодирга келади,
 Сава-кўнак бари бўшаб қолади:
 — Билмаймиз, йўловчи қандай балоди (р),
 Шунча ҳам кимизни ичиб боради,
 Йилкичилар бари ҳайрон қолади,
 Одам насли муни ичса ўлади.
 Хеч идишда кимиздан нишон қолмади,
 Сувсаган деб булар парвой қилмади,
 Элларини, кўринг энди, Хақимбек
 Яйловларин кўриб кетиб боради.
 Чўлу кўлда ётган молни кўради,
 Барининг эгасин шундай сўради.
 Ўз мулкида ҳеч бир одам билмади,
 Йўловчи деб ҳеч ким таниб қолмади,
 Бир нечалар кўриб писанд қилмади.
 Азаматлар олмос бойлар дастига,
 Душман тушар кам давлатнинг қасдига,
 Яқинлади Бобир кўлнинг устига.
 Ўзининг бу ўсган элларин кўриб,
 Бораётир нечовларга йўликиб,
 Ярқиллаган Бобир кўлини кўриб,
 Бобир кўлда, яйлов жойларда юриб,
 Бораётир шундай шунқор оҳ уриб,
 Ҳозир билмас эли қандайин бўлиб,
 Бек Алпомиш назар солиб қаради,
 Бобир кўлдан энди ўтиб боради,
 Этагида кўп туяни кўради,
 Синглисин устига яқин боради,
 Туя бокқан ерларини кўради,
 Беҳад ётган кўп галани кўради,
 Синглисин устига яқин келади,
 Синглиси эканин билмай боради.

Қалдирғоч ойимнинг туя боқиб юрган ерига етишди.
 Алпомишнинг ўзига энчи бир қора нори бор эди, етти
 шилдан бери чўкиб, аза тутиб ётар эди, бекнинг кела-
 стганини билиб, галадан чиқиб, бўзлаб йўлга равона
 бўлди. Бул туя боқиб юрган Қалдирғоч ойим, бекнинг
 синглиси, устида жарамли кийими йўқ, аъзойи бадани

кўринади, туянинг кейининдан эргашиб, ҳала, деб туя-
ни қайтаролмай, бу сўзларни айтиб бораётир:

Ҳала, дейман, бесоҳибнинг туяси,
Қачон келар бу туянинг эгаси,
Кумушдандир қарчиғайнинг чегаси,
Олтиндандир кировканинг ёқаси,
Бесоҳиб дегани оғзим бормайди,
Ўлмаёса Едгоржон бўлар эгаси.
Ҳала, дейман, манглайимдан кун ўтди,
Мени тақдир шундай кулфатга элтди,
Бадбахт куллар мени чўлда хор этди.
Ҳала, дейман, товонимдан ер ўтди,
Фалак жабри менинг бағримни йиртди.
Подшоларнинг қатнаб юрар элчиси,
Элчиларнинг бўлар экан тилчиси,
Ҳала, дейман, бек оғамнинг энчиси.
Айролик ўтига бағрим доғлади,
Туяга няриб бўзлаб йиғлади,
Қўнғирот элнинг шоҳ чинори кулади.
Ҳала, дейди, ой Қалдирғоч боради,
Туяга етолмай мунглик йиғлади.
Худо деб йиғлайди чўлда муғойиб,
Юри¹ акасининг кўкини кийиб,
Ҳала, дейман, ҳов қора нор, бесойиб.
Қора нор ул замон йўлга кирдими,
Қашал кетган бекнинг исин олдим,
Шулар оға, эмишдошим келдими,
Е бўлмаса бировнинг исин олдим,
Шуйтиб чўкиб ётган сабил йўлга кирдими?!
Оёғин босолмай мунглик боради,
Бормай деса, ул куллардан кўркади,
Ҳар тарафга кўз юбортиб қаради,
Чочлари ёйилган кетиб боради.
Армон қилиб яратганга жилайин,
Кетган акам келдимикан худойим.
Бошиндаги заррин нобот жиғам, деб,
Бедовга ярашган олтин тўқам, деб,
Ҳаким оғам ҳолим кўриб йиғласа,
Мен олдига чиқсам шундай оғам, деб.
Ҳаким оғам менинг ҳолим сўрарди,

¹ Юрибди.

Душманларнинг жазосини берарди,
Полвон акам Қўнғирот элда бўлганда,
Мени нега чўлда сарсон қиларди.
Бу сўздайтиб йиғлаб кетиб боради,
Хала, деб туяга шундай қаради,
Келаётган ёлғиз отлини кўради,
Йўловчи деб муни гумон қилади.
Шу йўловчи мени кўрмасин, дейди,
Чангалнинг остига ўзин олади.
Устихон эмраниб, бағри силинар,
Аъзойи бадани шўрнинг кўринар,
Чангалнинг остига ўзи яшинар,
Бул аҳволда бўлиб қолди муштипар.
Яқинлаб келгандир Ҳакимбек шунқор,
Алломиш олдига чиққан қора нор.
Келаётиб эди шундай валлакат,
Эли-халқим кўрсам дейди саломат.
Етти марта бу қора нор айланиб,
Бўзлаб қилди бек Ҳакимни зиёрат.
Хайвоннинг меҳрини шунқор кўради,
Қўнгили бузилиб норни қайтариб,
Келган йўлга ҳайдаб кетиб боради.
Қарамас мард йигит баланд-пастига,
Бориб қолди синглисининг устига.
Синглисини бу аҳволда кўради,
Эли-халқим шундай бўлган экан, деб
Қўнгли бузилиб шунқор йиғлади.
Дийда гирён бўлиб ўпка тўлади,
Синглисига қараб савол сўради:
— Танимайсан бу йўловчи кишини,
Олайнми шу туянинг бошини,
Сен эшитгин мендай бекнинг нолишини,
Тўкарман сел килиб кўздан ёшингни,
Елбориб худога солган ишини,
Шу туянг-гу жуда сени ҳоритди,
Олайнми қора норнинг бошини.
Сенга сопти айролиқнинг ҳилини,
Эшит сен ҳам йўловчининг тилини,
Туя эгаси довлаб келса хунини,
Йўловчи беради норнинг пулини.

Бу сўзни синглиси чангалнинг остида ётиб эшитиб,
Қалдирғоч ойим Алломишга қараб, бу сўзни айтиб
турган экан:

Қўй, йўловчи, билмаганим билдирма,
 Ханжар урмай бағрим қона тўлдирма,
 Қўй, йўловчи, қора норни ўлдирма.
 Айронлиқ савдога бағри пораман,
 Нор ўлган сўнг гуноҳкор бўп қоламан,
 Ултонтозга нима жавоб бераман,
 Йиғлаб чўлда ўз кунимни кўраман,
 Бу дунёдан шуйтиб ўтиб бораман.
 Нор ўлган сўнг тўкар кўздан ёшимни,
 Ултон кесар зулм билан бошимни,
 Йиғлатади қавми-қариндошимни,
 Кузғунларга емиш қилар гўшимни.
 Нор ўлган сўнг билса хайдаб кетади,
 Бу бошима аччиқ камчи чатади,
 Бошим кесиб, мени дорга тортади.
 Мендай мунглиқ қонлар йиғлаб ўтади.
 Зулм билан билмаганим билдирар,
 Хар на деса айтганига кўндираар,
 Қўнғирот юртда ҳеч ким бўлмас баробар,
 Туянинг эгаси Ултон зўрабор,
 Туя учун билса мени ўлдирар,
 Албатта элатда биров билдирар,
 Сен, йўловчи, бундан кетмагинг даркор.
 Мен кўрқаман Ултонтознинг зулмидан,
 Не иш келсин мендай мунглиқ кўлидан.
 Бу чўлларда мен ҳам юрган хору зор,
 Ҳеч ким бўлмас бунда элатда раҳбар,
 Ҳамма одам Ултонтозга хизматкор,
 Нор учун бўлмайин мен ҳам гуноҳкор,
 Гуноҳимни тилай олмас одамлар.
 Мунглиқман, ғарибман, айтар арзим бор,
 Кета бергин, Ултон билса ўлдирар.

Бу сўзни синглисидан эшитиб, билдирмаган киши
 бўлиб, синглисига қараб, бу сўзни айтиб турибди:

Сен ҳам бир яхшининг кўрар кўзисан,
 Балки кўрар кўзи, сўйлар сўзисан,
 Чангалнинг остига ётган мунглиғим,
 Қўнғирот элда ўзинг кимнинг кизисан?
 Устингга кийганинг яшил-кўкмиди,
 Қўнғирот элда ҳеч раҳбаринг йўқмиди.
 Кўк куйибсан, сен бировни йўқлайсан,
 Ултонбекдан нега кўрқиб жилайсан.

Хазон бўлиб боғда гуллар сўлганми,
Ултон Қўнғирот элга тўра бўлганми,
Абгор бўлиб қора кийиб юрибсан,
Сенинг бирор суянганинг ўлганми?
Мунглиқсан, муштипар, оҳ-зор қиласан,
Ўзинг тўхтатолмай ўксиб турасан,
Ултон деб кўнглингни вайрон қиласан,
Бунча йиғлаб, хаёлингни бўласан,
Бир мунглиқсан, қаттиқ кунда қоласан,
Асли ўзинг қайси уруғдан бўласан,
Ултон дейсан, сен ҳам хазар¹ қиласан,
Гапирсанг, кўзингга ёшни оласан,
Мунча йиғлаб чўлда жабр кўрасан.
Ултон сенга оша жабр қилганми,
Қўнғиротнинг юртида даврон сурганми,
Илгариги Қўнғирот беги ўлганми,
Ултонтозга навбат тегиб қолганми,
Қўнғиротнинг эгаси шулар бўлганми,
Барча одам айтганини қилганми,
Барча одам етагига юрганми?!
Сени кўриб менинг кўнглим бузилди,
Кўп йиғлама, менинг бағрим эзилди,
Жуда, мунглиқ, хафа билдим ўзингди,
Туриб сендан гап эшитмак лозимди(р).

Бу сўзни эшитиб, синглиси бир сўз айтиб турган экан:

Мен ҳам бир-бировнинг кўрар кўзиман,
Оғзиндаги сўйлайдиган сўзиман,
Аслим билсанг, чин деганнинг ўзиман,
Қўнғирот элда Бойбўрининг қизиман.
Ғариб бўлиб бу чўлларда юрибман,
Туя боқиб тақдиримдан кўрибман,
Бек Алпомиш деган акам бор эди,
Қашалнинг юртига сафар қилганди,
Эшитамиз, бориб зиндон бўлганди,
Ўлди, деб хабари бунда келганди,
Бориб кўролмадик унда зиндонди.
Яна бир тирик, деб хабар келганди,
Шуваққача ҳеч бир хабар бўлмади,
Энди билдик, эмикдошим ўлганди(р).

¹ Қўлэзмада *хозор*.

Ўлмаи омон бўлса мунда келарди,
Келиб бу юртидан хабар оларди,
Тирик бўлса, душман бундай қиларми,
Ўзи бўлса, юртин қулга берарми?!
Сен эшитгин мендай мунглик сўзини,
Ултон босди шундай шернинг изини,
Тўй бериб олмоқчи сарвинозини,
Хозир кўндирадмай чечам ўзини.
Барчин сулув кеча-кундуз жилади,
Тўрам деб акамни эсга олади.
Ҳар куни қошига одам боради,
Барчиной деб кўп насиҳат беради,
Ултонтозни қабул қилмай туради,
Кетган бекдан ҳали умид қилади.
Ултон бек бўп юртда зулм қилади,
Акамнинг ўлгани маълум бўлади,
Кўнмаганда Барчин нима қилади,
Бориб-бориб айтганига кўнади,
Бул иш бўлса, кунимиз қандай бўлади?!

Бу сўзни эшитиб, синглисига қараб, Алпомиш бу сўзни айтиб турган экан:

Мени билсанг, Қалмоқ элдан келаман,
Шу акангнинг бир хабарин биламан.
Ўлгани йўқ, ҳали аканг омонда,
Неча йиллар бирга эдик зиндонда,
Сен қолибсан мунда қайғу-туманда,
Аканг келар, қуллар бўлар шарманда.
То ўлганча яратганга рост бўлдим,
Ўз феълимдан чўпу хасдан паст бўлдим,
Аканг билан мен зиндонда дўст бўлдим.
Акангнинг хабарин шундай биламан,
Ким сўраса, хондан жавоб бераман,
Аканг эмас, унинг дўсти бўламан.
Аканг ҳам зиндондан озод бўлганди(р),
Қалмоқларнинг жуда додин берганди(р),
Йиғлама, кўрарсан шундай полвонди.
Аканг мени ул хабарчи қилганди,
Акангнинг элчиси, дўсти келганди.
Кўп бўлибсан бундай йиғлаб дарманда,
Азоб кўрган ширин жонинг бу танда,
Аканг келар, қуллар бўлар шарманда.
Кўп йиғлама, сенинг аканг омонди(р),

Солар душманларга охир замонди,
Сен кўрарсан Кашал кетган полвонди.
Хар ким ўз шаънига беқди, тўради (р),
Шу йўл билан сенинг аканг келади,
Акангнинг хабари шундай бўлади,
Кеч қолганда икки кунда келади,
Йўловчи шундайин жавоб беради.
Акангнинг юртини аввал кўраман,
Келарини тоза аниқ биламан,
Элни кўриб, Қўнғирот элга бораман,
Дўст-душманин билиб жавоб бераман.

Бу сўзни эшитиб, синглиси бу сўзларни айтиб турган экан:

Қайси юртдан бунда қилдинг сафарни,
Кашалда акамдан бердинг хабарни,
Хафа қилма мендайин муштипарни.
Мард бўлсанг, номарднинг ишин қилмагин,
Кўп яшагин, бу дунёда ўлмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Акам бўлсанг, менга хилла қилмагин.
Илоҳим, қурисин йўлнинг қияси,
Бузилмасин элда марднинг уяси,
Чиқиб қолди Бойбўрининг чияси,
Келармикан тағин элнинг эгаси?!
Бу сўзни, йўловчи, ҳазил билмагин,
Акам бўлсанг, менга хилла қилмагин,
Сўз айтиб сен азмойиш кип турмагин.
Акам бўлсанг, сўра менинг ҳолимни,
Ҳазон қилма тар очилган гулимни,
Юр, бориб кўрсатай Едгор улингни,
Сағир қолган сенинг жони-дилиггни.
Менинг ғариб юришима қарагин,
Акам бўлсанг, ахволимни сўрагин,
Акам бўлсанг, кўрар кўзим, чироғим,
Акамни айтдинг, эзилгандир юрагим.
Бу сўзни Қалдирғоч айтиб туради,
От устида Ҳаким ўйлаб кўради.
Акангман, деб агар ўзин билдирса,
Юраги ёрилиб тайин ўлади.
Бирор майдон фикр қилиб туради,
Синглисига бу жавобни беради:
— Акам дема, аканг келиб қолади,

Отнинг бошин шундай йўлга буради,
Шу йўл билан сенинг аканг келади,
Шу гапдайтиб шунқор кетиб боради,
Синглисига карамайин боради.

Йўловчи кетдими, деб Қалдирғоч ойим чангалнинг
остидан чикиб қаради, кўз кўрим ерда кетиб боради,
караса, остидаги миниб бораётган оти, орт-сиртидан
кўрди, акасининг миниб кетган Чибор отига ўхшайди,
кўриб, таниб кейининнан пою пиёда югуриб, бу сўзни
айтиб бораётир.

Йўллардан ўтган йўловчи,
От тизгинини тортиб менга кара-чи,
Сақлаб туриб менинг холим сўра-чи.
Қалмоқ юртдан мунда қилсанг сафарни,
Йўл юриб кўрмагин сира хатарни,
Йиғлатмагин мендайин дарбадарни,
Бек акамдан бериб ўтдинг хабарни.
Менинг кўзим ўйилмаса танидим,
Полвон акам миниб кетган Чиборни.
Йўловчи, эшитгин сўйлаган тилни,
Эгам бунда онсон қилсин мушкулни,
Менинг кўзим кўр бўлмаса танидим,
Барчин чечам тикиб берган шол жулни.
Қийғир деган қуш ўлтирар қияда,
Не кўриб кечириб фоний дунёда,
Отни таниб чопди пою пиёда.
Бораётир шундай ақили шошиб,
Чопиб бораётир ўпкаси шишиб.
Бек Алпомиш шундай бурилиб қаради.
Келаётган синглисини кўради,
От жilовин тортиб қараб туради,
Ой Қалдирғоч энди етиб боради.
От тизгинин бул бўйнига салади,
Узангига бошин уриб жилади,
Шул менинг акамнинг минган оти, деб
Оёғига кўп ўралиб жилади.
Ул Ҳакимбек туриб ўйлаб кўради,
Акангман, деб агар ўзин билдирса,
Бу ҳам сира айрилмайин қолади.
Ўйлаб туриб шундай ишни қилади,
Жilовин қўлидан силкиб олади.
— Бу чибор от ўзимизга хоназод,

Аста-аста менга қиласан тухмат.
Буни билиб мунглиқ бўзлаб жилади,
«Акам бўлса, нега бундай қилади?!
Акам бўлса, албатта маълум беради»,
Бошка одам дейди, кўнглин бўлади,
Хафа бўлиб туяга қайтиб жўнади.
Синглисининг бундай аҳволин кўриб,
Боради бек Ҳаким кўнгли бузилиб,
От ёлига кўзининг ёши тўкилиб,
Рози бўлиб худо қилган ишига,
Фалак титрар юганда нолишига,
Остидаги Чиборини ўйнатиб,
Бориб қолди кўп қўйнинг бошига.

Шунда чўпонларга қараб, бу қўй кимники, деб
сўраб турибди:

Даҳмардалар, мен билмайман ўйингни,
Хабар бергин боқиб юрган қўйингни.
От ўйнатиб бул устингга келайин,
Чўлни ёйлаб ётган, чўпон сўрайин,
Қўйингнинг эгаси кимдир, билайин.
Хар қайсинг беҳаддан молни боқасан,
Даврон шул, деб бу чўлларда юрасан,
Қўй эгасин менга хабар берасан.
Жафо тиғи бу кун жондан ўтади,
Фалак зулми шу кулфатга элтади,
Чорвадорни даҳмарда, деб айтади,
Чорвадорлар, боққан қўйинг кимники?
Савлат билан ўнгу сўлга қарадим,
Бу чўлларда қўй семиртмак муродинг,
Мол билан чўлларда сенинг қувватинг,
Мен билмайман ётган қўйинг ададин.
Мен сўрайман боқиб юрган молингни,
Билмайман, чўпонлар, сенинг холингни,
Элда юрган сенинг кирдикорингни,
Элда ном кўтарган зўраборингни.
Остимда ўйнайди бул минган отим,
Олдингда яқиндир Бойсин элатинг,
Сендан сўрар мендайин валламатинг,
Даҳмардалар, боққан қўйинг кимники?
Мен ҳам бир юртларнинг юрган тўраси,
Қандай бойдир бу қўйларнинг эгаси.
Йўлда юриб ганг бўп ўзим келаман,

Билмайман, сизлардан сўраб тураман,
Эгасини айтсанг сўнгра биламан,
Ким бўлади боққан кўйнинг эгаси?
Йўловчига оша малол келмасин,
Кўп туриб бу ерда йўлдан қолмасин,
Хабар бергин, бул йўловчи жўнасин.

Бу сўзларни эшитиб, чўпонлар бир сўз деб турган экан:

Аввал моллар Бойбўридай бийники,
Сўнгра билсанг Алпомишдай бекники,
Хозиргиси Ултонтоздай қулники.
Билмаймиз, Ултоннинг нима ўйи бор,
Бизлар чўпон, Ултонтозга хизматкор,
Укағарнинг жуда ҳам кўп кўйи бор.
Ултонтознинг ўзи шундай балоди (р),
Муна элда кўп гапларни билади,
Кўй эгаси бек Алпомиш ўлади,
Шунча кўй бариси Ултонга қолади.
Ултон хўжайинимиз, бек бўп сўрар,
Кўп ҳисобдон, маҳмадана баччағар,
Кўйларнинг ҳисобин бизлардан олар,
Қултой бўлар устимиздан хабардор,
Биздан сўраб хонга жавоб шул берар,
Анигин билсанг, шул бобома бор.

Беадад ёйилиб ётган кўп кўй, учу қуйруғини киши билиб бўлмайди, чўпонлар бунда ётди, кўйни ёкалаб юриб кетди, кўй чўлни тутиб ётибди, бу беадад кўйга хайрон қолиб бораётибди. Етти йил зиндонда ётиб, бу давлатлар эрдан чиқиб кетган эди. Бу ададсиз кўйларни кўриб: «Бир одамда шунча мол», — деб хайрон қолиб йўл юриб бораётиб эди, каради, бир марди қалон, мўйсафид киши кўйларнинг четида: «Армон билан фарзандимдан айрилдим», — деб йиғлаб турибди. Кўриб Алпомиш таниди. Қултой деган кадрдон қули. Бобосига қараб, танимаган киши бўлиб, бу сўзларни айтиб турган экан:

Не сабабдан, бобо, бўзлаб йиғлайсан,
Қариганда бўтадайин бўзлайсан,
Оҳ урасан, жигар-бағринг тузлайсан,
Болам дейсан, сен бировни излайсан.

Шум фалак бошингга савдо солдими,
 Хаёлингга неча гаплар келдими,
 Якин холда сенинг кўзинг ўлдими,
 Улган боланг ё эсингга келдими?!
 Тоза очилиб сенинг гулинг сўлдими,
 Қариганда бир киёмат бўлдими,
 Хабар бергин, сенинг улинг ўлдими?!
 Не сабабдан, бобо, бўзлаб йиғлайсан?
 Йўловчиман, мен бурилиб сўрайин,
 Йиғладинг, бойисин, бобо, билайин.
 Қариганда, бобо, абгор бўлибсан,
 Кўзинг ёшли, бежой йиғлаб турибсан,
 Суянчидан айрилиб ғариб бўлибсан,
 Йиғлаганинг, бобо, сендан сўрайин.
 Олис юртдан кўпдир менинг меҳнатим,
 Чарчаб келаётир бул минган отим,
 Сен жиладинг, колмади-ку токатим,
 Ўлдимикан бир суянган фарзандинг,
 Кўнғирот музофотида кўрган кулфатинг,
 Ёнингга ҳеч кишинг, йўқдир улфатинг.

Бу сўзни эшитиб: — Менинг йиғлаганим, ўғлим эмас эди, Бойбўрининг ўғли эди, икковимиз шундай кадрдон эдик, билмаганлар Алпомиш Култойнинг ули дер эди, билганлар Култой Алпомишнинг кули дер эди, шул Кашал бориб ўлиб кетди. Шунча давлат кулларга қолиб кетди. Шу эсимга тушиб йиғлаб туриб эдим, — деди.

Алпомиш туриб айтди: — Бобо, Алпомишни кўрсатсам нима берар эдингиз?

Култой айтди: — Укангнинг қорнини берар эдим, кўрсам, ўзим ҳам таниб олар эдим.

Алпомиш айтди: — Мен кимга ўхшайман.

— Сен бир гўрга ўхшайсан, сенинг ўхшаганинг билан қачон ишим бор менинг, сендай неча одамлар Алпомиш келаётир, суюнчи бор, деб неча саркаларимни алдаб еб кетган. Алпомиш деб борсак, Култой аҳмоқ бўп бизга бир нима беради, алдаб бир саркасини ола-миз деб кепсан, — деди.

Бу сўзни эшитиб: — Хайр, бобо, мени танимадингиз. Алпомишнинг нима белгиси бор эди? — деди.

Култой айтди: — Алпомишнинг белгиси шул эди, ўнг эгнида Шохимардон пирнинг беш панжасининг

доғи бор эди, чап эғнида ўзимнинг беш панжамнинг белгиси бор эди.

Эғнини кўрсатди, сийпалаб панжанинг доғини билиб, фарзандим сен экансан, деб айрилмай қолиб, бу сўзни айтиб, иккови топишиб ётир:

Бу сўзни айтиб Қултой кўзин ёшлади,
Болам, деб устига ўзин ташлади.
Муна тоғда бўктарилган қормисан,
Қаторга тиркалган лўкча-нормисан,
Эли-юртга, болам, интизормисан,
Кўрар кўзим, юрт эғаси бормисан?
Худойим сақлагай бандани омон,
Ғариб қулга эғам бўлғай меҳрибон,
Юрт эғаси, келдинг энди, Ҳакимхон,
Болам, деб бағрига босди ул замон,
Кетгандай бўп қолди ғам билан туман.
Кўзларимдан кетди равшан
Топилмади саройи бўстон,
Дўстлар бўлди менга душман,
Ўтган ишга мен қилмайин пушаймон,
Кўрар кўзим, жоним болам, бормисан?
Ота-энанг қаттиқ кунда қолганди,
Ултонтоз суяғи бузук бўлганди,
Ул қурғур наслига тортиб қолганди(р),
Шуларни ҳам хизматига солганди,
Шукур қилай, кўрдим сендай полвонди.
Омон-эсон сендай кўзим келганди,
Энди кўргин ўз юртингда давронди,
Неча марта Ҳакимбекдан айналди,
Юрт эғаси, жоним болам, бормисан?
Сен кетдинг, бизлар бўтадай бўзлаб,
Боролмадик Қалмоқ юртини излаб,
Энди юргин душман бағрини тузлаб,
Меҳрибоним, жоним болам, бормисан?
Худойим бергайда барчага дармон,
Иш бўлмас қудратли ҳақдин бефармон,
Сени кўриб кетди мандан юз армон,
Кувват энди, менга келганди дармон,
Бу юртингда душман қилар пушаймон,
Душман қўллар бўлар ер билан яқсон,
Соғ-саломат элга келган сен султон.
Яхши кунлар бўлиб хор-а.
Юрагим неча садпора,

Бобо, эшит менинг айтган сўзимни,
 Тўйга бораяпсан, билдим ўзингни
 Сабр сакланг, бобо, айтар арзим бор,
 Чарчаб чопиб келди мендайн ночор,
 Сизга тайинлаган учта эчким бор,
 Омон-эсон юрибмикан жонивор?
 Ярашикка ловдор рўмол ўрайман,
 Бобо, кунда мен ҳам йўлга қарайман.
 Сизни кўриб, мен эчкимни сўрайман.
 Мендай санам мунда фиғон этдим,
 Эчкилар семириб қочиб кетдим?
 Бобо, қайтинг, уйга меҳмон қилайин,
 Уйга сизни эргаштириб борайин,
 Бобо, юринг шўрва қилиб берайин,
 Эчки сўраб, ҳаққатига қонайин.
 Чўпонлар устидан сардор бўласан,
 Эчкиларни кунда қўриб юрасан,
 Ўлса-йитса, бобо, хабар берасан,
 Маларойнинг айтган сўзин биласан,
 Хизмат қилганини жуда кўрасан,
 Қайтинг, бобо, бир дам сўнгра борасан,
 Югуриб мен ҳалак бўлдим, биласан,
 Эчкимдан аниқлаб хабар берасан.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш билди: «Қултойнинг олдига бу келинчак эчки қўшган экан. Мени Қултой фахмлади», — деб шўхлиги келиб: — Эчкиларинг семириб, бахрини очиб юрур, такани қўйиб, кўчқордан қочиб юрур, йилда эгиз-сегиз туғиб, уч эчкинг юз ўн тўртта бўлди, — деди.

Кам фахм, ҳеч нарсага тушунмайдиган аёл юз ўн тўртта деганига думоғи чоғ бўлиб, кўнгли кўтарилиб: — Оғзингизга мой, уйга юринг, — деб тармашиб қўймай, уйга эргаштириб борди. Борса уйда нон йўқ. — Бобо ўтиринг, нон йўқ экан, мен муна қўшнинидан элак олиб келиб, мен сизга бир патир қотириб, устига мой солиб берай, — деди. Элакка жўнаб кетди, борса, беш-олти хотинлар буни гапириб ўтирибди. «Элакка борган хотиннинг эллик оғиз гапи бор», дегандайин, у хотинлар билан ўрлаша кетди. Гап қўпайиб, Қултой эсидан чиқиб кетди. Қултой қориндаги мойни, қопдаги қуртни, уйдаги керакли нарсасининг барини эрмак қип еб қайтди. Келинчак ҳам элакни олиб келаётиб эди, Қултойни кўриб қолди: — Ҳа, қайтинг, бобо, — деб порт бўлиб қолди. Қултой айтди: —

Энди тўйга кеч бўлди, уйингдан уни-муни еб, тузингни тортдик, — деб қайтди. — Эса, қайтарда келинг, — деб тайинлаб қолди.

Элакни олиб уйига борди. Борса, уйда аён-жинс бўлиб, ҳеч нима қолмапти. Уйланиб қолди: «Қултой бўлса, Қултойнинг мунча овқатни ҳал қиладиган қуввати йўқ эди, бу бир алпнинг иши-да. Нима бўлса, Алпомиш келдимикан?» — деб фикр қилиб қолди.

Ана энди Қултой бўлиб, тўйга Алпомишнинг кетиб бораётган ери:

Таёғини судраб «Қултой» боради.
Худо насиб қилса қилсанг уйини,
Мен қўрайин Барчин сулув бўйини,
Томоша қилайин ёрим тўйини.
Ким билади «Қултой кулнинг» ўйини,
Қизик бўлар қилиб ётган тўйини,
Борсак бўлар у ерларда ўйини.
Бу сўзни айтиб «Қултой» боради,
Қизу жувон бари йўлга тўлади,
Хотинларман бирга кетиб боради.
Қўп хотинлар дастархонин орқалаб,
Йўлда «Қултой» билан ҳамроҳ бўлади,
«Қултой» кулга қўп миннатдор бўлади,
Аламжон йўл тўйхонанинг ораси,
Хом семиз хотинлар чарчаб қолади:
— Бобо, хизмат қилсанг қандай бўлади.
Яхши хотин йўликсин деб дуо қилайик,
Дастархонни биз орқангга солайик,
Бобожон, кўтаргин салт бўп юрайик,
Сизман йўлдош бўлиб-тўйга борайик,
Миннатдор бўп жуда дуо қилайик.
Қари-анда адрас-кимхоб кийсин, деб
Ҳақдан келган ишга бўйнин эйсин, деб,
Бобомнинг душмани ўтдай куйсин, деб
Жами хотин чувлаб дуо қилайик,
Киндиккинанг иссиқ ерга тейсин деб.
Бу сўздайтиб қўп миннатдор бўлади,
Хотинлар «Қултой»нинг ақлин олади,
Дастурхоннинг барин йиғиб ул замон,
«Қултой» кулнинг орқасига солади,
Кебанакка йиғиб ани кўтариб,
Хотинларман бирга-бирга боради.
Хотинларман хангома кип йўл тортди,

Бирор майдон ияриб кичаб кетди.
 Рўпарай хотинлар кейин қолади,
 «Қултой» шундай хўп ҳаллослаб юради,
 Югуриб-елиб, харчанд кичаб кўради,
 Ангишлаб бу «Қултой» кетиб боради.
 Кўринг энди «Қултойди»,
 Неча қирлардан ошди,
 «Қултойдан» тоза адашди,
 Етолмай хотинлар жуда қарғашди.
 Худой урди «Қултойди»,
 Икки энаги бултади,
 Йиғлатган Маларойди,
 Еб келган у ерда қурутман мойди,
 Бу хотинлар ҳеч қорасин кўрмайди,
 Қайтиб қурук борамиз деб ўйлайди.
 Шу ойнасда «Қултой» кичаб боради,
 Неча қирдан нари хотинлар қолади,
 «Қултой» бораётиб шундай қаради,
 Бир поданинг ётоғини кўради,
 Чашманинг бўйнига бориб қолади,
 Энди бориб «Қултой» шунда кўнади,
 Дастархонни «Қултой» очиб кўради.
 Тўйга қилган бари қатлама, қўймоқ —
 Барисини ейиб адо қилади.
 «Қултой» қулдан бўғурсоқ ҳам қолмади.

Товоқда бор нимарсаларнинг барини еб, қурутиб,
 дастархон, товоқ қолди. Подачининг қилган тезагидан
 олиб келиб, ўзлариникидай қилиб товоққа солиб, кўпи-
 га кўп, озига оз ўраб, қадим орқасига солганда қандай
 бўлса, шундай қилиб, барини қаторлаштириб, ўзи кет-
 ди жўнаб.

Хотинлар гоҳ қайтар бўлиб, гоҳ борар бўлиб, шул
 чашманинг бўйнигачай келди, дастархон, товоқларини
 кўриб, бобосини дуо қилиб қолди: — Илойим бир яхши
 семиз кампир йўлиқсин, бизни уялмасин, деб шу ерга
 қўйиб кетибди, — деб чашмадан сув ичиб, ҳар қайсиси
 ўз товоғини олиб, қадимгидай бошига қўйиб, бу бу-
 лоқнинг сувидан ирғиб ўтаётиб эди, бирови қаттиқроқ
 ирғидими, тарс этиб дастархондан тезак тушиб қолди.
 Бу хотиннинг дастархонидан тезак тушганини кўриб,
 ўзга хотинлар айтди: — Бунинг кундоши бор-да, тўйга
 бориб, дастархондан таппи чиқиб, шарманда бўлсин,
 деб қўшиб ўраган-да. Бир хотин: «Бизники ҳам таппи

бўлиб юрмасин», — деб очиб кўрди, очиб кўрса, бари-ники таппи. «Қултой»ни қарғаб, саросима бўлиб, товоқларни қайтарда олиб кетамиз, деб ариқнинг ёқасига кўмиб, дастархонларни кўйлакнинг ичидан белига бойлаб: «Тўйга қуруқ келибсизлар деган одам бўлса, Қултой шундай қилди, деб айтамыз», — деб (йўлга тушди).

Энди булар ҳам тўйга бора берсин, эндиги гап боғонағи Бойчиборни миниб кетган кўҳна Қултойдан.

Қултой Бойчиборни миниб, тўйга борди. Борса, Ултонтоз Алпомишнинг бор вақтига таассиб солган, Барчинга бахмал ўтов тикиб берган, ҳар ким улоқни олиб бориб солса, Барчиннинг бахмал ўтовига олиб бориб солади. Шунда Бойчиборни калта қантариб, отнинг соясига ташлаб: — Куллар, улоқингни чиқар, — деб ёнбошлаб, куллар улоқ чиқарди, Қултойнинг тўйга аралашиб, кўпқари чопиб ётгандаги сўзи:

Ошиқ фаҳми окшом кеча,
Ҳолин билмайди бир неча,
Йиғилишган сатта норча,
Кўпқарини чопиб ётир
Ўн икки мингча бойвачча,
Санаб кўрган одам йўқдир,
Тахминан ўн икки мингча,
(Уст)-устига ташлаб турар
Кўсам сарка, олапоча.
Кўринг энди Қултой мардди.
Чибор отга қамчи чатди,
Урган қамчи симдай ботди,
Йиғинни қоқ ёриб кетди,
Йиғин-тўдани нуратди,
Бу бобонг қилди ғайратди,
Не одамлар ҳайрон қопти.
Улоқни олиб жўнаб кетди,
Болалар, ҳисоб бўлдими, деб
Чанғароқдан ташлаб қайтди.
Мундай кунда кўнглин хушлаб,
Урди қамчинни кулочлаб,
Бойчибор борди анғишлаб,
Боз устига улоқ ташлаб.
Ҳаққа етгай айтган доди,
Ултонтознинг жийрон оти
Улоқни олиб жўнаёй берди,
Қултой фақир бошин бурди,

Бойчиборга камчи урди.
 Жапс бўлиб ёнбошдан етди,
 Ушлади кейинги путди,
 Узанги ташлаб беркитди,
 Ёнбош тушиб бирни тортди,
 Ултонтознинг жийрон отин
 Ўмма кип нуратиб кетди,
 Жами куллар йиғилиб етди.
 Меҳмон, қайдан келасан, деб,
 Нима уруғ бўласан, деб,
 Буйтиб чопма, ўласан, деб,
 Кечга солим оласан, деб,
 Бекнинг отин сен йикитдинг,
 Қариганда ўласан, деб,
 Зўрнинг тўйин биласан, деб
 Бундай ишни қиласан, деб
 Чопди Култойнинг улогин.
 Душманлар мени билсин, деб,
 Солганим соврин бўлсин, деб
 Дамба-дамда улок ташлар,
 Маррага етиб қайтарар:
 Чатоқлашиб юру Култой,
 Хеч солим бермайди куллар.
 Култой отини буради,
 Йиғинда суриб юради,
 Кулларман тараф бўлади.
 Ултонни парвой қилмади,
 Сира кўзига илмади,
 Чатоғин Култой қўймади.
 Дамба-дам улокни олар,
 Култой узанги қайтарар,
 Ўласан деди қўп куллар.
 Култой қўпқарида донгдор,
 Остига мингани тулпор,
 Тир келолмайди одамлар,
 Улокдолиб Култой кетар,
 Юлдуздай бўп оқиб ўтар,
 Хеч ким қўл сололмай кетар,
 Култой шундай иш кўрсатар,
 Бир нечалар хайрон қолар.
 Устида яхши либослар,
 Гап кип ётади одамлар:
 «Қайси элдан келган бу чол,
 Остидаги оти тулпор,

Чол ҳам бўлса кўп зўрабор,
Кўп чаток қилади қуллар,
Парвой қилмайди баччагар».
Қултой йиғинда шағалмас,
Айтганини қилмай қўймас,
Гапирганман кулоқ солмас,
Гап деганни кўнглига олмас.
Бойчиборга камчи урди,
Алпомиш келгани шулди (р),
Қултой ай-ҳайлаб маст бўлди,
Кўп улоқни Қултой олди,
Ҳеч ким буни билмай қолди.
Йиғинда ўзар Бойчибор,
Устида Қултой зўрабор,
Ай-ҳайлаб чиқарди номдор.

Бахмал ўтовга улоқни ташлаб, қайтган вақтида
орт-сиртидан Бойчиборни кўриб, Барчин таниб, Ёдгор
ўғлига қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Мен йиғлайман яратганга зори-зор,
Не қилса ҳукми бор қудратли жаббор,
Тўйхонага отанг келгандир Ёдгор.
Сувда бўлар сулув ўтнинг суйруғи,
Биз билан бўларми ҳақнинг буйруғи,
Чўлтанглаб кўринди Чибор қуйруғи.
Ғамли бўлмай оху фиғон этмайди,
Ёби от туёқдан отган турпоғи
Сира ҳам бир чатанидан ўтмайди,
Боғонада бир Чибор от кеп эди,
Уй гирдидан, болам, тўзанг кетмайди.
Тўйхонага, болам, отанг келганди (р),
Ким яхши, ким ёмон, аниқ билганди (р),
Иншоолло, кўрармиз шундай полвонди.
Мард йигит майдонга кирса желлидир,
Тўкайда йўлбарснинг изи беллидир.
Отанг йўлбарс тўйхонада юргандир,
Ким яхши, ким ёмон, англаб билгандир,
Дўсту душманларни синаб кўргандир,
Отанг шуйтиб билдирмайин юргандир,
Кашал юртга кетган отанг келгандир.
Хазон бўлса боғда гуллар сўлгандир,
Бу ўчган чироғим ёниб қолгандир,
Мен билувда душман қуллар ўлгандир.

Болам, элга қайсар отанг келгандир,
Отанг келиб оти мунда юргандир,
Ҳозир ўзин билдирмайин тургандир.
Кепти Қалмоқ элдан соғу саломат,
Билмаганлар килар эди маломат,
Душман кўрса энди солар қиёмат,
Бек отанг келибди соғу саломат.

Бу сўзни энасидан эшитиб, Едгор: — Бу қулларнинг бир жонига тегайин, агар отамнинг келгани рост бўлса, қулларни ўлдирайин, ётган вақтида ҳам ингранса, айриб олади, агар отамнинг келгани ёлғон бўлса, бу қуллардан бундай зулм кўриб юрганча, ўлганим ҳам ўнггай келади, — деди. Шунда кўнглини хушлаб, бир қайки таёкни қўлига ушлаб, қулларнинг қўпкарига ташлаб ётган саркаларини қувиб четга чиқариб кетди. Саркани қувиб бораётиб эди, Алпомиш Қултой суратли бўлиб келаётиб эди, олдидан чиқа кетди, Едгорни кўриб, бир сўз айтиб турган экан:

Баҳорда очилган боғнинг гулисан,
Сен ҳам бир-бировнинг жони-дилисан,
Сарка ҳайдаган болам, кимнинг улисан?
Бу элларда қайси уруғдан бўласан,
Сарка ҳайдаб, болам, қайда борасан?
Жамолинг ўхшатдим осмонда ойга,
Ўзингни менгзайман бўз қарчиғайга,
Қошингни ўхшатдим эгилган ёйга,
Ўзингни менгзайман минг қўйли бойга,
Бойвачча сифатли кимнинг ўғлисан?
Бино бўлдинг қайси гавҳар донадин,
Сендай фарзанд бино бўлмас энадин,
Парвоз қилдинг қайси мазгилхонадин,
Баланд парвоз қўзим, кимнинг ўғлисан?
Шундай бўлди менга ҳақнинг фармони.
Сени тукқанларнинг борми армони,
Сени кўриб кетди бобонг дармони,
Наслинг одам десам, беҳишт филмони,
Филмон сифат болам, кимнинг ўғлисан?
Қариганда худо дейман, жилайман,
Кўз юбортиб атрофимга қарайман,
Авлоди-аждодинг сендан сўрайман,
Хабар бергин, болам, кимнинг ўғлисан?
Қийғир деган қуш ўлтурар қияда,

Не кўриб кечирдинг фоний дунёда,
Тарзинг кўрса, шоҳлар юрар пиёда,
Ғайратинг бор Рустамдан ҳам зиёда,
Қайсар сифат болам, кимнинг ўғлисан?

Бу сўзни эшитиб, Едгорнинг кўнгли бузилиб, бу
сўзни айтиб турган экан:

Жафоларга тушган танда жон эдинг,
Кул ичинда меҳрибоним сен эдинг,
Сен ҳам мени унутдингми, бобожон?
Тоғу тоғнинг бошин чалган туман-а,
Мендай сағир-шўрга охир замон-а,
Бек отам Қашалга кетган вақтинда,
Энамнинг бўйида қопман гумона,
Сен ҳам мени унутдингми, бобожон?
Баҳорда очилган боғнинг гулиман,
Мен ҳам бир-бировнинг жони-дилиман,
Сен ҳам мени унутдингми, бобожон,
Қашал кетган Алпомишнинг улиман.

Бу сўздайтиб сағир Едгор каради,
Кўпқаридан икки отли келади,
Келаётган отлиларни кўради,
Кўнгили бузилиб Едгор йиғлади.
Армон билан ўлдим, ғаминг е, деди,
Қадиндан, бобожон, берман ке, деди,
Сағир Едгор бобосига не деди:
— Бобо, раҳбар бўлгин мендай гўдакка,
Мени олгин, бобожон, кебанакка,
Мени берма бу икки бадиракка.
Ғап эшитгин, бобо, айтган тилимдан,
Қариганда ҳазар қилма ўлимдан,
Жон бобожон, мени берма қўлингдан.
Айриб қол муна икки қулингдан,
Жон бобожон, мени берсанг қўлингдан.
Бу бадбахтлар қилар менинг ишимни,
Кўздан тўқар бунда селоб ёшимни,
Зулм билан кесар қуллар бошимни,
Ғазаб билан дорга тортар лошимни,
Ўрни ўчиб қолар Алпомишингни,
Жон бобожон, мени берма қўлингдан.
Бу сўздайтиб сағир Едгор туради,
Кўпқаридан икки отли келади.

Сиёсатман бу Едгорга етишди,
 Бу сағир Едгорнинг ақили шошди,
 — Бобо, — деди,
 «Қултой» кулнинг белбоғига тармашди.
 Аччиғи кеп улар отидан тушди,
 Бу энағар оша ҳаддидан ошди,
 Бизлар билан бу бекликка талашди,
 Қуллар келиб Едгор билан ушлашди.
 Хазон бўлиб боғда гуллар сўлибди,
 Олло бунинг ақли-хушин олибди,
 Ажал етиб, паймонаси тўлибди.

Фарзанд-да, кўриб «Қултой»да тобу тоқат қолмади,
 кулларга туриб айтди: — Мунинг ҳам бир замонда
 отаси бор эди, худо қилди, етим бўлди, етим билан
 сағирни ура берармикан? Муни кўй, ўз вақти хушли-
 гингни кўр, — деб билагидан ушлаб турди. Алп-да,
 панжаси билагини янчиб бораяпти, кўзи ёшга тўлиб,
 билагини айириб ололмай ётибди. «Қултойнинг» кўн-
 лига келди: «Мабода зўрлигимдан англаб юрмасин», —
 деб билагини бўшатди, булар ҳам минди бедов отди,
 икковига икки сарқани ўнгартди. «Одам одамни синаб
 бўлмайди экан, «Қултой»нинг зўрлиги ҳар кимсача бор
 экан», — деб жўнаб кетди. «Бобосига» қараб, Едгор бу
 сўзни айтди:

Гап эшитгин, бобо, айтган тилимдан,
 Ҳазар қилмадинг-ку, бобо, ўлимдан,
 Айириб қолгансан икки қулингдан,
 Қултой бўлсанг,
 Мундай ишлар келмас эди кўлингдан.
 Қашал кетган менинг отам бўлмагин,
 Отам бўлсанг, менга ҳилла қилмагин.
 Баланд тоғнинг бошин чалганди туман,
 Худойим сақлагай бандани омон,
 Ёмон кунда менга бўлдинг меҳрибон,
 Отам дедим, сендан қилдим мен гумон,
 Отам бўлсанг, менга ҳилла қилмагин.
 Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
 Кўп яшагин кўп йилгача ўлмагин,
 Душманга билдириб, сиринг бермагин,
 Отам бўлсанг, менга ҳилла қилмагин.
 Олдинда жиланиб мендай фарзандинг,
 Бошимда кўп ғаму кулфатим,

Култойга келмайди, бобо, жасадинг,
Аскар тоғни откудай бор ғайратинг,
Хар кимсача бордир бул ҳукуматинг,
Кашал кетган менинг отам бўлмагин.
Тўкарман кўзимдан селоб ёшимни,
Бобо, бежой билдим қилган ишингни,
Сен эшитгин йиғлаган нолишимни.
Кашал кетган менинг отам бўлмагин,
Отам бўлсанг, мени хафа қилмагин,
Билмамиш бўп, ота, бунда турмагин.

Бу сўзни эшитиб, «бобоси» ҳам Ёдгорга караб, бир сўз айтиб турган экан:

Кўздан ёшим мунчок-мунчок тизилди,
Устихон эмраниб, бағрим эзилди,
Хафа қилдим, қайтай, сендай кўзимди,
Отам дема, менинг кўнглим бузилди.
Ҳақ таолло мени қилган саргардон,
Ғамли қулга эгам бўлсин меҳрибон,
Отам деб бобонгни айтма, Ёдгоржон,
Отангнинг мазгили коронғу зиндон,
Отанг эмас, болам, Қултой бобонгман.
Ешлик қилиб хаёлингни бўлмагин,
Лодон кўнглинг ҳар бир йўлга солмагин,
Отам деб бобонгдан гумон қилмагин.
Отанг Кашал юртда ғариб қолгандир,
Қалмоқлар кўлида зиндон бўлгандир,
Отанг қайда, ғарибликда қолгандир,
Қалмоқлар юртида отанг ўлгандир,
Лодон болам, мендан гумон қилгандир,
Отам десанг, кўнглима гап келгандир.
Ўлиб кетган отанг қайдан келади,
Қултой бобонг қандай отанг бўлади.
Қариганман, болам, қаддим букилиб,
Оҳ тортганда кўзда ёшим тўкилиб,
Отанг кетган оша юртга
Билмайман қандай бўлиб,
Сендай лодон болам бул гумон қилиб.
Отанг бўлса, сенга раҳбар бўлмайми,
Сени суйиб бу бағрига олмайми,
Ул кўтариб тўйхонага бормайми,
Эр кип ётган Барчин гулни кўрмайми,
Душман қуллар бундай тўйда ўлмайми?!

Бек отангни калмок айлаган зиндон,
Чириб ўлган калмок юртда саргардон,
Отанг ҳам ҳаддили жуда зўр полвон,
Отам деб сен гумон қилма, Ёдгоржон.
Отам десанг, отанг ёдима келар,
Кўхнарган дардларим янгирар,
Отам деб гапирма, сағир Ёдгор.

Бу сўзни эшитиб: «Мен ҳам билмайман экан. Қул-
той бобомнинг адаптовур кучи бор экан. Муниг билан
овлоқда бир сирлашиб кўрайин, қандай бўлса, энамни
бермайман, Ултонтозга ўзим қанча чатоқ қилиб ётиб-
ман, муниг бир кўнглини билиб кўяйин», — деб бу
сўзни айтаётган экан:

Ох урганда кўзда ёшим бўлар сел,
Сирлашайин, жоним бобо, берман кел.
Ултонтоз дер билмаганим билдирди,
Ханжар урмай бағрим қона тўлдирди,
Нечовларни айтганига кўндирди.
Қанча кўйни, қанча сўким сўяди,
Беваю бечора қолмай тўяди,
Бу орада ўттиз кунча бўлибди,
Гул энама узмай совчи кўяди.
Асли ўзим добонбийлик тўраман,
Гул энамни қандай бунга бераман,
Гул энамни Ултонтозга берган сўнг,
Не бет билан Қўнғирот элда юраман?!
Солма юрагима доғу аламни,
Хафа қилма, бобо, мендай болангни,
Ултонтозга қандай берай энамни.
Ултонтоз зўрлигин маълум қилади,
Узилмай энама одам келади,
Энам қабул қилмай ўрлаб туради,
Хамма қулнинг сўзин маъқул қилади,
Энам кўнмай, жуда ўрлаб туради,
Ҳисоб бергин, бобо, қандай бўлади?

Бу сўзни эшитиб, «бобоси» бир сўз деган экан:

Ултонтоздир Қўнғирот элда зўрабор,
Муни билан ҳеч ким бўлмас баробар,
Англагин албатта, болам, муҳрдор,
Муҳрдорман ўрлашмаклик не даркор?

Солма юрагингга доғу аламни,
Кунинг учун берасан-да, энангни.
Мен биламан добонбийлик тўрасан,
Кунинг учун шул энангни берасан,
Шул энангни Ултонтозга бермасанг,
Билгин, болам, қийнов билан ўласан.
Мундайғачок, кўзим, лодон бўлмагин,
Ултонбекман кўп ўрлашиб юрмагин,
Ултоннинг қўлида ғариб ўлмагин,
Бермайман, деб сира айта кўрмагин.
Биласан, Ултонтоз элга тўради(р),
Хукуми ҳаммага маълум бўлади,
Зўрлик билан шу энангни олади,
Сағирсан, қўлингдан нима келади,
Ултоннинг сўзига ҳамма кўнади,
Кўпдан чиққан одам аҳмоқ бўлади.
У Ултонтоз билгин энди аждаҳор,
Зарбидан титрайди Бойсиндай эллар,
Тақал қилмай сен энангни беракўр.
Меҳрибон бўп Ултон аклин ола бер,
Қаватида бирга беклик қила бер,
Нима деса, айтганига кўна бер,
Сенга айтган насихатим шул бўлар.
Сен бузмагин, энанг қилар ихтиёр,
Энангни ҳам шунга тегмаги даркор,
Қўнғирот элда унаб турган одамлар,
Қатта-кичик, бари бу сўзни билар,
Энанг Ултонтозга тегса тинч бўлар,
Бир чеккаси сенда ҳам бор ихтиёр.

Бу сўзни эшитиб, Ёдгор бир сўз айтиб турган экан:

Дардли кул дардимни кимга ёрайин,
Ҳасратимдан элдан эл ахтарайин,
Гул энамни Ултонтозга берганча,
Ултонтознинг қийновинда ўлайин,
Ҳар на бўлсам, жоним бобо, бўлайин,
Ўлганимча тўйни бузиб кўрайин,
Гар кўлимдан келса ўрлаб турайин.
Мен ҳам энди бермайманда тураман,
Бошимни кесганча ўрлаб кўраман,
Жоним борида Ултонтозни демайман,
Айтган сўзин қулоғимга олмайман,
Мен ҳам сира билганимдан қолмайман.

Мен хам кайтай, хали ёшлик киламан,
 Сағирлигим яратгандан кўраман,
 Ажал етса, ахир бир кун ўламан,
 Мен энамни қандай бунга бераман.
 Майли Ултон кўздан тўксин ёшимни,
 Зўрлик қилса, кессин тандан бошимни,
 Йиғлатсин элимда қариндошимни,
 Зўр бўлса, қилағўйсин ишимни.
 Ўлдирмаса, мен бермайман энамни,
 Бошим кесиб, дорга тортсин танамни.
 Ултон жуда бизга изза беради,
 Кўрмаган кунларни менга солади,
 Ҳозир билдим, юртга эга бўлади,
 Сағир деб баччағар қачон қўнглим сўради,
 Бизни жуда ерман яксон қилади.
 У бизларни одам сонда кўрмади,
 Ғариб деб ҳолимни сира билмади,
 Нокаслик қилди-да, писанд илмади,
 Яхши қараб, бизга назар солмади,
 Баччағарнинг катталиги колмади,
 Ёдигорнинг қўнглидагин билмади.

Шунда Ёдигордан бу сўзни эшитиб: — Баракалла,
 ўғлим, энадан бўлсанг, шундай бўл, — деди. — Мен
 хам кўйдан келаётирман, мен хам шу баччағарнинг
 тўйига борайин, қўлимдан келганча бузиб кўрайин, деб
 келаётирман, сен нораства гўдак, биз ёши етган «чол»,
 икки ёрти бирикса, бутун деган гап бор. Нима бўлса,
 болам, борлашиб тўй бузмокни «бобонгдан» кўр, —
 деди.

Ёдгор ҳеч кимдан мундай илик сўз эшитган эмас
 эди, «бобосидан» бу сўзни эшитиб, жуда хўрозланиб,
 айрилмай колди. «Қултой» туриб айтди: — Икковимиз
 даладан борсак, Қултой билан Ёдгор ваъдалашган деб
 юрар, сен кўпқари тарафдан бор, мен тўйхона тараф-
 дан борайин, ҳамма вақт мен чаток қилайин, — деб
 иккови икки тарафдан бораётир.

«Қултой» бу сўзни айтиб, тўйхона тарафга бора-
 ётгани:

Чечан банда гапни гапга улади,
 Қултойдайдан Ёдгор қувониб боради,
 Иккови ваъдани шундай қилади,
 Ҳар на деса, айтганига қўнади.

«Қултой» хам бу замон бундан жўнади,
 Таёғи кўлида кетиб боради,
 Тўйхонага «Қултой» бундан жўнади,
 Кўрган одам «Қултой» дейишиб боради,
 Алпомиш эканини ким билади?!
 Ултонтоз хонни бориб кўрай, деб,
 Қилиб ётган шавкатини билай, деб,
 Болам дейин, унинг ақлин олай, деб,
 Билдирмайин тоза синаб кўрай, деб,
 Ултонбекка қулли бўлсин қилай, деб
 Бу сўздўйлаб «Қултой» кетиб боради.
 Қулок солинг сўзининг мазасига,
 Жаҳон титрар «Қултой» овозасига,
 Шу замонда таёғини судираб,
 Энди борди Кўнғирот дарвозасига.
 Дарвозадан ичкарига киради,
 Катта-кичик халойикка қаради,
 Ок сут берган энасини кўради.

Энаси ариқнинг бўйида тўйга сўйган қўйларнинг
 корин-ғажок, ичак-чавоқ, каллаларини тозалаб
 ўтирибди. Шунда энасини таниб, таниса хам танимаган
 киши бўлиб: — Кунтуғмуш енга, омонсизми? — деди.
 Энаси мундай қаради, қараса, Қултойнинг довуши Ал-
 помишнинг довушига ўхшайди. Қултойга қараб, бу сўз-
 ни энаси айтиб турган экан:

Хой дединг банди-бўғним бўшади,
 Соғ суягим жой-жойидан бўшади,
 Довушгинанг Алпомишга ўхшади,
 Қултойман деб, болам, мени алдама.
 Сени кўриб ичим ўтдай қуяди,
 Қувраб кетган эмчақларим ияди.
 Оҳ урганда кўздан ёшим сел бўлди,
 Болам, кетганинга етти йил бўлди,
 Сендан қолиб кўрган куним шул бўлди,
 Кўз ёшима ёқаларим хўл бўлди,
 Қултойман деб, болам, мени алдама.
 Қозилар олдинда шабгир нойиби,
 Йигитга панд берар отнинг майиби,
 Келдингми, жон болам, элнинг сойиби?
 Қумушдандир қарчиғанинг чегаси,
 Олтиндандир кировканинг ёқаси,
 Келдингми, жон болам, юртнинг эгаси?

Етти йиллик бандилик захмин кўрдингми,
 Шукур қилай, болам, озод бўлдингми,
 Туя боккан Қалдирғочни кўрдингми,
 Мунглиқнинг ҳолидан хабар олдингми?
 Бобир чўлда шўрли йиғлаб юрганди,
 Бир бурилиб шундан хабар олдингми?
 Қултой бўлиб мени алдаб турдингми,
 Хийла билан, болам, аклимдолдингми,
 Кўрар кўзим, омон-эсон келдингми,
 Дўсту душман, элатингни кўрдингми?
 Қултойман деб, болам, мени алдама.
 Сени кўриб қолмас менинг тоқатим,
 Елғиз болам, сенсан менинг роҳатим;
 Қултой қулга ўхшамайди келбатинг,
 Шундай бўлди беклик қилган элатинг,
 Елғиз кўзим, бошимдаги давлатим.
 Қуллар менга мунча қилган зулм, деб,
 Энди менинг тар очилган гулим, деб,
 Шукриллло, келди жони-дилим, деб;
 Сўз айтаман сени кетган улим, деб.
 Қултой бўп энангга раҳбар бўласан,
 Сен менинг холимни сўраб турасан,
 Жоним болам, менга хийла қилмагин,
 Хийла қилма, менинг болам бўласан.
 Хафа қилма алам кўрган энангни,
 Енган ўтга солма болам, танамни,
 Сен бориб кўргайсан Барчин санамни,
 Қултойман деб, болам, мени алдама.

Бу сўзни энасидан эшитиб: — Енга, сиз миён хата-
 намой бўп қолибсиз. Алпомиш келса, Алпомиш бўп
 келар эди-да, наинки Қултой бўп келса, — деди. Бу
 сўзни эшитиб, энаси: — Не билайин, менинг ҳам кўзим
 хаста бўлиб қолган, — деди. Энаси бунинг билан бир
 сирлашайин, деб бу сўзни айтиб турган экан:

Ох урганда кўздан ёшим бўлар сел,
 Сирлашайин, жоним қайним, берман кел,
 Жон қайним, эшитгин айтган тилимди,
 Ҳеч хабари борми ёлғиз улимди?
 Дала-даштда сен юрасан, Қултойжон,
 Алпомиш ўлгани энди билинди.
 Елғиз фарзанд оёғидан житарми,
 Бойбўридан шундай давлат қайтарми.

Елғиз болам бедарак бұп кетарми,
Бунда юрти вайрон бұлиб ётарми,
Барчин келин кулга тегиб кетарми,
Не катталар конлар ютиб ётарми?!
Давлатидан адрас-кимхо киймасин,
Давлатли деб Ултонтозни суймасин,
Қариганда бий бобосин йиғлатиб,
Барчин келин Ултонтозга теймасин.
Сен ҳам бундан тўйхонага борасан,
Тўйда юриб Барчинойни кўрасан,
Менинг сўзим унга маълум қиласан,
Барчин гулга насихатни берасан.
Яхши одам кўнар тангри ишига,
Кулоқ сол енганнинг бул нолишига,
Мен кўркаман Ултонтознинг зулмидан,
Боролмайман Барчин келин қошига.
Баримиз суяниб бунга қолганмиз,
Алпомиш ўрнига Барчин деганмиз.
Қайси юртда ул Алпомиш ўлади,
Кетиб баримизни сарсон қилади,
Бу Барчин ҳам кўлдан кетиб боради.
Ҳар на десанг, айтганингга кўндиргин,
Хафа қилмай, Барчинойни қулдиргин,
Қандай бўлса, Ултонтозга тегмасин,
Шу сўзимни Барчинойга билдиргин.
Айронлиқ ўтига бағрим доғлатиб,
Алпомишнинг фироқига йиғлатиб,
Ултонтозни сира қабул қилмасин.
Элда юриб бўтадайин бўзлайди,
Қариганда у каерни излайди?!
Алпомиш деб жигар-бағрин тузлайди.
Елғиз улдан жудо бұлиб қолган-да,
Барчинга суяниб кунлар кўрган-да,
Қариганда улдан жудо бўлган-да,
Ултон уни хизматига солган-да!
Ҳозир Ултон элимизга тўради(р),
Баримизга кўп бир азоб беради,
Зўрлик билан Барчинойни олади,
Барчин кетса, бобоси йиглаб қолади,
Йиғлаганда нима илож қилади,
Бир облонинг қилганига кўнади,
Тақдирига банда рози бўлади,
Бу сўзларни енганг айтиб туради.
Сен ҳам, билдим, бугун кўйдан келасан,

Ўз-ўзингда тўйда чалкиб юрасан,
Деганимни Барчинга билдирасан,
Чакириб оп кўп насиҳат берасан,
Барчинни сўзингга кўндирасан.
Қайта бошдан бий бобоси ўлмасин,
Алпомиш ўлгани маълум бўлмасин,
Ултонтозга сира ихтиёр қилмасин,
Насиҳат қил, зўрлаганман кўнмасин.
Бобосининг етагида бўлади,
Хизмат қилиб бийнинг кўнглин олади,
Барчинни ҳам зўрлаб йўлга солади.

«Култой» бу сўзни эшитиб: — Енга, ишингиз бўлмасин, йўлиқиб, уни ўзим созлайман, — деди. — Қадрдонсан-да, созлай кўр, — деб энаси ҳам тайинлаб қолди. Тўйхонага ўтиб борди, Ултонтозни кўрди. Ултонтоз тахт устида ўтирибди. Отаси Бойбўри султон хизмат қилиб, эгнида қора меш, тўйда сув ташиб турибди. Бир нечалар хушомадга Бойбўрини Ултонтозга ёмон етказиб, сувлик меши билан қойиб сўқиб, қижиб турибди. Буни «Култой» кўриб, Ултонтозга насиҳат бериб, бу сўзни айтиб турибди:

Устингга қийганинг яшил кўк бўлар,
Подшолар бўшатган хурма тўп бўлар,
Ҳар ўлкада сендай беклар кўп бўлар,
Отасини урган фарзанд оқ бўлар,
Урма дейман Бойбўридай бийингни.
Қариганда гачгитмагин бошини,
Кўздан тўкма мунинг селоб ёшини,
Азоб берма бундай катта кишини,
Эйнига ортибсан сувли мешини,
Худо олган полвон Алпомишини.
Қариганда қилган экан хизматди,
Кўҳна бийга таъзир бермак уятди(р),
Сабил қилган муна Бойсин элатди.
Полвони Қашалда ўлиб ҳам кетди,
Қариганда шуйтиб қилди хизматди,
Қариганда йиғлатма валломатди.
Қариганда хизматингни қилади,
Азоб берсанг, ҳамма сенга кулади,
Отасини урган қандай бўлади.
Қара, бўлибди-ку, сенга хизматкор,

Бир нечалар ўз холидан беҳабар,
Бунга азоб бермаклигинг не даркор,
«Култой» кулнинг айтган сўзи шул бўлар,
Яхши сўзман буни билмаклик даркор,
Ўглидан айрилиб бўпти хору зор.

Бу сўзни Ултонтозга айтиб, отасига қараб ҳам бир
сўз айтиб турган экан:

Мирзамсан, эшитгин айтган сўзимди,
Кўп еб эдим мен ҳам сенинг тузингди,
Сен тургин, менга хизмат лозимди (р),
Худо олган сенинг полвон кўзингди,
Қариганда хизмат қилган ўзингди (р).
Сенга сўз айтади Култойдай ночор,
Мен турганда, сизга хизмат не даркор,
Қулингман-да, мен бўлайин хизматкор,
Култой кулнинг эътиқоди шул бўлар,
Мирзамсан, мешингни бергин кўтарай.
Кўтарган мешингни сендан тилайин,
Бу азобдан сени халос қилайин.
Кўп еганман, тузингдоқлаб турайин,
Тўйхонага мен кўтариб борайин,
Сенинг учун ўзим хизмат қилайин.
Азамат мард эдинг, бўлгансан ночор,
Сувли мешинг менга бермоғинг даркор,
Қариганда абгор қилганди куллар,
Қартайганда бежой қипти хизматкор.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулистонда маст бўп сайрар булбуллар,
Булутлар маст (бўлса), чалкийди кўллар
Сенинг учун мен бўлайин хизматкор.
Мен ҳам Култойидим, ҳолим билайин,
Қариганда сенинг кўнглинг сўрайин,
Мешни бергин, мен кўтариб юрайин,
Тўйхонага ўзим элтиб берайин.
Юрагингда бордир аламли дардинг,
Юртдан кетган бор суянган фарзандинг,
Сени кўриб қолмади-ку тоқатим,
Сен тургин, бўлсин менинг хизматим,
Қариганда шундай бўпти меҳнатинг.

Бу сўзни эшитиб, Бойбўри ҳам «Қултой»га қараб,
бу сўзни айтиб турган экан:

Фалакнинг гардиши, облонинг иши,
Облонинг ишига кўнмайми киши,
Ҳақ деб чиқар ғамли қулнинг довуши,
Эйнима ортилган бу сувли меши.
Худонинг тақдири шундай бўлади,
Нима қилса, банда бунда кўнади,
Кўнмаганда, нима илож қилади,
Сендай Қултой келиб мешни сўради.
Қариганда мен билмайман ишимни,
Шум фалак гангитди азиз бошимни,
Сенга берсам мен ҳам сувли мешимни,
Турган қуллар менга таъзир беради,
Азоб бериб, балки мени уради,
Бир нечалар аҳволима кулади,
Азали тақдирим шундай бўлади.
Кўйгин, «Қултой», ўзим қилай хизматди,
Елғиз фарзанд ўз оёғидан йитди,
Суйганин оп эди, ул йўқ бўп кетди.
Раҳбар бўлиб, «Қултой», қилма хизматди,
Худо солди бизга бундай кулфатди,
Ҳозир биздан қайтган қанча давлатди(р).
Оҳ урганда кўзда ёшим сел бўлди,
Кўз ёшима ёқаларим ҳўл бўлди,
Неча вақт сўрадим бек бўлиб элди,
Охирида кўрган куним шул бўлди.
«Қултой», ўз уруғимни мендан сўрама,
Кўпнинг бири бўлгин, менга карама,
Мешни сенга берсам, булар қўяма?!
Кетгин, Қултой, лодон кўнглинг бўлмагин,
Ўз-ўзингдан гапни сотиб олмагин,
Кўп айналиб менинг кўнглим бўлмагин,
Мешни сўраб сен ҳам ишдан қолмагин.

Бу сўзни эшитиб, «Қултой» яна бир сўз айтиб турган экан:

Чечанликдан гапни гапга улайин,
Кўнгилда борини айтиб турайин,
Мешингни бер, бу қулларни синайин,
Таъзир берса, ўзим жавоб берайин.
Кеча-кундуз ҳаққа фиғон этарман,
Умрим ўтиб мен ҳам қўйда ётарман.

Меҳнат қилиб юриб бунда етарман,
Таъзир берса, ўзим жавоб айтарман.
Ахволингни кўриб кўнглим бузилди,
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди,
Шу сўзларга жавоб айтмай не бўлди?!
Бу сўздайтиб мешни энди тилади,
Бойбўри инжилиб базўр кўнади,
Билмайди, бу куллар қандай қилади,
«Қултой» қўймай миннатдор бўп сўради,
Ноилож ўйланиб мешни беради.
Шу замонда «Қултой» кўнглин хушлади,
Икки қўллаб энди мешни ушлади,
У мешни эйнига қоқиб ташлади.
Бу мешни кўтариб «Қултой» жўнади,
Ким дўст, ким душманин шуйтиб билади,
Отасига меҳрибонлик қилади.
Тўйхонада халойиқлар қаради,
«Қултой» жуда шундай хизмат қилади,
Бойбўрининг мешин олиб келади,
Бу тўйда одамлар гап қип туради.
«Бу «Қултой»га не бир бало бўлади,
Бойбўрининг мешин олиб келади.
Бекнинг сўзин наъма-сима қилади,
Бек Ултонтоз билса, «Қултой» ўлади,
Жўн юрмай, баччағар бундай қилади,
Балони ўзига сотиб олади,
Ултон билса, билганидай қилади.
Барча одам шундай сўйлаб туради,
Қариганда Қултой айниб ўлади,
Хон кўрса, қаттиқ азоб беради»,
Бораётиб «Қултой» буни билади,
Билса ҳам бир билмамиш бўп боради,
Эшитмаган киши бўлиб жўнади,
Тўйхонага энди етиб қолади.
Ғанимлар сирини бундай фошлади,
Ким ғариб бўлса, кўнглини хушлади,
Тўйхонага энди мешни ташлади.
Хизматқорлар ўртага олиб қолади,
Меши билан кўп сув олиб боради,
Ошпазлар қозонга сувни солади,
Хар қайсиси ўз ишида бўлади,
Балли, бобо, дейди, савол қилади,
«Қултой» қарамайди, бундан жўнади,
Ултонбек олдиға қайтиб келади.

Келиб, тўйни куллуқ бўлсин қилди. Ултонтоз кул-
лук бўлсинини олиб: — Бобо, қўйдан келган экансиз, —
деди. «Култой» туриб айтди: — Ўғлим, қўйда юриб,
сени тўй бераётир, Алпомишнинг хотинини олаётир, деб
эшитдим, нима бўлса, замон ўзимизники бўлиб қолди,
деб қўйда ҳам тургим келмади. Ултонбекнинг тўйига
борайин, инқиллаб паловига тўяйин, ўнггайи келса,
тўппи, рўмолини олайин, деб сола бердим. Ултонтоз
туриб айтди: — Бобо, келсангиз, яхши келибсиз, ош-
пазларнинг ичига боринг, бир қозонга ўт ёққич бўлинг,
ошнинг кўтини-бетини еб, хўб қорнингизни тўйғизиб
олинг.

«Култой» туриб жўнаб кетди. Ошпазларнинг ичига
оралаб кетди. Қирқ ошпаз қирқ қозонни осиб, ошни
пишириб ётибди. Ҳар йигитлар ўт ёққич бўлиб турибди.
«Култой» ҳар қайсига тегинаятибди — Бобо, сенга бир
гап бўлдимиз? — деса, — Замон ўзимизники бўп қол-
ди, — дейди. Бир йигитнинг елкасидан олди, олиб туриб
ерга бир урди. — Мен нима қилдим, — деб энтиқиб
қолди. — Ўғлимнинг тўйида ўзим ўт ёқаман, — деб
сириқни қўлига олди. Бир қозонга ўт ёққич бўлди.
Ҳамма ошни пиширмак билан бўлиб ётди. Бул бу ёққа
ўтди, у ёққа ўтди, бир қозон ошни пишмай туриб
қуритди.

Алпомиш бор вақтида озод қилган Фармонкул де-
ган кули бор эди. Қўрди, бу кул тўйга баковул бўлиб
турибди. Бу вақтида Ёдгор тўйхонани оралаб кела
берди. Баковул қапкирни сермаб юборди: — Энағар,
тўйхонада сенга нима бор? Қапкир Ёдгорнинг бети-
оғзига тегиб, оғзи қонаб, чиркиллаб йиғлаб қолди.
Муни кўриб, «Култой» баковулга қараб, бир сўз айтиб
турган экан:

Шамол турса, шобирлайди шотерак,
Ёдгорга зулм қилма, бадирак,
Бир иликман гўштинг адо бўлами?!
Алпомиш боринда раҳбар бўлганди,
Ўйлагин отаси озод қилганди.
Ҳазон бўлиб боғда гуллар сўлами,
Обло сенинг ақли-хушинг олами,
Алпомиш арвоҳин ҳурмат қилмадинг,
Бир иликман гўшинг адо бўлами?!
«Култой» қулнинг сўзин сен ҳам биласан,
Ёдгорга нега зулм қиласан,

Писанд килмай, бунга азоб берасан,
Гўштга тўйиб, кўтарилиб турасан,
Ўдигорни жуда бежой урасан,
Бу ерда сен бир нокаслик қиласан.
Катталикнинг иши шундай бўлами,
Беҳуда етimgа азоб берами,
Берган билан гўштинг адо бўлами?
Ўдигорнинг қўйини сўйиб оласан,
Шунинг орқасидан катта бўласан,
Мол эгасини сен ҳам нега урасан,
«Култойнинг» сўзини шундай биласан.

Бу сўзни айтиб, бир катта иликни олиб, Ўдгорга ушлатиб юборди. Ўдгор иликни қўлига ушлаб, бир ёғини оғзига тишлаб, энасининг қошига кетди.

Бир неча девонбегилар айтди: — «Култой» жуда юртни бузди, Ўдгорнинг қўлидан иликни олиб қўйинглар. Бир нечаси айтди: — Кел-е, «Култой» ҳам ўзимизнинг каттамиз-да, катталик қилиб бир иликни олиб берди. Бир иликни Ўдгороқ еяқўйсин.

Бу сўзни эшитиб, баковулнинг хотини келиб, баковулга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Сендай бойқиш нега менман бўласан,
Мен билувда эрта чошка ўласан,
Ўдигорга нега зулм қиласан?
Эртан сен ҳам кўп азобни кўрасан.
Сен эшитгин мендай мунглиқ тилини,
Нега урдинг Алпомишнинг улини?
Танимайсан мунда келган кишини,
Ким кўтарди Бойбўрининг мешини?!
Билсанг, қуллар берибётир ошини,
Эртан чошка кесар қулнинг бошини.
Билмай кўтарилиб, менман бўласан,
Ҳозир гўштга тўйганингни биласан,
Мен билувда эртан чошка ўласан,
Элга йўлбарс оралади, баковул.
Эртан сендай шурли бундан ўтади,
Қилган ишинг бу олдингга қайтади,
Қўлинг бойлаб, сени ҳайдаб кетади,
Бошинг кесиб, сени дорга тортади,
Шўрли ёзган тўғри юрсанг нетади,
Менманлигинг бу бошингга етади.

Эртан сени билганидай қилади,
Бола-чақанг ебир-есир бўлади,
Сендай менманларнинг бошин олади,
Кул битганга қиёмат бўп қолади,
Йўлбарс келиб, юртига оралади.

Бу сўзни эшитиб, баковул ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Сен, синглиғар, ёш вақтингдан шум бўлдинг,
Алпомиш келганин қаёқдан билдинг?!
Довшингни астароқ чиқар, синглиғар,
Ултон шоҳим билса, сен тайин ўлдинг.
Магар билса кўздан тўкар ёшингни,
Йиғлатади қовми-қариндошингни,
Билса қилар энди сенинг ишингни,
Зулм билан Ултонбек кесар бошингни,
Укасини Алпомишингни,
Синглиғар, астароқ чиқар довшингни.
Кўп яшасин, Ултон шоҳим ўлмасин,
Алпомиш отиман ўчсин, келмасин,
Сенинг бу сўзингни шоҳим билмасин,
Ўзи яхши, ёмонликни кўрмасин.
Агар билса, билмаганинг билдирар,
Дўст йиғлатар, душманингни кулдирар,
Ёш бошингдан тўйхонада нима бор,
Тур йўкол, синглиғар, энди уйга бор,
Ултон шоҳим билса, сени ўлдирар.
Ёш бошингдан гап етаклаб юрасан,
Тўйхонада неча гап гапирасан,
Синглиғар, сен бир балони қиласан,
Билиб қолса, Ултонбекдан ўласан,
Ўлган Алпомишни оғзингга оласан.
Билса агар ўтга солиб куйдирар,
Оғзингга қўрғошинлар куйдирар,
Алпомиш деб гапирса, ўлдирар,
Бу гаплардан сен, синглиғар, беҳабар.
Йўқ гапни бор қилиб олиб келасан,
Йўқолгин қошимдан, нима қиласан,
Неча сўзни бунда бошлаб турасан,
Юрт сўраган Ултонбекни биласан,
Кета бер, синглиғар, тайин ўласан.

Бу сўзни баковулдан эшитиб, тағи хотини бир сўз айтиб турган экан:

Худо дейин, яратганга жилайин,
Кичикликдан ғариб қилган худойим,
Алпомиш келганин қайдан билайин.
Ўз элинда шоҳлик ғамин еб эди,
Бойбўрига қайсинг рахбар бўб эдинг?
Ким кўтарди Бойбўрининг мешини,
Ул сабабдан билдим Алпомишини.
Эшитгин сен мендай мунглиқ тилидан,
Меш кўтарар келмас Қултой кўлидан,
Шуйтиб умид қилдим бийнинг улидан.
Хеч ким билмас элга келган султонди,
Ўз кўзиман билар элда душманди,
Эли-юртин шундай қилиб кўрганди(р),
Қултой бўлиб ҳийла билан келганди(р),
Танимайсан элда юрган полвонди.
Келибди юртига соғу саломат,
Устида бор неча турли аломат,
Эрта чошка душманларга қиёмат,
Билмадинг, элга келган азамат.
Қултой бўлиб юрган кетган полвонди(р),
Ҳозир билсанг жонсиз¹ бўлиб юрганди(р),
Туриб ўйла, Ултонтозинг ўлганди(р),
Бу юртнинг соҳиби етиб келганди(р),
Эртан чошка қилар бежой майдонди.
Билган душманларга бермайди омон,
Шошмай кўриб юрган, билсанг, бул султон,
Эртан чошка бўлар қоронғи туман,
Чангалидан қутулмайсан сен омон,
Ҳар ишдан Ёдгорни урганинг ёмон,
Тоқат қилиб туrolмайди мусулмон,
Эртан қилар бунда охират замон,
Элига саломат келган у султон.

Бу сўзни хотинидан эшитиб, баковул ҳам яна бир сўз айтиб турган экан:

Кўзингдан тўкилган селоб нур бўлди,
Қултой бобонг танитайин кўр бўлдинг,
Сен, мегажин, ёш вақтингдан ўр бўлдинг,

¹ Жоус.

Кетгин энди, ўладиган шўр бўлдинг.
Қора зулфинг эшилгандир тол-тол,
Ҳар толига берса етмас дунё мол,
Айтган сўзга сен, синглиғар, кулок сол,
Магар душман келса, бўлади поймол.
Еш вақтингдан тўйхонада нима бор,
Сен ўлиб мен бўлмайин чиқимдор,
Тур йўкол, синглиғар, энди уйга бор.
Мендайин номдорнинг кўнглин бўласан,
Кетмайсан ҳали ҳам сўйлаб турасан,
Мунча сўйлаб, тўйда нима қиласан,
Кет энди, синглиғар, тайин ўласан.
Ултонбекдир Қўнғирот элда зўрабор,
Буларнинг кўлида қанча ҳам юртлар,
Элнинг каттакони шундай муҳрдор,
Осилади кунда қанча гуноҳкор,
Сен гапни купайтма, тургин, синглиғар,
Аяб қўймас, билса, сени ўлдира.
Аёлсан-да бир лодонлик қилмагин,
Гап қувиб сен бу ерларда турмагин,
Даркор эмас, бундай сўзни билмагин,
Уйга кетгин, ўз йўлингдан қолмагин.
Сен аёлсан, юрган битта муштипар,
Билмаса, шоҳима биров еткирар,
Тўйгарчилик, жуда одам кўп бўлар,
Эшитган сўнг сени ҳам ҳайдаб борар,
Пойтахтда сени қамаб кўп сўрар,
Ўз тилингдан бўлма энди гуноҳкор,
Кет, синглиғар, қандай бўлса, уйга бор.

Бу сўзни баковул айтиб, хотинини койиб юборди.
Едгор энасининг олдига илиқни ушлаб кулиб ки-
риб борди. Энаси кулиб борганини қўриб, вақти хуш
бўлиб, бир сўз айтиб турган экан:

Мен йиғладим яратганга зори-зор,
Зоримни эшитса қудратли жаббор,
Дуоғўинг (менман) энанг муштипар,
Не сабабдан кулиб келдинг Ёдигор?
Йўкса, болам, бир лодонлик қилдингми,
Ё бировдан бир илиқ сўз билдингми,
Ул сабабдан, лодон болам, қулдингми?
Ҳаволаниб учген суксур шайлансин,
Ҳар ерда душманнинг кўли бойлансин,

Ғанимнинг ичига ғамлар жойлансин,
 Жасадингдан мендай энанг айлансин.
 Не сабабдир, кулиб келдинг Ёдигор,
 Сени кўриб менинг кўнглим бўлинар.
 Қизларнинг ичида менман ўдаға,
 Қарчиға куш эркин кўнар ходаға,
 Баччалар молини ҳайдар подаға,
 Ўлим навбат етар шоҳу гадоға,
 Жасадингдан мендай энанг садаға.
 Не сабабдан кулиб келдинг Ёдгоржон?
 Мен билмайман, болам, кулган ўйингни,
 Кўриб қувонаман сенинг бўйингни.
 Ярашикка понза рўмол ўрайман
 Гул тарзим сарғайиб сенга қарайман,
 Кулганингни, болам, сендан сўрайман.
 Сенинг отанг Қўнғирот элда бек эди,
 Сенга ҳеч ким раҳбар бўлган йўқ эди,
 Неча йил кийганим бекнинг кўкиди,
 Сендай болам сира кулган йўқ эди,
 Азиз бошинг, болам, сарсон бўп эди,
 Ҳар кўрганда энанг ҳайрон қоп эди.
 Сенсан кўрар кўзим, болам, меҳрибон,
 Сенинг аҳволингни энанг сўраган,
 Не сабабдан кулиб келдинг Ёдгоржон?

Бу сўзни эшитиб, Ёдгор ҳам энасига қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Энажон, кулоқ сол айтган тилима,
 Балки эркин бўлдим Қўнғирот элима,
 «Қултой» бобом илик берди кўлима,
 Ул сабабдан кулиб келдим олдинга.
 Неча йилдан бери мен ҳам саргардон,
 Бошимдан кетгандай қайғули туман,
 Қўнғлима кўрккандай бўлди кўп душман,
 «Қултой» бобом менга бўлди меҳрибон.
 Ул баковул уриб таъзир беради,
 Қараб туриб «Қултой» бобом кўради,
 Баковулни койиб изза беради,
 Йиғлама деб манглайимни силади,
 Барча одам индаёлмай туради,
 Менга гўштли илик олиб беради,
 Вақтим хуш-да, эна, кулгим келади,
 Эл ичинда менга раҳбар бўлади.

Манглайимни силаб, кўнглим сўради,
 Бошдан оёғимга жуда қаради,
 «Қултой» бобом шундай ишни қилади,
 Едгоринг кўнгли шодмон бўлади,
 Шуйтиб вақти хушди, кулиб келади.
 Хаёлима «Қултой» бобом зўрабор,
 Бобома ботмади-ку кўп қуллар,
 Индамади неча турган амалдор,
 Бобом «Қултой» шундай ишларни қилар,
 Меҳрибон бўп кўп кўнглимни кўтарар.
 Болам дейди, менга раҳбарлик қилар,
 Қулганим боиси, эна, бул бўлар,
 Вақти хушдир, кулиб келди Ёдгор.

Бу сўзни Ёдгордан эшитиб, энаси бир сўз айтиб
 турган экан:

Қултой бобонг ўз кунини кўролмас,
 Қултой бобонг сенга илик беролмас.
 Қултой бўлиб болам отанг келганди (р),
 Мунгғайганда аҳволингни кўрганди (р),
 Қултой бўлиб тўйхонада юрганди (р),
 Кўриб сенга меҳрибонлик қилганди (р),
 Болам, сенга отанг илик берганди (р),
 Иншоолло, кўрармиз шундай полвонди.
 Хазон бўлса боғда гуллар сўлганди (р),
 Сўлган гулга булбул келиб кўнганди (р),
 Кашал юртга кетган отанг келганди (р),
 Етти йил Қалмоқда банди бўлганди (р),
 Омон-эсон ундан озод бўлганди (р),
 Эли-юртин ҳозир келиб кўрганди (р),
 Иншоолло, кўрармиз шундай полвонди.
 Сенинг отанг элда зўрабор эди,
 Бу юртда белгили бир қайсар эди,
 Қаторинда чиркиллаган нор эди,
 Кўнғиротда бир танҳо шункор эди,
 Душман кўрса, оч бўридай дориди,
 Ўзин билсанг мисли аждаҳор эди,
 Болам, сенинг шундай отанг бор эди.
 Даврон сурар эди Бойсин элига,
 Душман кўркиб чиқолмайди йўлига,
 Олмос қилич олар эди қўлига,
 Қон қуярди душманлар мазгилига.
 Билсанг, отанг шундай зўрабор эди,

Шул эрнинг боласи бул Едгор эди,
Неча йилдан бери элда хор эди,
Шу зўрнинг қадами бунда дориди,
Мендай энанг унга интизор эди,
Жоним болам, кайсар отанг бор эди.

Бу сўзни айтиб, Едгорнинг вақтини хушлаб турди.
(Энди) бу тўйда қулларнинг ёйандозлик ўйин бошлаб
ётган ери:

Қулларнинг бари йиғлар,
Хўп гургумали тўйни қилар,
Барча халойик йиғилар,
Катта-кичик келган эллар,
Элни дувлатиб тўй берар,
Неча қуллар сардор бўлар,
Қирк кунгачайин ош берар.
Нишона бойлади қуллар,
Маст бўлиб ётир баччағар,
Элга томоша кўрсатар,
Хар қайсиси ёйни отар,
Нишонани кўзлаб тортар.
Бу йиғинни «Қултой» кўриб,
Одамларман бориб туриб,
Хўп замон деб хайрон қолиб,
Қизу жувонлар йиғилиб,
Тўйгарчилик ўйин қилиб,
Ҳамма бирдай ўйнаб-қулиб.
Эли-халқнинг ақлин олар,
Ҳамма «Қултой» дан беҳабар,
Барчинойга одам келар,
Теккин деб насиҳат қилар,
Тегмайман деб ўрлаб турар:
«Билгин, Ултонбек зўрабор,
Қўлда қанча мамлакат бор,
Барчиной, қилгин ихтиёр
Сенинг бу ўрлигинг бекор».
Сўз айтар неча одамлар,
Қулок солмайди зулфакдор.
Қайтиб бундан одам бориб,
Ултонтозга тўғри бўлиб,
Тегади деб жавоб бериб,
«Устидаги яшил кўкди,
Барчиной сизни хохлабди».

Айтиб юрур бекор сўзни,
 Аҳмок гапга кўтармалаб,
 Шердай килиб Ултонтозни,
 Барчин билмас бундай сўзни,
 Тенг кўрмайди Ултонтозни.
 Барчинойнинг кўнглин билди,
 Узилмасдан одам келди,
 Келганларга озор берди.
 «Ким сизларни аҳмок қилди,
 Қўлидан келганин қилсин,
 Хохламайман ундай қулди,
 Эли-халқ, сизга не бўлди?»
 Бу сўзни Барчин айтди,
 Бир неча уялиб қайтди.
 Одам шундай бўлиб ётди,
 «Қултой» мард ишни кўрсатди.
 Қулларнинг ёйини олиб,
 Кўзлаб нишонани отди,
 Шикирлатиб ёйни тортди,
 Бу ўйинга йиғилган ёй,
 Хаммаси ҳам синиб кетди.
 Кўп одам хайрон бўп ётди,
 «Қултойда бу қандай ғайратди,
 Тортган ёйи синиб кетди,
 Қултойда йўқ бу қувватди (р),
 Ўзимизга маълум Қултой,
 Яқинда қуч бердимиз худой?
 Бу Қултойда бир бало бор,
 Хеч ким бўлолмас баробар».
 Янги кўрган халойиқлар
 Хайрон қолиб бари сўрар.
 «Бобо, ишинг қандай бўлар,
 Ёй тортувни қайдан билдинг?
 Қанча ёйларни синдирдинг,
 Сен кимдан таълим олдинг?
 Ёйандозликни не билдинг?»
 Хамма «Қултой»нинг қошига,
 Сўраб ётир ўз бошига,
 Қойил бўп «Қултой» ишига.
 «Қултой» бобом жавоб берар,
 Шундай кип анга гапирар.
 «Билмайсан, «Қултой» зўрабор
 Илгаридан хўп хаваскор,
 Добонбийнинг парли ёйини

Тортиб бул «Култой» ўрганар,
Арпа кўлда бирга юрган,
Ўн тўрт ботмон ёй тортганда,
Алпомиш ҳам хайрон колар».

«Култой»: — Мен сизларга бурунги кучимни атай,
Алпомишнинг Алпинбий бобосидан қолган, ўн тўрт
ботмон биричдан бўлган (ёйи бор эди). Арпалининг
кўлида ётиб, Алпомиш билан икковимиз ёй тортишар
эдик. Ўн тўрт ботмон ёйни кўтариб тортар эдик, ёйнинг
ўки яшиндай бўлиб кетар эди. Аскар тоғнинг катта
чўккиларини юлиб ўтар эди. Алпомишнинг ёйининг
ўкидан менинг ёйимнинг ўки ўтар эди,— деди.

Бу сўзни эшитиб, турган одамлар айтди: — Бобо,
сиз қариганда айнибсиз энди, кўтарилма-лопи бўпсиз,
ўн тўрт ботмон деганингиз, бир оғир нарса.

«Култой» айтди: — Айтовур биз оғир-енгилини бил-
мас эдик, биз уни чивинча ҳам кўрмас эдик.

Куллар айтди: — Шу Алпомишнинг ёйи қаерда қол-
ганини билмаймиз, билсак, олиб келиб бериб, торти-
риб кўрар эдик.

«Култой» туриб айтди:— Сизлар билмасанглар
ҳам, мен биламан, етти йил бўлди Алпомиш бориб
бандиликдан ўлиб кетганига. Алпомиш кетганда Ар-
пали кўлида қолиб эди, шундан бери ажрик босиб
ётгандир.

Шунда куллар одам буюрди. Ёйнинг бор эканини
кўрди, кўп кўш хўкизларни хайдаб борди, ёйни ки-
мирлата олмади. Шунда Ултонтоз сиёсат қилиб, бу
сўзларни айтди:

Баринг ҳам Кўнғиротда даврон сургансан,
Алпомишман бир суҳбатда тургансан,
Шунинг билан хўб ўтириш қилгансан,
Алпомишман элда бирга юргансан,
Беклик қилиб баринг инъом олгансан,
Кўҳна беклар, шернинг ишин кўргансан.
Ултонбекнинг айтган сўзин биласан,
Кўҳна беклар, баринг хизмат қиласан,
Бу ёйнинг ҳадисин баринг биласан,
Биринг қолмай, Арпалига борасан,
Ўн тўрт ботмон ёйни тортиб келасан,
Шундай Ултонбекка хизмат қиласан,
Хабар қилиб, баринг қолмай юрасан,

Ултонбекнинг ҳукумини кўрасан,
Элда қолган кўхна беклар, ўласан.
Кўнғирот элда даврон суриб ётарман,
Киличима кирмиз конлар қотарман,
Хаммангни Арпали ҳайдаб кетарман.
Арпали қўлига ҳайдаб борайин,
Қани сенинг тортмаганинг кўрайин,
Кўрмаган кунларни сенга солайин,
Зўрлигимни мен ҳам маълум қилайин,
Ўн тўрт ботмон ёйни олиб келайин,
Култойга тортқизиб ёйни кўрайин.
Менинг сўзим хўб мухтасар билинглар,
Биринг қолмай чаққон бўлиб юринглар,
Эътиқодман жуда ғайрат қилинглар.
Мендай бекнинг гапин ҳазил билмагин,
Баринг боргин, бировинг ҳам қолмагин,
Бекорига бунда қолиб ўлмагин,
Азоб кўриб қаттиқ кунда қолмагин,
Ёйга бормай сира уйда турмагин.

Кадрдон беклар бу сўзни эшитиб, энди қандай бўлди, деб барини ваҳм босиб қолди. Уйда туриб, кадрдон бекларга қараб, Ултонтознинг зулм қилганини билиб, бул бекларнинг дилтанг бўлганини кўриб, Барчин бир сўз айтиб турган экан:

Эшит, беклар, менинг айтган ноламни,
Вайрон қилмай бунда кулбахонамни,
Сизлар учун берай сағир боламни,
Қайтай, хафа қилма мендай санамни.
Кадрдонсан, беклар, эшит тилимни,
Куллар қаттиқ қилди сенга зулмни,
Сизлар учун берай сағир улимни.
Ҳайдаб боринг парли ёйнинг қошига,
Эгам раҳм қилсин қўзда ёшига,
Болам рози бўлар тангри ишига.
Хазон бўлса боғда гуллар сўлдирар,
Сўлган гулга булбулларни кўндирар,
Норимнинг юкини норчам келтирар,
Нор юки ҳар қандай отни ўлдирар,
Эр боласи шер-да, сағир Едигор,
Отасининг ёйин Едгор келтирар.
Мунгликман, эшитгин сўйлар тилимдан,
Ёйга борсанг, умид узгин жонингдан,

Ей оп келмак келмас сенинг қўлингдан,
Худойим сақласин ноҳақ ўлимдан.
Ярашикка мен зулфимни тарайин,
Сизлар учун Ёдгоржонни берайин,
Беҳуда барингни нобуд қилмайин,
Ёдигорни ўлдирганин кўрайин.
Оғир ёйдир, билсанг ул ҳам зўрабор,
Ҳайбати, салмоғи унинг анча бор
Сизларнинг қандайин қувватинг келар,
Қўзғай олмас тўрт юз, беш юз одамлар,
Ейга бориб зулм билан ўлманглар,
Ёдгорни оп бор, ўз бошинга борманглар.

Барчиндан бу сўзни эшитиб, Ултонтоз айтди: —
Энди бизга кўнгил қўйди, энасини шу жувормак Ёдгор
бузиб юриб эди, бунинг ўзбошимчалиги кўнглига урди.
Бул Ёдгорни ўлимга буюрди,— деди.

Ёдгорнинг бошига камчи уриб ҳайдай берди. Ултон-
тозга қараб, Барчин бу сўзни айтди:

Сен эшитгин менинг айтган сўзимни,
Олмадай сўлдирма гулдай юзимни,
Ҳам қайнимсан, ҳам мирзамсан, Ултонжон,
Зулм килиб урма сағир кўзимни.
Қулоқ соп эшитгин айтган нолага,
Худойим яратмиш бағри порага,
Мунглиқ чечанг йиғлаб тушди орага,
Зулм қип боламни урма, садаға.
Бу сағирга бундай қилма зулмни,
Зулмман ҳайдама жону дилимни,
Хафа қилиб, урма сағир улимни.
Мен йиғлайман яратганга зору зор,
Отаси бекди-ку, Ёдгор хору зор,
Бу зулмга кўнган сағир Ёдгор.
Зулмман боради шу замон Ёдгор,
Дуо килиб йиғлар энанг муштипар,
Отангнинг пирлари бўлсин мадаккор,
Отангнинг кучини берсин парвардигор.
Хулкар бориб тарозига таялди.
Хизмат қилган хон олдидан жой олди,
Дуо килиб йиғлаган энанг аёлди (р),
Йиғла, болам, тор сийнангнинг доғига.
Гапга қулоқ солмас бу замон қуллар,
Бу ишни бошқарган мендайин дилбар,

Жоним болам, бўлиб келгин хизматкор,
Ўлмасин отангман кадрдон беклар,
Ғайрат қилиб ёйга боргин, Ёдгор,
Сенинг билан бирга қанча амалдор,
Бу сўзларни Барчинойим айтади,
Ёдгорнинг бошига қамчи чатади,
Сиёсат қип Ултон ҳайдаб кетади.
Барчин бу сўзни Ултонтозга айтади:
— Кулоқ сол, енгангнинг айтган нолишига,
Болам рози бўлди тангри ишига,
Аччиқ қамчи урма Ёдгор бошига,
Аччиқланиб қарамагин бетига,
Аччиқ қамчи урма Ёдгор этига,
Қашал юртдан бек отаси келган сўнг,
Қур хайтлаб тушарсан қўйнинг кетига.
Баҳорда очилган боғнинг гулисан,
Ҳозир бир-бировнинг жони-дилисан,
Яхшиликни тенг кўрмайсан ўзингга,
Ростин десам, шу сағирнинг қулисан.
Шамол турса шобирлайди шотерак,
Энанг чўри, асли ўзинг бадирак,
Нозанин бошимда пир-пирлар желак,
Мунча ғалва ҳам сиёсат не керак,
Яхшиликни тенг кўрмайсан ўзингга,
Мунча ҳам ҳаддингдан ошма, бадирак.
Яхши сўзман қанча сўйлаб қўраман,
Ўзим хафа, лодон кўнглим бўламан,
Муна беклар учун ўғлим бераман,
Шуйтиб сенга миннатдор бўп тураман.
Мен яхши гапирдим, сира билмадинг,
Ёдгорни урарингни кўймадинг,
Ёмонлик қип, яхшиликни билмадинг,
Отасин арвоҳин ҳурмат қилмадинг,
Бетинг-кўзим деган гапни билмадинг,
Аслинг бузук, менманликдан қолмадинг.
Бу сўзларни айтар шундай гажакдор,
Сиёсатман ҳайдай берди бу қуллар.
Қуллар жуда Ёдгорни кўп урар.

Энасининг сўзи билан шердил бўлиб, Ёдгор ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Биз авлоддан давлат қайтган,
Давлат энди қулга етган,

Зарбингдан ер билан яксон,
Едгор бўлди жуда сарсон,
Ура бер, ура бер, навбат сендадир.
Мен йиғлайман ғамли кунда, зори-зор,
Не қилса, ҳукми бор қудратли жаббор,
Қўлингда қолгандир сағир Едгор.
Шу вақтида билганингни қилиб қол,
Нима бўлса, навбатингни олиб қол,
Ўлмасам мен қамолимга келарман,
Отамнинг тахтига бир кун минарман,
Бирин-бирин баринг дорга иларман,
Шундай кунда қасосимни оларман,
Ура бер, ура бер, навбат сендадир.
Бу сўзларни сағир Едгор айтади,
Айтган билан ёш бола-да, қайтади.
Раҳми келмас кўздан оққан ёшига,
Қор-ёмғирдай камчи урди бошига,
Рози бўлди худо қилган ишига,
Йиғлаб тушди бу қулларнинг қошига.
Қуллар бу Едгорни ҳайдаб жўнади,
Едгор аҳволини кўрган жилади,
Қадрдонлар бу сўздайтиб боради:
«Сенинг отангиди Қўнғирот тўраси,
Ғариб бўлган қадрдоним боласи,
Шу ерлар отангнинг майлиسخонаси».
Бу сўздайтиб бирга-бирга боради,
«Бу азобга энанг сабаб бўлади.
Давлат кўнса бир чибиннинг бошига,
Семурғ қушлар салом берар қошига,
Банда кўнар худо қилган ишига».
Едгорни қуллар ҳайдаб жўнади,
Бобо «Қултой» бирга-бирга боради,
Қулнинг қилган зулумини кўради,
Едигорга кўп тасалла беради.
«Қултой» бобом, дейди қуллар биргалаб:
«Қултой» билан бирга-бирга борсак, деб,
Қаттамиз, деб буни иззат қилсак, деб,
Кўна амалдорнинг додин берсак, деб,
Ҳайдаб бориб парли ёйга солсак, деб,
Кейин қайтганини бошин олсак, деб
Бир нечаси Арпа кўлин кўрсак, деб,
Ултонбек даврида даврон сурсак, деб,
Ултонбекни жуда иззат қилсак, деб,
Ҳамиша шундай бўлиб элда юрсак, деб,

Барчинойни хонга олиб берсак, деб,
Бекнинг тўйин жуда қизик қилсак, деб,
Бир нечамиз тўппи-рўмол олсак», деб.
Бу сўздайтиб вақтин хушлаб боради.
Хозирги Ултонтоз элнинг тўраси,
Анча ердир Арпа кўлнинг ораси,
От чопса гумбурлаб тоғнинг дараси,
Хали кўринмайди кўлнинг қораси,
Ғариб бўлган Алпомишнинг боласи.
Хеч ким қулок солмас марднинг тилига,
Бораётир шундай узок йўлига,
Йўл тортиб боради Арпа кўлига.
Куллар жуда кўп шумликни ўйлади,
Ёдгорни солгандир шундай олдига.
Хеч ким қарамайди баланд-пастига,
Сипоҳилар минган отнинг устига.
Ёдгор борар бунда бағри эзилиб,
Гоҳ ерларда кетар кўнгли бузилиб,
Отли билан йўлда баробар юриб,
Бораётир не гўзаллар оҳ уриб,
Худо деди, яратганга йиғлади,
Арпа кўлга энди яқин боради,
Яркиллаган Арпа кўлни кўради.
Фалак титрар Ёдгорнинг нолишига,
Хайдаб борди парлаи ёйнинг қошига.
Ғамли кунда тортар эди оҳу вой,
Бандам десин, раҳм айласин бир худой,
Ўн тўрт ботмон биричандир парлаи ёй.
Ўн тўрт ботмон бирич ёйни кўради,
Отаси эсига энди келади,
Шул-ку бул отамнинг парлаи ёйи, деб
Кўнгили бузилиб Ёдгор жилади.
Дийда гирён бўлиб ўпка тўлади,
Отасин эсига Ёдгор олади.
Ҳар кимнинг бетига сағир каради,
Тортгин дейди, куллар зулм қилади,
Ёдгорнинг бошига қамчи уради.
Ёдгорга таёқ ўтиб боради,
Раббим дейди, ёйга чангал солади,
Гиришин эгнига энди олади,
Ўн тўрт ботмон биричандир парлаи ёй,
Чирпиллаб гириши ботиб боради,
Ёдгор сағир кўп безовта бўлади,
Тортмоққа Ёдгорда дармон қолмади,

Ўз ҳолига бадбахт куллар қўймади,
Едгорнинг бошига қамчи ташлади.
Шундай бўлди бунга ҳақнинг фармони,
Қўп бўлди юракда, ғами, армони,
«Қултой» — қараб турган Қўнғиротнинг хони,
Қўп зулмни қилди куллар бемаъни.
Торт дейди, Едгорга жабр қилади,
Тортмоққа Едгорда дармон бўлмади,
Куллар жуда қўп сиёсат қилади,
Ҳар кимга термилиб туриб қолади.

Едгор ҳар кимга қараб, термила бергандан кейин,
Едгорга қараб «Қултой» бу сўзни айтиб турибди:

Эр боласи шерсан, сағир Едигор,
Ҳар кимга термилиб турмоғинг не даркор?!
Ҳар на бўлса пирга қилгин эътиқод,
Худо, деб инграниб тортгин Едигор,
Отангнинг кучини берсин ҳақ парвардигор,
Мададкоринг бўлсин имом, чилтанлар,
Дўсту душман ичида бўлдинг шармисор,
Сўғинингдан¹ яратган қудратли жаббор,
Ўзинг паноҳ берсанг, бунга не гап бор,
Доно эгам, ўзингдадир ихтиёр,
Шу гўдақдан бўлгин, эгам, хабардор,
Ўзингга топширдим, ҳақ парвардигор.
Бу сўзларни «Қултой» айтиб туради,
Ҳожатини бир облодан тилади,
Худо қилганига рози бўлади.
Қўп зулм Едгорга айлади куллар,
Фарзанди-да, «Қултой» жуда интизор,
Аввал обло, дуюм наби бўлди ёр,
Имом, чилтан келиб бўлди мададкор.
Шоҳимардон пири назар солдилар,
Комил пирлар бунга қувват бердилар.
Ҳомилашди келиб ўн икки Аҳмад,
Едгорга худо берди қўп қувват,
Пирлардан етишди шундай каромат.
Едгор шу замонда қаддин ростлади,
Қараб турган мўмин кўнглин хушлади.
Пирим, деди Едгор тортди чирпиниб,
Ўн тўрт ботмон ёйи бунда кўзғалди,

¹ Сўнгида энг кейин.

Парли ёйдан ажириклар узилди,
Қараб турган мўмин кўнгли бузилди.
Ўзин ростлаб кўлдан тортиб жўнади,
Бу сағирга куллар хайрон қолади,
Нечовлари гумон қилиб боради.
«Мунинг ўзи шундай сағир болади (р),
Ўғли отасидан баланд бўлади,
Ўлдирмасак бу давлатни олади,
Мунинг билан ким баробар бўлади,
Сағал кунда бизга бало бўлади,
Ултонбегинг муни нима қилади?!
Ҳисобин қилмаса, ўзи ўлади».
Маслаҳатни куллар қилиб боради.
Жафо тиғи жондин ўтиб,
Айронлиқ бағрини йиртиб,
Ўн тўрт ботмон ёйни тортиб,
Қайсарнинг ўғли жўнади.
Боғда очилган гулдай бўлиб,
Чаманда булбулдай бўлиб,
Кўрганларнинг кўнгли тўлиб,
Душманларга келиб қолиб,
Ўн тўрт ботмон ёйни олиб,
Ўзини бул йўлга солиб,
Қайсарнинг ўғли боради.
Тоғ Асқарин чалиб туман,
Эгам берди бунга омон,
Неча душман бўлиб хайрон.
Едгор шердай бўлиб шул замон,
Қайсарнинг ўғли жўнаган.
Ўн тўрт ботмон ёйни тортиб,
Овоза оламга кетиб,
Орқасига камчи ботиб,
Едгор ёлғиз йўлга кириб,
Бир неча ҳисобин йитириб,
Едгор ишини битириб,
Отасин ёйин келтириб,
Қайсарнинг ўғли боради.
Жаҳон титрар Едгор овозасига,
Қулок солинг бу сўзнинг мазасига,
Ўн тўрт ботмон парли ёйни судираб,
Келиб қолди Кўнғирот дарвозасига.
Оҳ урганда хаста кўнглин хушлади,
Неча душманларнинг сирин фошлади,
Тўйхонага олиб келиб ташлади.

Тўйхонага шул овоза бўлади,
 Ун тўрт ботмон ёйни олиб келади,
 Шу замон Барчин гул келиб қолади.
 Боласининг қилган ишин кўради,
 Едигордан неча марта айланиб,
 Едгорнинг бетидан Барчин суяди.
 Бир облога етди менинг нолам, деб,
 Обод бўлар мунда кулбахонам, деб,
 Бўйингдан садаға мендай энанг, деб,
 Отасин ўрнини босар ўғлим, деб.
 «Қултой»нинг кўнглига сўзлар жой тутиб,
 Кўнғирот элда кўп томоша кўрсатиб,
 Бу ёйнинг қошига келгандир етиб,
 Шул замон парли ёйни тебратиб,
 Кўпдир томошамон, ён-ёкни тутиб,
 Ғайратини одамларга кўрсатиб,
 Кўринг энди «Қултой» мардни,
 Ул чинорни ўкка тутди,
 Бек «Қултой» қилди ғайратди,
 Ғайрати ғайратга етди,
 Тўқирлини туман тутди,
 Ўтдайн тутаниб кетди.
 Шиқирлатиб ёйни тортди,
 Ёйнинг ўқи чиқиб кетди,
 Яшиндай бўп шу замонда,
 Кўринг у чинорга етди,
 Бу чинорнинг бир шохини
 Ёйнинг ўқи юлиб кетди,
 Ўкка учган чинор шохи
 Дахсарилик ерни тутди,
 Балки шу сўзлар бўп кетди.
 Кўриб куллар хайрон қопти,
 «Қултой» ишини кўрсатди,
 Овозаси юртга кетди.
 Эмиш-мемиш гап бўп ётди,
 «Қултой» қандай ёйни отди»,
 Бир нечалар йўқ бўп кетди.
 «Қултой» эмас, бу балоди(р),
 Бул бир бало қилади,
 Курсин Ултонтознинг тўйи,
 Бу ерда турган ўлади»,
 Бир нечаси гумон қилар,
 «Алпомиш тайин келади,
 Қултойда не жон бўлади».

Тағи ҳар қайсиси ҳар ишда бўлиб ётди, чокдан ўлан кечаси бўлаяпти. Илгари Ултонтознинг энасини Бодом чўри дер эди, бу вақтларда Бодом бикач дейди. Ҳадди одам йўқ, Бодом чўри деган кишининг тилини қирқади. Илгари Алпомишнинг бор вақтида қовун қўриб, қўчқор боқиб, ҳар ерда ухлаб қолиб, тилини олаҳакка чўкиб, соковтоб бўлиб қолган эди. Бодом бикач: — Мен қайиганда кўйган боламнинг тўйи, ўзим бий хизмат қилайин,— деб бир айри инган туяни миниб, бу сўзларни айтиб, қизларни ўланга хабар қилиб юрур:

Пас-пасгина пас кўчалай,
Пастлаб учай мусичалай,
Кўнғиётда чечан бақчалай,
Бизникига қолмай тўйга.
Майд йигитнинг бўлса уйи,
Жийин бўлай қилган тўйи,
Хабайчиди дувогўйи,
Бизникига қолмай тўйга.
Тўй кип ётган добилбозлай,
Той биқинли сайбинозлай,
Ҳарип бий-бийини излай,
Қолмай бойинг чечан қизлай.
Боябейинг хуйдай бўлиб,
Ҳаммалайинг бийдай бўлиб,
Тиши гавҳай дуйдай бўлиб,
Қолмай бойинг йўлга тўлиб.
Кийгани гуйгун қиймизлай,
Кўзи чўлпон юлдузлай,
Кўнғиётнинг чечан қизлайи,
Ақли ясо тамизлайи,
Қолмасин-да ёши-қайи,
Бойсинда хотин-қизлайи,
Бизникига қолмай тўйга.
Айтолмайди бойқуш тилди,
Ораледи Бойсин элди,
Юриб шундай хабар қилди
Ўнолтуруғ Кўнғирот элди,
Бир неча тушуниб қолди,
Бир хили сўзини билмай,
Қандай деб анграйиб қолди,
Бир неча билдирмай кулди,
Бир нечалар мазак қилди.
Бекнинг энаси айтувчи,

Оралади ётган элни,
 Хамма ерга қўймай борди.
 Элга маълум мунинг сўзи,
 Тўйга айтиб юру ўзи.
 Ҳар элнинг устига бориб,
 Қизу жувонларни кўриб,
 Тўйга дейди соқовсираб,
 Ҳаммасига хабар қилиб:
 «Ўғлимдий элнинг тўяси,
 Ҳабайчи бийдинг энаси».
 Бу элни оралаб юриб,
 Қайтиб келди элни кўриб,
 Қиз-жувонга хабар қилиб.
 — Боғда очилай гул-ғумчалай,
 Гулга яшган нечалай,
 Ойдаи бўлган киз баччалай,
 Балх уйиб бойинглай тўйга.
 Катта-кичик қолмай бойинг,
 Хон Ултоннинг тўйин кўйинг.
 Бугун никоҳ қияй кеча,
 Йиғилиб сатта ойимча,
 Қолмай бойинг чечан бачча.
 Олай бугун Бойчин гулди,
 Боймаган аймонда қолди,
 Бодомнинг хабайи шулди,
 Бул томоша қизик бўлди,
 Бизникига қолмай тўйга.

Шунда ўлан кечаси бўлди, ҳар қизлар келаётир,
 ориғи эчкидай диркиллаб, семизи иркиллаб. Туя бокиб
 юрган ердан Қалдирғоч ойим ҳам келди. Қалдирғочнинг
 келгани: «Бугун никоҳ оқшоми эмиш, мен чўлда туя
 бокаман, қул ҳам бўлса, бало-да! Никоҳ қилиб олган-
 дан кейин ўрдага кириб кетади, ундан кейин кўрмак
 қайда, шу бугун бир кўриб қолайин»,— деб келган эди.

Бодом бикач ўлан айтиладиган уйга қизларнинг
 ўртасига ўтқизиб, икки қўлига икки чирокни бериб,
 бошига ҳам бир чирок қўйиб, Қалдирғоч ойимни шун-
 дай қилиб туриб эди, Едгор даладан кириб келди.
 Едгорга Қалдирғоч бир сўз айтиб турган экан:

Қулоқ сол, Едгоржон, айтган нолишима,
 Келиб эдим қавми-қариндошима,
 Бу йиғинда чирок турар бошима,

Не сабабдан кулиб келдинг қошима?
Бировлардан бир илик сўз билдингми,
Йўкса менинг аҳволима кулдингми?!
Ох урсам эзилар ғариб юрагим,
Акамнинг ўрнига колган чироғим.
Жоним болам, энди ёшлик қилдингми,
Бул йиғинда туришимни кўрддингми,
Жоним қўзим, эй лодонлик қилдингми,
Не сабабдан кулиб келдинг, Едгоржон?!
Қўнғирот эли — бари менинг элатим,
Келиб бунда ҳосил бўлмас муродим,
Сағир Едгор, бор суянган кувватим,
Қайтадан кўзғалди-ку кўнарган дардим,
Не сабабдир кулиб келдинг фарзандим?!
Туя бокдим, чўлда юрдим зор йиғлаб,
Айронлик ўтига бағримни доғлаб,
Мен ҳам келдим куйган жойни сўроғлаб.
Келдим бунда ҳеч ким раҳбар бўлмади,
Қалайсан деб мендан хабар олмади,
Сендан ўзга ҳеч суянчим бўлмади,
Не сабабдир кулиб келдинг, Едгоржон?
Хафа қип аммангнинг кўнглин бўласан,
Тарзинг кўрсан вақти хушдай юрасан,
Яхшилик сўз хабарини биласан,
Хабар бергин, болам, нега қуласан?

Бу сўзни эшитиб, Едгор энасига қараб, бир сўз деб турган экан:

Сўзимни эшитгин, энам, меҳрибон,
Устимизда кўп гап бўлди ҳар алвон,
Шу аммамдан хабар олсанг бўлмайми?
Ўлиб кетган бек отамнинг арвоҳин,
Жоним энам, ҳурмат қилсанг бўлмайми?
Чироғин кўкларга урсанг бўлмайми,
Биринг ўлсанг, баринг ўлсанг бўлмайми?
Ўзинг ўлмай кулга ихтиёр берганча,
Куллар келиб сенинг бошинг олганча,
Жоним эна, хизмат қилсанг бўлмайми?
Хазон уриб боғда гуллар сўлдими,
Обло сенинг ақлу хушинг олдимми,
Замон жуда кулники бўп колдимми,
Бор ихтиёр кулларники бўлдими?!
Қулу чўри ажаб ишни қилибди,

Эна, кара, бу иш кандай бўлибди,
Аммамнинг бошида чироқ турибди,
Биринг ўлсанг, баринг ўлсанг бўлмайми?!
Бу сўзларни айтди сағир Ёдигор,
Ўрнидан тургандир Барчин зулфакдор.
Жафолар солгандир тандаги жонга,
Хазон бўлса зоғлар кўнар гулшанга,
Чироғини олиб отди осмонга.
Барчин сулув шундай ишни қилади,
Уйнинг ичи қоронғи бўп қолади,
Жами қизлар шибир-шибир қилади:
«Бодом бикач кириб келса даладан,
Қалдирғоч чочини бир-бир юлади,
Кўрмаган кунларни бунга солади,
Бодом келса билганидай қилади»,
Бу сўзни эшитиб мунглик жилади,
Худо қилганига рози бўлади,
Тақдирга тан бериб бунда туради.
— Юрагимда кўпдир қайғу-войимлар,
Кимнинг акли бўлса гапни пойимлар,
Мен эдим-ку ўрдадаги ойимлар,
Чўлда бўлдим туя боқар дарбадар,
Шибирлашма, товба дегин ё кизлар.
Биздан даврон ўтди, биз ҳам кўрганмиз,
Жойимизга биз сиғинди бўлганмиз,
Тақдирда борини шундай билганмиз,
Бир гап ўйлаб бу тўйларга келганмиз,
Тўйга келиб қаттиқ кунда қолганмиз,
Ёдгоржонни кўриб хурсанд бўлганмиз.

Бодом бикач даладан кириб келди. Қараса, уйнинг ичи қоронғи бўлиб қолибди. Булай-улай койиш қила-йин деса, Барчиннинг зехни койиб турибди, келин бўлар деган умид билан бўлақдан чироқ ёкиб, созигарчилик қўлдан кетмасин, деб: — Қизлай, ўлан босланглай,—деб ўтира берди.

Шу вақтда «Қултой» даладан кириб келди. Бодом бикач: — «Қултой» сен нима кип жуйипсан,— деди. «Қултой». — «Ёнга, сен ҳарипдошсан-да, Ултонбекнинг тўйида сен билан уч-тўрт оғиз ўлан айтишайин деб келиб эдим,— деди. Бодом бикач: — Ўлан айтишсанг, сенинг тенггинг бизлай бўпмизми? Қулми, кўтонми, подачими, чўпонми, сомонхонадами, тезакхонадами, айтишабий-да,— деди. «Қултой» айтди: — Ёнга, сен

тенгингни танайман экан, сенинг тенгинг менда, сен
енга бўлсанг, биз қайни. Мен ортингдан кумбалов бер-
сам, кимнинг иши бор. Енгаси билан қайниси олғи-берги
кип ётир дейди, кўяди. Бодом бикач: — Жасовлон киз-
лайдинг ичинда айнимай ўл,— деб қойиниб қолди.

Бу сўзларни «Қултой» билан Бодом бикач айтиб
турди. Иккови бир-бири билан жуда ҳазилкаш эди.
Ул Бодом ёзган мунинг Алпомиш эканини билган йўк.
Қадимги ҳазиллашиб юрган ўзимнинг Қултойим, деб
кўнглига келган йўк. «Қултой» жасадли бўлиб бу ҳам
ўзини билдирган йўк. Шуйтиб, иккови ўлан айтишмоқ-
чин бўлиб, Бодом бикач: — Қайианда кўйган бола-
нинг тўйининг ўланини ўзим бошлайин,— деб ўлан
бошлаб турган экан:

Бодом бикач:

Қуй ёйилайкан дейдинг добонинда, ёй-ёй,
Дон қолмайди оқ буғдой сомонинда, ёй-ёй,
Айтқанғинанг келсин-да Қултой қайним, ёй-ёй,
Ўлан айтқин Ултонбек замонинда, ёй-ёй.

«Қултой»:

Ўрга тортиб ёйилар қўйинг, Бодом, ёр-ёр,
Нов теракдай улашган бўйинг Бодом, ёр-ёр,
Қариганда келинли бўлақобсан, ёр-ёр
Қуллук бўлсин, энгажон, тўйинг, Бодом, ёр-ёр.

Бодом бикач:

Сойи-сойи сайкалай қўйди бошлай, ёй-ёй,
Қалам қошли энгалай ўлан бошлай, ёй-ёй,
Қизиқ-қизиқ айтинглай, киз-келинлай, ёй-ёй,
Қизиб кетса, Ултонбек тенга ташлай, ёй-ёй.

«Қултой»:

Сари кўсам саркалар қўйни бошлар, ёр-ёр,
Қалам қошли энгалар ўлан бошлар, ёр-ёр,
Қизиқ-қизиқ айтманглар, киз-келинлар, ёр-ёр,
Алпомишдан қолган молни Ултонтоз кимга ташлар, ёр.

Бодом бикач:

Уйнинг қўйки тувуйлик, узук бўлай, ёй-ёй,
Қизнинг қуйки билазук, узук бўлай, ёй-ёй,

Кизик-кизик айтинглай, киз-келинлай, ёй-ёй,
Бу ўланнинг охийи кизик бўлай, ёй-ёй.

«Қултой»:

Уйнинг, кўрки тувурлик, узук бўлар, ёр-ёр,
Қизнинг кўрки билазук, узук бўлар ёр-ёр,
Кизик-кизик айтманглар, киз-келинлар, ёр-ёр,
Бу ўланнинг охири бузук бўлар, ёр-ёр.

Бодом бикач: — «Қултой», сенга бий бало бўлдими,
гапни айнитиб айтасан— деди. «Қултой» айтди: — Ен-
га, кўнглингга оғир олма-да, мен қойим айтаётирман.—
Ундай бўлса гўйга,— деб тагин бошлай берди.

Бодом бикач:

Ҳайданг келдинг, Қултойкул, қайдан келдинг, ёй-ёй,
Кўк қайғадай кангкиллаб кўйдан келдинг, ёй-ёй.

«Қултой»:

Хови сенинг, енгажон, равишингга, ёр-ёр,
Зебодайин бу майин довшинга, ёр-ёр,
Дуппа-дуруст одамни қарға дейсан, ёр-ёр.
Кўк қарғалар уя кўйсин қувушингга, ёр-ёр.

Бодом бикач:

Андияма, Қултойкул, мандияма, ёй-ёй,
Саккуч деган кўпакдай сандияма, ёй-ёй,
Оқ чангалнинг тубига чийиб келдим, ёй-ёй,
Ичйб олсанг, чувчунинг қондияма, ёй-ёй?!

«Қултой»:

Андирингдан, енгажон, мандирингдан, ёр-ёр,
Кулча ёпиб нон еган тандиригдан, ёр-ёр,
Дуппа-дуруст одамни кўпак дейсан, ёр-ёр,
Кўпак итлар тортсин-да чандирингдан, ёр-ёр,
Оқ чангалнинг тубига сийиб келсанг, ёр-ёр,
Оқ чангалнинг путоғи қичувни қондирама, ёр-ёр.

Бодом бикач:

Улан айтган хўб койим тилим бойди, ей-ей,
Хови менинг бековим элим бойди, ей-ей,
Оғзингга келган сўзни қайтаймайсан, ей-ей,
Ўт эгаси бек Ултон улим бойди, ей-ей.

«Култой»:

Улан айтган хўб койим тилинг бордир, ёр-ёр,
Энди айтайин
Хов қаерда бир ковим элинг бордир, ёр-ёр,
Тез бозорга солганда қирк танга олар, ёр-ёр,
Қирк тангалик Ултонтоз қулинг бордир, ёр-ёр.

Бодом бикач:

Қўй ейилай Қўнғиёт этагига, ей-ей,
Қизлай юймас йигитнинг этагига, ей-ей,
Сен ўзингни одамман дема, Култой, ей-ей,
Тенгламайман коvusим патагига, ей-ей.

«Култой»:

Қўй ейилар Қўнғирот этагига, ёр-ёр,
Бизлар юрмас қизларнинг этагига, ёр-ёр,
Тенгламасанг, тенглама коvушингнинг патагига, ёр-ёр
Хўрозимни камайин катагингга, ёр-ёр.

Бодом бикач:

Мен ўзим дайё бўлсам, тошай эдим, ей-ей,
Тошган қуни толлайидан ошай эдим, ей-ей,
Собожодай тилингни тикиллатиб, ей-ей
Сендайлайни мен лойдан ясай эдим, ей-ей.

«Култой»:

Енгажон, сен дарё бўлсанг, тошар эдинг, ёр-ёр,
Мен биламан толлардан ошар эдинг, ёр-ёр,
Мендайларни сен лойдан ясар эдинг, ёр-ёр,
Ботбоғима келганда шошар эдинг, ёр-ёр.

Бодом бикач:

Улан айтиб, Култой, сен кўпни ўйла, ей-ей,
Ўз тилингдан сен ёзиб колма, ей-ей,
Не бўлса-да тилингни тойтиб сўйла, ей-ей.

«Култой»:

Мен ҳам айтар сўзимни билиб сўйлаб, ёр-ёр,
Гуноҳкорман, тилимни тортиб сўйлаб, ёр-ёр,
Култойкулга, енгажон, тегиб кўйма, ёр-ёр,
Мен сўрайин кўнглингди, тобинг борми, ёр-ёр.

Устида турган девонбеклар буни кўриб: — «Култой» қурғур кўйда юриб қойим айтмоқни машк қилган экан, бекнинг энасини беобрў килиб энгиб, босмалата берди. Қандай бўлса, бекнинг энаси беобрў бўлмасин, ёш бола-да, энгилса ҳам билинмайди. Барчин билан айтиштирақ, қандай бўлар экан? Мабодо Ултонбекнинг кўнглига гап келиб юрмаса? — деди. Бир нечаси айтди: — Бориб олдидан ўтиб келсак, қандай бўлар экан?

Тўртгаси бориб, Ултонбекка арз килиб, Барчин билан «Култой»ни айтиштирақ, деб сўради. Ултонтоз: — Айтдира беринглар,— деб жавоб берди. Булар келиб «Култойни» ўрнидан турғизиб: — Сиз жуда бало экансиз, мана келинингиз билан айтишинг,— деб одамлар Барчинга тўғрилаб кўйди:

Барчин билан «Култой»нинг ўлан айтишиб турган ери:

«Култой»:

Тоғда андиз, ёр-ёр,
Сувда кундуз, ёр-ёр,
Ол ўланни, юборди
Қайнағангиз, ёр-ёр.
Барчин келин, ёр-ёр,
Тўкиганинг гиламдир,
Қарчин келин, ёр-ёр,
Тикиб берган белбоғинг
Адо бўлди, ёр-ёр,
Белбоғликка ярайми
Чарчин келин, ёр-ёр.

Барчин:

Ўлан айтиб банди бўғним бўшатма-чи, ёр-ёр,
Соғ суягим жой-жойидан шовшатма-чи ёр-ёр,
Довушингни алпима ўхшатма-чи, ёр-ёр.

«Култой»:

Аёл деган бундай аҳмоқ бўламикан, ёр-ёр,
Ўлган одам тирилиб келамикин, ёр-ёр.

Барчин:

Хазон бўлса боғда гуллар сўлар дейман, ёр-ёр,
Сўлган гулга булбул келиб кўнар дейман, ёр-ёр,
Ўлган алпим тирилиб келар дейман, ёр-ёр,
Едигоржон отали бўлар дейман, ёр-ёр.

«Култой»:

Давлатингдан кимхоб-адрас кийдинг, ёр-ёр,
Ҳақдан келган ишларга бўйнинг эйдинг, ёр-ёр,
Ўлиб кетган алпингдан умидинг бўлса, ёр-ёр,
Ултонтоздай кулларга нега тейдинг, ёр-ёр.

Барчин:

Давлатимдан адрас-кимхоб киёлмадим, ёр-ёр,
Ҳақдан келган ишга бўйним эйолмадим, ёр-ёр,
Тегмай кеткур бу бошим қайдан тегдим, ёр-ёр.
Едигорни ўлимга киёлмадим, ёр-ёр.

«Култой»:

Муна элда давлатли деб суяғойгин, ёр-ёр,
Ултонтоздай қайинингга теяғойгин, ёр-ёр,

Барчин:

Муна элда давлатли деб суяманми, ёр-ёр,
Тегмак тува изувига¹ сияманми, ёр-ёр,
Фигон қилиб ғамли куллар кўп қакшайди, ёр-ёр,
Ўлан айтган, Едгоржон, кимга ўхшайди, ёр-ёр.
Бобосининг олдига борар бўлур, ёр-ёр,
Бобосига қинғирлик қилар бўлур, ёр-ёр,
Тумоғини бошидан олар бўлур, ёр-ёр.

¹ Ёқа.

«Култой»:

Ғарибликда хаста кўнглим бузиб турман, ёр-ёр,
Кўздан ёшим мунчок-мунчок тизиб турман, ёр-ёр,
Тумоғингни ол дема, Барчин келин, ёр-ёр,
Тонг отқали ўлан айтиб қизиб турман, ёр-ёр.

Барчин:

Ҳарфдош айтган сўзин билар бўлур, ёр-ёр,
Айтиб-айтиб ҳарфдош қизиган сўнг, ёр-ёр,
Тумоғини бошидан олар бўлур, ёр-ёр.

«Култой»:

Тонг отганча сабр сақлаб турар бўлур, ёр-ёр,
Сен эртанги ғайратим кўрар бўлур, ёр-ёр.

Барчин:

Ичда фикр бўлганча, тишда талов, ёр-ёр,
Шу вақтда тумоғин олар бўлур, ёр-ёр.

«Култой»:

Тар очилган баҳорда гул бўлибди, ёр-ёр,
Азал тақдир бизларга шул бўлибди, ёр-ёр,
Тумоғингни ол дема, Барчин келин, ёр-ёр,
Қариганда қайнағанг кал бўлибди, ёр-ёр.

Барчин:

Тар очилган баҳорда гул бўлган йўқ, ёр-ёр,
Азал тақдир бизларга шул бўлган йўқ, ёр-ёр,
Шукрилилло, қайнағам кал бўлган йўқ, ёр-ёр.

«Култой»:

Ед этаман, йиғлайман, мен оллоғди, ёр-ёр,
Ол болангни деганда, ол болангди, ёр-ёр,
Қалла катта болангга кўлим толди, ёр-ёр.

Барчин:

Ҳаққа етгай, йиғласам, айтган нолам, ёр-ёр
Кўкайларӣ кесилган сағир болам, ёр-ёр,

Отасининг келганин ўғлим билди, ёр-ёр,
Исин олиб олдида ухлаб колди, ёр-ёр.

«Кўлтой»:

Ўлан айтиб кўнглингни хушлаймисан, ёр-ёр,
Ғаним сирин ҳар ерда фошлаймисан, ёр-ёр,
Ол деганда болангни, сен олмайсан, ёр-ёр,
Тухматига ўғлингни ташлаймисан, ёр-ёр.

Барчин:

Ҳазон бўлса боғда гуллар сўламикан, ёр-ёр
Сўлган гулга булбул келиб кўнамикан, ёр-ёр,
Отасининг олдида ўғли борса, ёр-ёр,
Ҳов, шул ҳам тухмати бўламикан, ёр-ёр.

«Култой»:

Хатнинг боши алиф билан бе бўлади, ёр-ёр,
Ол деганда болангни, сен олмайсан, ёр-ёр,
Шу тухмати бўлмайин не бўлади, ёр-ёр.

Барчин:

Кеча-кундуз мен тортдим оху войди, ёр-ёр,
Ед этаман, йиғлайман бир худойди, ёр-ёр,
Сағир деган шундайин зиғир мойди (р), ёр-ёр,
Бир соатда бул ҳам безар бўлғайди, ёр-ёр.

«Култой»:

Ой Барчиним, ёр-ёр,
Гул Барчиним, ёр-ёр,
Ақлинг бўлса, ўйла-да,
Бил Барчиним, ёр-ёр,
Ултонтозга текканча,
Ўл Барчиним, ёр-ёр.

Барчин:

Уй демайин қайнаға,
Буй дейсана, ёр-ёр,

Булбул кўнар тўқайнинг
Жийдасина, ёр-ёр,
Ултонтозга текканча,
Кора ерга тей дейсана, ёр-ёр.

«Култой»:

Биздан қолган кўзилар
Кўй бўлибди, ёр-ёр,
Бунда қолган Барчиной
Бўй бўлибди, ёр-ёр,
Бўй қиз бўлиб жуда ҳам
Тўй бўлибди, ёр-ёр,
Биздан қолган қулунлар
От бўлибди, ёр-ёр,
Биздан қолган Барчиной
Ёт бўлибди, ёр-ёр.

Барчин:

Ўйлай-ўйлай Барчиной
Ўй бўлибди, ёр-ёр,
Ҳозир гумон қилибсиз,
Ёт бўлибди, ёр-ёр,
Сизи билан айтишиб,
Мот бўлибди, ёр-ёр.

Ана энди бу сўзларни айтишиб, ўлан охир бўлди, эрта-мертан тонг отди, кун чошка ҳаддига етди, шибир-шубур гап бўп ётди, икки одамнинг боши бириккан ерда: «Шу Култой Алпомиш»,— деб юрибди. Шу вақти Бойчиборни миниб юрган қадимги Култой йўликди. Култойга туриб айтди: — Бобо, қулларга чакириб, менинг келганимни билдиринг. Култой айтди: — Баччағарлар жуда ошиб кетган экан, Алпомиш келди, дегандан ўртага олиб, уриб ўлдириб қўй-маса,— деди.—Кўркмай айта беринг, мен ўзим хабардор бўламан,— деди.

Шу вақтгачайин Бойчиборни миниб юрган эди, қандай меҳмон, деб ҳеч ким таниган йўқ эди. Бу сўзни эшитиб, пойтахт остига бориб, Бойчиборни якжиров қилиб, қулларга чакириб, бу сўзни айтиб турипти:

Бугун кадр кечалари,
Боғдочилар гунчалари,
Қўнғирот элнинг баччалари,
Чувулла, Алпомиш келди.
Бу устинда яшил кўклар,
Бундай кунда кўнгли тўклар,
Хар ким бир-бирини йўқлар,
Отилмаган хурма тўплар,
Отил-ха, Алпомиш келди.
Баҳорда очилган гуллар,
Гулга маст бўлган булбуллар,
Етти йил даврон сурган куллар,
Қоч энди, Алпомиш келди.
Кетади кайғу-тумани,
Ўлади қанча душмани,
Эшитгин, куллар, бемаъни,
Келиб колди Қўнғирот хони,
Ўл энди, Алпомиш келди.
Тар очилган тоза гули,
Ул ҳам чаманнинг булбули,
Обод бўлар Бойсин эли,
Меш кўтарган хон Бойбўри,
Бойбўрининг жони-дили,
Пешвоз чик, Алпомиш келди.
Беҳуда тўкма кўз ёшинг,
Бизни куйдирган нолишинг,
Оч кўзингни, кўтар бошинг,
Қўнғирот элда қариндоши,
Пешвоз чик, Алпомиш келди.
Рухсат олмай шикор кетган,
Етти йил зиндонда ётган,
Қалмоқ юртини бўзлатган,
Омон-эсон элга етган,
Пешвоз чик, Алпомиш келди.
Чўлларда гангиган боши,
Кўпдир йиғласа койиши,
Ой Қалдирғоч эмикдоши,
Пешвоз чик, Алпомиш келди.
Келгандир Қўнғирот тўраси,
Кўпдир бағрида яраси,
Банданинг йўқдир чораси,
Ок сут берган бул энаси,
Пешвоз чик, Алпомиш келди.
Онсот бўлғай-да бул мушкули,

Сўйлаганда кизил тили;
Гумона қолгандир ули,
Пешвоз чик, Алпомиш келди.
Неча вақт бўтадай бўзлаб,
Душманларнинг бағрин тузлаб,
Адашган бир-бирин излаб,
Пешвоз чик, Алпомиш келди.
Кетар кўнглидан ғубори,
Минганим хоннинг Чибори,
Элга келгандир шунқори,
Обод бўлар кирдикори,
Ўн саккизда тул бўп қолган
Ҳакимбекнинг Барчин ёри,
Пешвоз чик, Алпомиш келди.
Келибди давлатли шунқор
Қултой шундай берди хабар,
Аланглашиб қолди қуллар,
«Энди қандай бўлди кўнлар?»:
Бир-биридан хабар олишиб
Чувуллашиб, кўп адашиб,
Бир тўполон бўлиб ётир
Мундай гапга тўйхоналар.
Бу сўзларни бунда Қултой айтади,
Бир аломат ғалоғул бўп ётади,
Алпомиш ўзини маълум этади.
Устидан кийимни чечиб отади,
Жамоли яркиллаб бекнинг кетади,
Бек келгани маълум бўлиб ётади.
Белига ярашган заррин пўтаси,
Худойим кечиргай қилган хатоси,
Во болам, деб қулоч ёйиб келади
Шу замонда Бойбўридай отаси.
Элига келгандир шундай тўраси,
Яратганга етгай марднинг ноласи,
Келиб қолган шўрликларнинг боласи,
Болам, дейди, қулоч ёйиб келади
Шу вақтида оқ сут берган энаси.
Кетмасин бекларнинг номусман ори,
Бир облога етгай банданинг зори,
Энди обод бўлса бекнинг кирдори,
Тўрам дейди, қулоч ёйиб келади
Бунда қолган бекнинг Барчиндай ёри.
Оҳ тортса, тўкилар кўзидан ёши,
Ғам билан чиқади бекнинг довуши,

Ака дейди, кулоч ёйиб келади
Туя бокқан Қалдирғоч эмикдоши.
Келиб бари мунда бекни кўради,
Навбат-навбат босар эди бағрига,
Бир-бирининг йиғлаб холин сўради.
Адашганлар бу топишиб қолади,
Ҳар бир қуллар ҳар хизматга жўнади.
Ҳар қайсиси ўз ишида бўлади.
Қалма-шаҳолат мусулмоннинг тилига,
Азамат бош берар диннинг йўлига,
Хабар кетди ўн олтуруғ элига,
Эли-халққа шундай хабар бўлади,
Ўн олтуруғ Қўнғирот эли билади,
Эли-халққа бул овоза бўлади,
Қатта-кичик ҳар тарафдан келади,
Келиб бекни зиёрат қип кўради.
Ҳар йўлларга одам сиғмай келади,
Тахт устига ишорат қип жўнади,
Тахт устига давлатли хон минади.
Муни кўриб Ултон кўнглин бўлади,
Бек бўлмай ўлай деб бойқиш жилади,
Бу ишига кўп пушаймон қилади.
Ўйлаб турса менинг кўнглим бояғи,
Қайда қолди йилқи бокқич таёғи?!
Ултонтоз ўзини ҳар ерга урди,
Алпомишни кўриб холи танг бўлди.
Элга келган Алпомишдай тўради(р),
Ултон қилган ишин Ёдгор билади,
Ёдгор сачираб ўрнидан туради,
Ултонтоз олдига етиб боради.
Дод деганда эшитмайди тилини,
Боғлаб олди Ултонтознинг кўлини.
Ултонтознинг урганини ўйлади,
Сен баччағар, мени қандай қилдинг, деб
Юр отам олдига, деди, хайдади.
Ултонтоздир, кейин тортар бўлади,
Бормайман, деб қинғирликни қилади,
Нега бормайсан, деб Ёдгор уради,
Кеча урган, бугун қайтиб қолади,
Шундай қилиб туртиб хайдаб боради,
Ёдгор зўрлигини маълум қилади,
Пойтахт остига яқин боради.
Ултонтоздир, шундай бўйлаб қаради,
Тахт устида Алпомишни кўради,

Кўрган вақтда бўғими бўшаб боради,
 Қуллук деб тўнқайиб салом беради.
 Ултонтозни бек Алпомиш кўради,
 Ҳар иши ўзига маълум бўлади,
 Бекни кўриб Ултон ерга қаради.
 Ултонтозни хон гуноҳкор қилади,
 Ясовул қўлига мунд беради,
 Ултонтозни бундан ҳайдаб жўнади,
 Қунда қилиб Ултонтозни қамади.
 Давлат қайтса, киши шундай бўлади,
 Ултонтоз бу қамоғли туради,
 Такдирда борини шўрли кўради,
 «Бошимга менманлик бало бўлади».
 Катта-кичик халойиқлар йиғилиб,
 Ҳамма бирдай бу давлатда туради,
 Шул вақтида Қоражонни сўради:
 — Нима бўлди, алп Қоражон келмади,
 Мундай кунда мендан хабар олмади,
 Келиб мени жоним дўстим кўрмади?!
 Ҳамиша менга ҳамдам бўлган,
 Пойгаларда хизмат қилган,
 Тўксон алпнинг додин берган,
 Тор зиндонда хабар олган,
 Бек дўстим, деб йиғлаб юрган,
 Кўринмади алп Қоражон.
 Бул жоним онинг қурбони,
 Мен бўлдим элнинг султони,
 Ул менинг азиз меҳмоним,
 Йўқдир менинг Қоражоним.
 Гулдай очилиб сўлдими,
 Ё паймонаси тўлдими,
 Ажали етиб ўлдими,
 Бир ёқда овда бўлдими,
 Мендан беҳабар қолдими,
 Ақлини обло олдими,
 Қайда бўлур Қоражоним?

Бу сўзни эшитиб, турган халойиқлардан Ҳақимбекнинг сўзига жавоб берди: — Ў, сиз кетгандан кейин Ултонтоз юртга эга бўлди, сиз билан бирга юрган одамларнинг барини хизматга солди. Қоражонни ҳам элга қўштирмай, Олатоғдан жой берди. Келиб одамларга кўриниш бериб аралашмоққа Қоражоннинг ҳади йўқ эди. Ултон бек бўлганда амри шул эди, муҳрлаб

қўлига қоғоз килиб берган эди. Бир одамга ёнашиб, гаплашганингни кўрсам, ўз гуноҳинг ўзинг билан, бошингни кесиб, дорга тортаман, деган эди. Шу хат Қоражоннинг қўлида бор. Ул сабабли ҳеч кимнинг кўзига тушмайди, маконида ажали етса, ўлгандир, ажали етмаса, шу Олатоғда юргандир.

Бу сўзни одамлардан эшитиб, Алпомиш бир сўз айтиб турган экан:

Энди билдим дўстим ғариб бўлибди,
Ўзи сарсон, мени билмай қолибди,
Эса дилтанг бўлиб унда юрибди,
Қалласи ганг бўлиб ёзган қолибди.
Ҳаялламай бир бедовни мининглар,
Елғиз бормай, учта-тўртта бўлинглар,
Қоражонга оту сарпой олинглар,
Шундай килиб Қоражонга боринглар,
Бориб Қоражонга хабар қилинглар,
Менинг келганимни хабар беринглар.
Бу сўзларни айтар давлатли шунқор,
Албатта бу сўзни билдирмак даркор,
Билмай юрган қайғу-ғамда беҳабар,
Қошима етишсин Қоражон номдор.
Қоражон ҳам бирга ўтирган курдошим,
Менинг жуда холим билган сирдошим,
Улуғдир, хўп менинг узанги йўлдошим,
Қоражонни кўрсам, битади ишим,
Ултонтозни бек қилган қариндошим.
Бу сўзларни қайсар Ҳаким айтади,
Бир неча бекларга сўзи ботади.
Қилар ишин бунда ҳар ким билмади,
Қоражонга оту сарпой олади,
Тўрт одам бўп Олатоққа жўнади,
Қарамайди, қичаб кетиб боради,
Бекнинг сўзин борса ўрин қилади,
Мол боқар кўриб ҳайрон қолади,
Не гап эканин ҳеч ким билмади,
Олатоққа қичаб ўтиб боради.
Юртга келган элнинг валламмати,
Шундай бўлган Алпомиш сиёсати,
Қолмади-ку хизматкорлар тоқати,
Терлаб бораётир остинда оти.
Олатоққа энди бориб қолади,
Қоражоннинг мазгилини кўради,

Қоражон жойига шундай боради,
Алп Қоражон ул буларни кўради.
«Ултонтоздан менга ясовул келиб,
Бир бало қилади булар ҳам туриб.
Ултонтоз амрини тутиб келганди(р),
Бир ишнинг бошида булар юрганди(р),
Бир хизматга от терлатиб келганди(р)»
Қоражон билмади бундай юрганди,
Қоражонга энди етиб борганди.

Қоражон буларни кўриб, нима гап, деб сўради.
Борган одамлар Алпомишнинг келганини билдириб,
бир сўз айтиб турибди:

Ҳақ таоло бергай омон,
Бир эгам бўлди меҳрибон,
Келиб қолди Ҳаким султон,
Дарров отлангин, Қоражон.
Келиб сени кўп сўради,
Алпомиш йўлга қаради,
Хон сенга интиқ бўлади,
Шуйтиб от чопиб келади.
Сенинг билан сирдош бўлган,
Қалмоқ юртида кўп юрган,
Бир-бирингнинг холин билган,
Бек Алпомиш элга келган,
Бекнинг дўсти, хон Қоражон.
Кўринмайди баланд-пасинг,
Кўнглингдан кетар шикасинг,
От-сарпой берган дўсинг,
Отлангин, турма, Қоражон.
Эшитгин сен айтган сўзни,
Ҳаяллаб тўхтатма бизни,
Бориб кўрсанг добилбозни,
Сенга бизлар айтдик арзни.
Бу сўзни айтди хизматкор,
Чоғланди Қоражон шункор,
Қайтадан кўнгли очилар,
Қийиб сарпой, отин минар,
Қоражон бунга кўшилар,
Тўртов эди бешов бўлар,
Боради Қоражон қайсар.
Бошдан кетган аломатди,
Қоражон килиб ғайратди,

Жуда қистар минган отди,
 Кўрсам дейди валламади.
 Олатоғда умри ўтган,
 Алпомиш деб жафо тортган,
 Йиғлаганда қонлар ютган,
 Ўзин юридан айрилган,
 Исломнинг динига кирган,
 Ўз-ўзидан юз ўгирган,
 Алпомишман Кўнғирот келган,
 Охир куни шундай бўлган.
 Келди, дейди Алпомишхон,
 Бораётган Қоражон полвон.
 Жафоларга тушиб энди танда жон,
 Ғариб қулга эгам бўлгай меҳрибон,
 Олатоғда кўп вақт бўлиб саргардон,
 Сарпой кийиб келаётир Қоражон.
 Қоражонбек шундай бўйлаб қаради,
 Кўзиман кўрмаса, нима биледи,
 Кўнғирот юрти ободдай кўринади,
 Қоражон кеп Бойсинга оралади,
 Қоражон бориши маълум бўлади,
 Алпомишга биров хабар беради.
 Тахтидан шул замон бул пастга тушиб,
 Кўхна бўлган амалдорлар етишиб,
 Пешвоз чиқиб шундай шунқор қаради,
 Келаётган Қоражонни кўради,
 Қоражон отидан ерға кўнади.
 Қирғий деган қуш ўлтирар киёда,
 Кўп ишни ўтказди фоний дунёда,
 Бир-бирига юрди пою пиёда.
 Икки алп бир-бирини шундай кўради,
 Айронлик ўтига бағри поради (р),
 Бир-бирига қулоч ёйиб жўнади.
 Ғариб қулга эгам бўлган меҳрибон,
 Бир-бирига энди яқин боради.
 Бошидан кетгандай қоронғи туман,
 Кўришганди икки полвон шул замон:
 — Етти йил мазгилим қоронғи зиндон,
 Мендан баттар сен ҳам бўлибсан сарсон,
 Сени ҳам қўймабди бу элда душман,
 Эшитиб сўнгра кўп қилганман пушаймон,
 Сени кўриб кетди юракдан армон,
 Дўстим эдинг, жуда менга меҳрибон,
 Ёмон кунда хабар олган Қоражон,

Омон-эсон келиб сени кўрдим мен,
Ҳамдам бўлган Қоражонбек бормисан?!
Бир-бирини кўриб кўзин ёшлади,
Сўрашиб шул замон вақтин хушлади.
Йиғилишган бунда Қўнғиротдай эллар,
Қоражон, Алпомиш бирга бу номдор,
Пойтахтга олиб жўнар одамлар,
Қанча одам пўшт-пўштлайди, хизматкор.
Элу халқлар шундай зўрни кўради,
Тахт устига энди беклар жўнади,
Қанча саркардаман бул ўтиради,
Ўтириб бир-бирин холин сўради,
Айтмаса ҳам айтганча бўп қолади,
Ўтган ишни иккови ҳам билади,
Бойбўрини сўраб одам келади,
Келган одам қуллук бўлсин қилади,
Келган одам бунда кетмай туради,
Худонинг ишига рози бўлади,
Энди бугун кунлар кеч бўп қолади.

Кун кеч бўлиб, йиғилиб қилди маслаҳатди, қуллук
бўлсинга келган одамларнинг олдига таом тортди. Қил-
ди зиёфатди, югуриб қилиб хизматди, шуйтиб оқшом
ўтди. Эрта-мертан тонг отди, тўй тараддусида бўп ётди:

Олтин отиб, олтин қовоқ оттириб,
Шу замонда оқ ўтовлар ёптириб,
Намойишга катта тўплар оттириб,
Элу халққа тўй овоза бўлади,
Алпомиш келганин маълум қилади,
Ошпази, новвойи қолмай жўнади,
Келиб бунда бари жам бўп қолади,
Раста-раста қилиб қозон қуради.
Шу бугун бошлади Қўнғиротда тўйди,
Сўйиб ташлай берди сўкимман қўйди,
Ҳар тарафдан чавандозларни жийди.
Бек Алпомиш ўзи шундай тўради(р),
Элу халққа тўкиб ошни беради,
Бир аломат ажойиб тўй бўлади,
Беваю бечора тўйиб боради.
Ошга тўйиб, кўпқарига боради,
Теваракда яёв ҳам бориб туради,
Етолмаган узок йўлдан қаради,
Оти зўри тикка суриб боради,

Юрт йиғилган, катта йиғин бўлади,
 Алпомишман алп Қоражон туради,
 Катта-кичик ҳамма ҳам йиғилади.
 Бек Алпомиш қараб кўнглин хушлади,
 Хар ерда ғанимнинг сириин фошлади,
 Чавандозлар жуда қизиқиб кетди,
 Ўртасига баковулни ташлади.
 Давлатли кул адрас-кимхоб кийдирди,
 Ҳақдан келган ишга мўйнини эйдирди,
 Кимки ғаним, хони-монин куйдирди,
 Зўрлигини шуйтиб маълум қилади.
 Тўй бериб чавандоз вақтин хушлади,
 Боз устидан Бодомчўрин ташлади,
 Чавандозлар кўштаким бўп ушлади.
 Хар қайси шердай бўп отни уради,
 Душман бўлган бари ёзган ўлади.
 Шуйтиб эли-халқка ҳукмин билдирди,
 Қирқ кунгача кунда уриб Ултонни,
 Қирқ кундан кей Ултонтозни сўйдирди.
 Кўрсатди шундайин элда ишини,
 Жаллодга кестириб Ултон бошини,
 Шуйтиб дорга торти анинг лошини,
 Қарға-кузғун еб кетганди гўшини.
 Бек Алпомиш элга келган тўради(р),
 Қирқ кеча-кундуз тинмай тўйни беради,
 Қирқ кундан кей тўйлар охир бўлади.
 Жавоб олиб чавандозлар боради,
 Бир нечалар кўп солимни олади.
 Обод қилиб келиб ётир шаҳрини,
 Омон-эмон кўриб кирдикорини,
 Никоҳ қийиб олди Барчин ёрини,
 Кўнгилдан чиқариб чер-ғуборини.

Шу куни кун кеч бўлди, ётди. Эрта-мертан тонг
 отди, тонг отганда уч-тўрт отли Бойбўрининг давлатхо-
 насига етди.

Барчинни сўраб турибди. Алпомишни кўриб, арзини
 айтаяпти:

Кўп бўлади айтган сўзнинг ҳатоси,
 Хон Бойсари Барчин гулнинг отаси.
 Хазон бўлиб боғда гуллар сўлгандир,
 Аввал обло унинг ақлин олгандир,
 Барчин келиб, қалмоқ юртда қолгандир,

Қайта бошдан ҳақ меҳрибон бўлгандир,
 Кетган давлатининг барин олгандир,
 Қайтиб элатим деб излаб юргандир,
 Меҳнат тортиб кўп ишларни кўргандир.
 Элатим деб юртин излаб юргандир,
 Неча одам унга ҳамро бўлгандир,
 Қалмоқ юртдан ўтиб мунда келгандир,
 Кўкқамиш кўлига келиб кўнгандир,
 Бурунгидай юртни ёйлаб тургандир,
 Барчинойга жуда интиқ бўлгандир.
 Ох урганда сўйлайдиган сўзим, деб,
 Балки менинг кўрадиган кўзим, деб,
 Барчин ойим менинг ёлғиз кизим, деб.
 Бойсари амриман бизлар келамиз,
 Отасин Барчинга маълум қиламиз,
 Барчинойни бизлар сўраб турамиз,
 Кўрсак, бизлар суюнчини оламиз,
 Бойсарининг кизин сўраб турамиз,
 Меҳнат қилиб Кўкқамишдан келамиз,
 Бойсари ҳурмати, хизмат қиламиз,
 Йўлиқсак, Барчинга жавоб берамиз.

Бу сўзни эшитиб, буларни отдан тушириб, зиёфат қилиб, сарпой-инъомлар бериб, буларни жўнатди. Яна катта-кичикларни йиғиб, соп номдор бийлардан ўн кишини Бойсарини олиб келгани буюрди. Бул Кўкқамиш ўзининг яйлови, элдан уриб чиқадиған яқин ери. Бу ўн киши Бойсарини олиб келгани жўнаб кетди, йўлга тушиб йўл тортди. Бориб Бойсарига кўриниш бериб, неча насихатларни айтиб, Бойсари ҳам буларнинг сўзини қулоғига тутиб, бурунги кек, аччиқ гиналарини ташлаб, ўлмай қариндошига келганига шуқур қилиб, буларнинг сўзини маъқул билиб, Барчинни кўрмакчин бўлиб, қанча шоҳлик шавкат билан ўн одамни олдиға солиб, Қўнғиротға яқинлашиб келди.

Буларнинг ҳам келаётганини билиб, олдиға одам чиқиб, бу нима гап, деб Барчиной қараб, отаси билан энасини кўриб, пою пиёда олдиға чиқиб, бу сўзни айтиб бораётир:

Юрагимдан кетган доғу аламми,
 Бу кўрганим ё ўнгимми, тушимми,
 Келаётган оқ сут берган энамми?!
 Белиға боғлаган заррин пўтамми,

Калмок юртда колган менинг отамми?!
Бу сўздайтиб борар кулочин ёзиб,
Кўзидан мунчокдай ёшини тизиб,
Кетди отасининг кўнглини бузиб,
Бойсарининг мунда бағри эзилиб.
Барчинни кўрганди, бўғни бўшади,
Яёв бўлиб бари отдан тушади.
Ёлғиз кизин бул Бойсари кўради,
Барчинни кучоклаб номдор жилади.
— Отам менинг учун жафо кўрган, деб,
Калмоқлар юртида изза бўлган, деб,
Мен келган сўнг конлар йиғлаб колган, деб,
Эшитганман дўсту душмандан бу юртда,
Калмоқлар юртида отам ўлган, деб.
Кўнглимнинг чироғи равшан бўлибди,
Ўлган отам калмок юртдан келибди,
Келиб бунда бул мунгликни кўрибди,
Ўчган чироғим кайтадан ёнибди,
Душманлар ер билан яксон бўлибди.
Кеча-кундуз шукур айтай худога,
Худо менинг тилагимни берибди.
Неча йил йиғлатди мендай санамни,
Бунда вайрон қилган кулбаҳонамни,
Энди олди қанча доғу аламни,
Аввал кўрдим ўлди деган тўрамни,
Боз кўрдим отам билан энамни.
Етти йил қуриди танамдан дармон,
Шукрилилло, кўрдим яна кайтадан,
Қариганча сурсам бу элда даврон,
Иншоолло, кутулдим ғаму кулфатдан,
Энди бўлсам бунда Кўнғиротда даврон.

Бу сўздайтиб бир-бирини кўради,
Барчинни кучоклаб энди жилади.
Кўккамиш кўлида кулбаҳонаси,
Барчинни кучоклаб йиғлар энаси:
— Кўнғирот қараб қайтдинг Барчин зулфакдор,
Сен кетган сўнг вайрон бўлди ул жойлар,
Неча йил сандираб бўлдик дарбадар,
Бу ишларни солди ҳақ парвардигор.
Неча вақт бизларга бўлди қиёмат,
Бизга тангри бир кун килди шафоат,
Қайта бошдан келди қадимги давлат,
Отангман ўтириб қилдик маслаҳат.

Элга келдик тағи соғу саломат,
Неча гапдир, устимизда аломат.
Кўккамишга бир кун келиб кўнибмиз,
Омон-эсон, болам, сени кўрибмиз,
Шу азобни кўрмагандай бўлибмиз.
Худойим бергайда барчага дармон,
Иш бўлмас кудратли ҳақдин бефармон,
Омон-эсон сен келдингми, Ҳакимжон,
Ҳакимни бағрига босиб ул замон.
Бир-бирини кўриб ақили шошди,
Адашганлар бир-бириман топишди,
Кўнглидан гинани қанча сўрашди,
Бойбўриман бул Бойсари кўришди.
Оғайни-да, меҳри тоблаб қолади,
Бир-бирининг йиғлаб холин сўради,
Қанча қулфат ўтиб кетган бошидан,
Ул азобни кўрмагандай бўлади.
Алпомиш келибди, шукур қилади,
Ҳаммасига Ҳаким сабаб бўлади,
Қатта-кичик қариндошлар келади,
Ҳаммаси бир-бирин келиб кўради,
Сабил бўлган элин обод қилади,
Барчин энасини бирга олади,
Шу замон ўрдага қараб юради.
Хизматкорлар Барчиннинг хизматида,
Тонг отганча туриб иззат қилади,
Бир-бирининг жуда холин сўради,
Ётмайди, меҳмондан хабар олади,
Барчиндан барининг кўнгли тўлади.
Барчин сулув ақли расо, доноди (р),
Ўзи аёл, кўп ишларни билади,
Билмаганни бул ҳам йўлга солади,
Энаси Барчиндан рози бўлади.
Кўрган кун эсига тушганда армон,
Оҳ тортса танидан қурийди дармон,
Эсига олса кўнгли маъюс¹, паришон,
Қанча ғамдан озод бўлган шул замон,
Ўйнаб-қулар, сира қолмади армон,
Қайтадан Кўнғиротда бўлгани даврон.
Пойтахтга бегу хонлар жийилди,
Қарнай-сурнай тортиб қилди ўйинди,
Созанда нағмагар бари жийилди.

¹ Қўлөзмада *майлис*.

Ҳар қайси ўз машкига ўйин қилади,
Қизу жувон томошага келади,
Пойтахтда вақти хушлик бўлади,
Томошамон саф-саф бўлиб туради,
Кўча, раста бул одамга тўлади,
Қўролмаган баланд ердан қаради.
Бир неча шоирлар айтиб туради,
Бекнинг давлатидан инъом олади,
Қизу жувон аралашиб қолади.
Қизик дейди, кочар-писар бўлмади,
Ҳаммаси ҳам томошага келади,
Бек келганин шуйтиб маълум қилади,
Бир кеча, бир кундуз ўйин қилади,
Шу замонда энди жавоб бўлади.
Бу ўйинни жавоб бериб тарқатди,
Томошамон бари мазгилга қайтди,
Келган бари пойтахтга йиғилиб,
Ўтириб бир ўпка-гинани айтди,
Кўтариб кўнглидан қанча гинани,
Булар ҳам туриб мазгилига қайтди.

Шуйтиб ўз юртини шунқор кўрибди,
Омон-эмон мунда элга келибди,
Гуноҳкорлар Ҳакимбекдан ўлибди.
Шундай қилиб кўрди ўсган шахрини,
Ўзи қайтиб олган Барчин ёрини,
Шуйтиб топган мурод-мақсадларини,
Фозил шоир айтар билганларини.
Бу сўзларнинг бири ёлғон, бири чин,
Вақти хушлик билан ўтсин кўрган кун,
Эблаб-себлаб айтган сўзим бўлди шул.
Ҳой десанг, келади сўзнинг маъқули,
Шоир бўлар билинг одам факири,
Шуйтиб адо бўлди гапнинг охири.

«АЛПОМИШ» ДОСТОНИ НАШРЛАРИ ВА УШБУ ИККИ ЖИЛДЛИК ХАҚИДА

Ўзбек халқ дostonлари тенгсиз маънавий-маданий бойлигимиз, миллий ифтихоримиздир. Улар қадимиятнинг буюк бир эҳсони, ўзлари яратилган даврнинг умумий дунёқараши, айни пайтда жонли анъанавий ижод ва ижро шароитларида халқ руҳининг объектив ҳолатини даврлараро ифодалаб, мазмун ва шакл жиҳатидан гоҳ кенгайиб, гоҳ сиқик тарзда авлодлардан оғзаки равишда етиб келган улкан адабий обидалар ҳисобланади. Зеро, халқ дostonлари миллий тарихимизнинг афсоналар қобиғига ўралган қаҳрамонлик воқеаларининг ўзига хос бадиий ифодасидир.

Ўзбек халқ дostonлари асрлар давомида яратилди ва уларнинг энг яхши намуналари етакчи халқ шоирлари томонидан оғзаки равишда бизгача олиб келинди. Бундай дostonларнинг қадимий илдизлари саклар, массагетлар, суғдийлар, хоразмийларга мансуб уруғ ва қабилаларнинг афсона ва ривоятларига бориб тақалсада, уларнинг катта қисми халқимизнинг шаклланишида асос бўлган уруғ ва қабилаларда патриархал-уруғчилик муносабатларининг емирилиши ва феодал тузумнинг юзага кела бошлаши даврларида яратилган. Чунки улар халқимизнинг ўзлигини англашининг буюк обидалари, унинг ягона халқ сифатида уюшиш, шаклланиш ва бирлашиш сари ташлаган улкан қадимининг шеърийят соҳасидаги порлоқ намуналари сифатида юзага келди. «Алпомиш» дostonи халқимиз яратган ана шундай эпик шеърийят намуналаридан бири, балки биринчисидир.

«Алпомиш» дostonи халқимиз орасида жуда кенг тарқалган ва асрлар давомида бахшилар томонидан

қўйлаб келинган. У туркий халқларнинг муштарак достони ҳисобланади. Унинг намуналари ўзбек, қорақалпоқ, қозоқ, олтой халқлари орасида дoston, татар, бошқирд, тожик халқлари, Ўрта Осиё араблари орасида эса эртак ва ривоятлар тарзида сақланиб қолган. Ёзма манбалар орқали бизгача етиб келган «Китоби Дада Қўрқут»нинг учинчи бўйи (достони) — «Бомси Байрак» сюжет воқеалари жиҳатидан «Алпомиш» достонига яқин туради. Бир сюжетдаги бир дostonнинг бир неча халқларда мавжудлиги уларнинг миллий ўзига хослигини инкор этмайди. Чунки бу дostonларнинг қадимий тарихий-ҳаётий асослари бир бўлса-да, уларнинг ҳар бири кейинги тараққиётида ўзлари мансуб бўлган халқнинг эпик анъаналари доирасида ривожланди, оғзаки ижро ва ижод шароитларида яшашда давом этди. Шунинг учун ҳам унинг версия ва вариантларига эга бўлган ҳар бир халқнинг унга ўзининг миллий эпоси сифатида муносабатда бўлиши табиий бир ҳолдир.

«Алпомиш» дostonининг яратилиш даври, тарихий тараққиёти, версия ва вариантлари, образлари ва миллий ўзига хослиги ҳақида кўп таҳлиллар бериш, фикрлар юритиш мумкин. Аммо бу ўринда юқоридаги умумий мулоҳазалар билан чекланиб, китобхонларга ҳавола этилаётган икки жилдлик муносабати билан ўзбек «Алпомиш»нинг ёзиб олинishi ва нашрлари ҳақида баъзи бир изоҳлар, маълумотлар бериш зарур, деб ҳисоблаймиз. Чунки дoston нашрлари орасида анча жиддий, баъзан китобхонни ўйлантириб қўядиган фарқлар мавжудки, булар ҳақида батафсилроқ маълумотлар бериш илмий-маърифий аҳамиятга эга бўлиш билан бирга ўзбек фольклоршунослигининг ўсиш-улғайиш қийинчиликларини кўрсатиш учун ҳам муҳимдир.

Қорақалпоқ ва қозоқ халқларининг «Алпамис», «Алпамис ботир» дostonлари фанга анча илгари маълум бўлиб, унинг вариантлари XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларидан эътиборан ёзиб олиниб, нашр этила бошланган эди. Ўзбек халқининг «Алпомиш» дostonи 1922 йилгача ҳам илм аҳлларига маълум эмас эди. Аммо дoston халқ орасида кейинги минг йил давомида доимий равишда қўйлаб ва ижро этиб келинган.

1922 йилнинг ёзида биринчи ўзбек профессори Ғози Олим Юнусов Туркистон Халқ Маориф комиссариати Давлат илмий кенгашининг Ўзбек билим ҳайъати йўлланмаси билан Сирдарё ва Самарқанд вилоятларида

илмий сафарда бўлади. Сафар давомида у ўзбек шева-лари ва этнографиясига оид материалларни тўплаш билан бир қаторда Ҳамроқул бахши ва Фозил Йўлдош ўғлидан «Алпомиш» дostonининг бир қисмини ёзиб олди. Унинг маълумотига қараганда, қўлёзма 50 саҳифадан иборат бўлган. Ҳози Олим Юнусов «Билим ўчоғи» журналининг 1923 йил 2—3-сонида ўзи ёзиб олган нусхадан парчалар эълон қилди. Дostonнинг бошланишидан Бойсарининг Қашалга кўчишигача бўлган қисм Фозил Йўлдош ўғли айтган дostonдан («Билим ўчоғи», 39—44-бетлар), Бойсарининг Қашалга келганидан Алпомишни Барчинни излаб йўлга чиқиши ва мазоротда тунашигача бўлган воқеалар Ҳамроқул бахши кўйлаган «Алпомиш»дан (45—59-бетлар) олинган. Ҳози Олим ёзиб олган вариантнинг қолган қисми маълум эмас. У тўплаган бошқа материаллар қатори «Алпомиш» қўлёзмаси ҳам йўқолган. «Билим ўчоғи» журналида эълон қилинган қисм дostonнинг биринчи оммавий нашри ҳисобланади. 20-йилларда «Алпомиш» дostonи ҳақидаги мулоҳазалар Ҳози Олим нашри доирасида бўлди. Масалан, профессор Фитратнинг 1928 йилда нашр этилган «Ўзбек адабиёти намуналари» китобида мазкур нашрдан фойдаланилган. Унда Фозил Йўлдош ўғлидан ёзиб олинган қисм қайта нашр этилган (33—40-бетлар).

«Алпомиш» дostonи 1926 йилдан етакчи халқ бахшиларидан тўла равишда ёзиб олина бошланди. Дастлаб шоир Абдулла Алавий Берди бахшидан, машҳур фольклор тўпловчи Муҳаммадиси Эрназар ўғли Пўлкан ва Эргаш шоирлардан дostonнинг тўла вариантларини ёзиб олдилар. Шундан кейин бирин-кетин Фозил Йўлдош ўғли, Бўри бахши, Самдмурод Паноҳ ўғли, Бекмурод Жўрабой ўғли, Мардонақул Авлиёқул ўғли, Умир Сафар ўғли, Абдулла Нурали ўғли, Раҳматулла Юсуф ўғли, Қодир Раҳимов каби етакчи халқ бахшиларининг вариантлари қўлга киритилди. Шундай қилиб, 1922—1992 йилларда ўттиздан ортиқ халқ бахшиларидан дostonнинг қирққа яқин вариантлари ёзиб олинди. Бу қўлёзмаларнинг асосий қисми Ўзбекистон Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Адабиёт институтининг Фольклор архивида сақланмоқда.

Дoston вариантлари ёзиб олина бошлаши билан уни нашр этиш ишлари ҳам кенгая бошлади. Жумладан, Миёнбузрук Солиҳов томонидан 1935 йилда нашр этилган «Октябрғача бўлган ўзбек оғзаки адабиёти (фольк-

лор)» тўпламига Берди бахши вариантнинг каттагина қисми киритилди (86—146-бетлар). 1939 йилда Ҳоди Зариф «Ўзбек фольклори» хрестоматиясида Фозил Йўлдош ўғли вариантнинг биринчи қисмини қисқартирган ҳолда нашр этди (80—128-бетлар). Худди шу пайтдан бошлаб Фозил Йўлдош ўғли вариантдан парчалар мактаб хрестоматиялари, ўқув кўлланмалари, турли тўпламларда мунтазам равишда нашр этилиб келинмоқда.

1939 йилда атоқли шоир Ҳамид Олимжон томонидан «Алпомиш» достонининг Фозил Йўлдош ўғли вариантнинг қисқартирилган ҳолда алоҳида китоб тарзида нашр этилиши маданиятимиз тарихида катта воқеа бўлди. Шоир Ҳамид Олимжон достонни нашрга тайёрлашда уни қарийб ярмига қисқартирган. Аммо бу қисқартириш шу даражада билим ва санъаткорлик билан амалга оширилганки, бу ҳолат достоннинг яхлитлигига сира ҳам путур етказмаган. Шоир матнга ўзидан бирор бир сўз қўшмаган, достон тилини таҳрир қилмаган, балки унда мавжуд имкониятлардан миришкорлик билан фойдаланган, узундан-узук монолог ва диалоглардан иборат шеърӣ матндаги бадийӣ заиф мисраларни қисқартириш билан достон сюжети воқеаларини тўла сақлаган. Нашрга тайёрловчи етти минг мисрага яқин матнни қисқартирган бўлса-да, достонни ўқиш давомида бу нарса сира ҳам сезилмайди. Бу нашр фольклоршунослик тарихида улкан аҳамиятга эга бўлди ва ҳозир ҳам ўз қимматини йўқотган эмас.

1957 ва 1958 йилларда марҳум Ҳамид Олимжон номидан достоннинг иккинчи ва учинчи нашрлари чоп этилди. Аммо бу нашрларда «асарнинг умумий сюжети ва асосий ғоявий йўналиши билан органик боғлиқ бўлмаган, эксплуататор синф мафқурасининг таъсири остида бузилган ёки сунъӣ киритилган баъзи сўзлар, иборалар, асарнинг халқчиллик асосига зид бўлган айрим тасодифий ҳодисалардан достонни «тозалаш» баҳонасида Ҳамид Олимжон эришган ютуқларга барҳам берилди, матнга тоқат қилиб бўлмас даражада қўл урилди, достон тили ўринсиз равишда таҳрир қилинди ва бу билан ғайриилмӣ йўл тутилди. Чунончи, достонда «Кўзи қуралайдай бўлиб» деган жуда чиройли мисра бор. Бу ўринсиз равишда «Қуралай кўзи чўғдай бўлиб» тарзида «таҳрир» қилинган. Бу билан достон тилидаги табиийликка зарар етказилган, қофия тизими бузилган (ойдай — тойдай — бойдай — қуралайдай, аммо чўғ-

дай эмас). Ёки «Бир калмани жорий қайтар, Қоражон» мисраси «Бир сўз айтиб кўнглин кўтар, Қоражон» тарзида берилган. Бу билан дostonнинг мафкуравий руҳи бузилган. Ўринсиз қискартишлардан ташқари бундай ўзгартириш ва таҳрир қилиш ҳоллари уч юздан ошиб кетади. Шу рақамнинг ўзиёқ, дoston матнига канчалик қўл урилганлигини кўрсатиб турибди. Шунинг учун ҳам бу нашрлар ўз вақтида жиддий танқидга учраган эди.

«Алпомиш» дostonининг Фозил шоир варианты қискартирилган матн асосида шоир Л. М. Пеньковский томонидан рус тилига таржима қилинган. Таржима 1949 йилда Тошкент ва Москвада алоҳида-алоҳида китоблар тарзида босилиб чиқди. Кейинчалик Л. М. Пельковский дoston таржимасини қайтадан кўриб чиқиб бироз тўлдирди. Бу таржима Тошкент (1958, 1974), Москва (1958), Ленинград (1982) шаҳарларида нашр этилди.

Ўзбек фольклоршунослигида дostonнинг бошқа бахшилардан ёзиб олинган нусхаларидан намуналар ҳам чоп этишга эътибор берилган. Жумладан, ушбу сатрлар муаллифи томонидан нашрга тайёрланган Берди бахши («Алпомиш», Тошкент, 1969), Самдмурад Паноҳ ўғли («Одилхон» китобида, Тошкент, 1972) нусхалари босилиб чиққан. Шу билан бирга дostonнинг энг мукамал нусхаси бўлган Фозил Йўлдош ўғли вариантыни тўла равишда китобхонларга етказиш долзарб вазифа бўлиб келмоқда эди. Бу ишга камина ўзбек фольклоршунослигининг асосчиси, атоқли олим ва мураббий Ҳоди Зариф (1905—1972) билан ҳамкорликда 1964 йилда киришган эди.

Атоқли халқ шоири Фозил Йўлдош ўғлидан ёзиб олинган «Алпомиш» дostonи қўлёзмасининг дастлабки саҳифасида 1927 йил 14 июнь санаси кўрсатилган. Бошқа ҳеч қандай изох ёки қўшимча маълумотлар қайд этилмаган. Дostonнинг ёзиб олинишини ташкил этган Ҳоди Зарифнинг барча асарларида унинг қаламга олиниш санаси 1928 йил деб кўрсатилган. Тахминимизча, дoston қўлёзмасининг 16-саҳифасигача бўлган қисми бизга номаълум бўлган шахс томонидан 1927 йилнинг 14 июнида ёзиб олинган. Шундан кейин нима сабабдан дир уни ёзиб олиш иши тўхтаб қолган. 1928 йилда эса, дostonни ёзиб олиш иши давом эттирилган. Ҳоди Зарифнинг оғзаки маълумотига кўра, дostonни унинг раҳбарлигида Маҳмуд Зарифов 1928 йилнинг ёз ойларида

икки ой давомида шоирнинг уйида ёзиб олган. Достоннинг Махмуд Зарифов томонидан ёзиб олган нусхаси (16-саҳифасигача бўлган қисм бизга номаълум бошқа киши томонидан ёзилган) Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Адабиёт институтининг фольклор архивида 18-инвентарь бирлигида сақланади. Қўлёзма 946 саҳифадан иборат. Қоғоз бичими: 36×23. Достон шеърӣ қисмининг ўзи ўн тўрт минг мисрага яқин. Ана шу қўлёзма асосида достоннинг тўла нашрини тайёрлашга киришилган эди. Унинг биринчи қисмини тугаллаш билан иш тўхтаб қолди. Бунга 1968 йилдан бошлаб «Булбул тароналари» (Тошкент, 1971—1973) беш жилдлигини нашрга тайёрлашга киришиш сабаб бўлди. Кейинчалик иш ниҳоясига етказилди ва айрим қисқартишлар билан 1979 йилда «Ўзбек халқ ижоди» кўп жилдлиги силсиласида нашр этилди. 1985 йилда эса, қайта босилиб чиқди. Достон бир оз қисқартирилган ҳолда 1987 йилда «Мактаб кутубхонаси» сериясида чоп этилди.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Адабиёт институтининг «Ўзбекистон» нашриёти билан ҳамкорликда амалга оширган «Алпомиш» достонининг икки жилдлиги унинг тўла нашридир. Айрим порнографик мисраларни ҳисобга олмаганда, ҳеч қандай қисқартишлар қилинган эмас. Айни вақтда ушбу нашр билан «Ўзбек халқ достонлари» сериясига асос солинди. Ўйлаймизки, институт ва нашриётнинг ҳамкорликдаги бу хайрли иши талабчан китобхонларга маъқул бўлади.

Тўра МИРЗАЕВ,
филология фанлари доктори.